

Die Kerk op Tulbagh, 1743-1835

deur
DAWID CHRISTO BOTHA

Verhandeling ingelewer vir die graad Magister in Lettere en
Wysbegeerte aan die Universiteit van Stellenbosch.

Studieleier: Prof. D.J. Kotzé
Oktober 1982

Voorwoord

Die gemeente op Tulbagh is die vierde oudste in Suid-Afrika en die navorsing vir hierdie verhandeling strek oor die gemeente se eerste 92 jaar - van die stigting in 1743 tot 1835.

Die woord kerk (Engels: church; Duits: Kirche; Skots: kirk) is afgelei van die Grieks *kuriakos* wat *die Here s'n* beteken. Die Afrikaanse Bybelvertaling - anders as byvoorbeeld die Engelse - gebruik glad nie die woord kerk nie, maar gemeente om die Griekse *ekklesia* (vergadering) te vertaal. Albei woorde maak dit baie duidelik dat die kerk mense is, die Here se vergadering.

Om dié rede het ek my in my navorsing probeer toespits op die mense en hul geloofslawe sonder om aspekte soos die administrasie, geldsake en geboue van die gemeente na te laat.

Weens die groot gebrek aan dokumente tot 1794 was dit baie moeilik om 'n goeie beeld van die gemeentelewe, veral die geestelike sy daarvan, tot dié jaar te vorm. Met die koms van ds. M.C. Vos het die hele toestand egter verander. Hy het deeglike en omvattende notules gehou, gereeld briewe geskryf en sy outobiografie *Merkwaardig Verhaal aangaande het Leven en de Lotgevallen van Michiel Christiaan Vos* nagelaat - byna volmaakte bronnemateriaal vir gemeentegeskietskrywing.

Vos se opvolgers, veral dr. George Thom, het nog meer dokumente nagelaat, hoewel die gebrek aan 'n bron soos 'n dagboek of outobiografie duidelik gevoel is.

Tydens die skryf van die verhandeling was daar twee probleme wat spanning veroorsaak het:

Vir eers die versoeking om 'n reeks mini-biografieë oor die predikante te skryf in plaas van gemeentegeskiedenis. Die rede hiervoor is sekerlik die feitlik allesoorheersende rol van die predikant.

Ten tweede was dit moeilik om te besluit in watter mate die sendingwerk

onder die inboorlinge en slawe deel van die gemeentelêwe was. Hoewel gemeentelêde die werk gedoen het, was dit deur 'n sendinggenootskap wat los van die gemeente gestaan het. Aangesien die sendingwerk onlosmaaklik van sekere gemeentelêde se daaglikse lêwe was, het ek dit wel opsommenderwys ingesluit.

'n Irriterende probleem was die gebrek aan feite oor die presiese grense van die gemeentes op Graaff-Reinet, Swellendam, Worcester en Clanwilliam wat almal van die gemeente Tulbagh afgestig het.

J.A.S. Oberholster se *Gedenkboek van die Ned. Geref. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943* was 'n nuttige sekondêre bron, maar dikwels onvolledig. Van groot hulp was G. en G. Fagan se werk *Kerkstraat in 't Land van Waveren* en P.S. de Jongh se M.A.-verhandeling *Sendingwerk in die Landdrosdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830* - eersgenoemde oor die geboue en grond en laasgenoemde oor die sendinggeskiedenis van die gebied. *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873* deur A. Moorrees het baie algemene inligtinge verskaf en het veral gehelp om die gemeente op Tulbagh in breër perspektief met die ander gemeentes in die Kolonie te sien.

M.C. Vos se outobiografie het daartoe bygedra dat die twee hoofstukke oor sy tydperk (1794 - 1802) vir my persoonlik die hoogtepunt van die verhandeling was. Sover ek kon vasstel, is hierdie verhandeling die eerste poging om die geregtelike ondersoek na die laster teen Vos in besonderhede te behandel.

Uit 'n suiwer navorsingsoogpunt was dit interessant om bekend te raak met vier dokumentasiestelsels aan die Kaap, naamlik dié van die Kompanjie (1652 - 1795), die Eerste Britse Besetting (1795 - 1803), die Bataafse bewind (1803 - 1806) en die permanente Britse bewind vanaf 1806.

Dank wil ek betuig teenoor die Universiteit van Suid-Afrika, wat my voorgraadse studie in geskiedenis moontlik gemaak het, my vader, wat van jongs af 'n belangstelling vir geskiedenis by my aangewakker het, en my vrou vir haar aanmoediging.

Ek wil my studieleier, prof. D.J. Kotzé, bedank vir sy leiding te midde van 'n buitengewoon besige program. Hy het klem gelê op deeglike navorsing, die kritiese evaluering van bronne, objektiewe interpretasie, goeie sintese en presiese formulering. Prof. D.J. van Zyl se kommentaar op navorsers en hul navorsing het my dikwels tot streng selfkritiek genoop. Sonder die stimulerende gesprekke oor navorsing en geskiedskrywing met my vriend Chris Aucamp die afgelope vyf jaar sou hierdie verhandeling baie armer gewees het.

Ek wil graag die Universiteit van Stellenbosch en die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing bedank vir die beurse wat aan my toegeken is, asook my vorige gemeente op Stellenbosch vir die ruimskootse finansiële voorsiening wat hulle tot die voltooiing van die verhandeling gemaak het.

Laastens wil ek dankie sê aan die personeel van die N.G. Kerk-argiefbewaarplek in Kaapstad, die Kaapse Staatsargiefbewaarplek en die Carnegie-Biblioteek op Stellenbosch vir hul hulp.

Ek vertrou dat hierdie verhandeling sal bydra tot 'n beter begrip van die Kerk aan die Kaap tussen 1743 en 1835, en dat veral die navorsing oor ds. M.C. Vos lesers sal lei tot 'n dieper ervaring van Jesus Christus as persoonlike Verlosser en van Sy opdrag tot die uitdra van die Evangelie.

Dawid Botha

Stellenbosch

September 1982

Inhoud

Hoofstuk		Bladsy
1	'T LAND VAN WAVEREN, 1658 - 1743	1
2	DIE STIGTING EN VESTIGING VAN DIE GEMEENTE, 1743 - 1757	6
3	DIE BEDIENINGS VAN DI. HARDERS EN KUYS, 1758 - 1794	20
4	DS. M.C. VOS BRING 'N OMWENTELING, 1794 - 1802	38
5	DIE OORSAKE VIR DS. VOS SE BEDANKING IN 1802	62
6	DS. H.W. BALLOT EN SY PROBLEME MET DIE OWERHEID, 1803 - 1814	86
7	ANDER GEMEENTESAKE TYDENS DS. BALLOT SE BEDIENING, 1803 - 1814	104
8	DIE BEDIENINGSTYD VAN DS. J.J. KICHERER, 1815 - 1825	119
9	DR. GEORGE THOM EN DIE STRYD OM SY OPVOLGER, 1825 - 1835	146
10	SLOTOPMERKINGS	170
	BYLAE	175
	BRONNE	178

Illustrasies

teenoor bladsy

Baron Gustav Willem van Imhoff	1
Die Grense van die eerste vyf gemeentes van die N.G. Kerk in Suid-Afrika soos bepaal deur die Gekombineerde Kerkver= gadering van 1745	8
Ds. M.C. Vos	38
Welkomslied vir ds. M.C. Vos	39
Die kerkgebou en pastorie	62
Ds. H.W. Ballot	86
Ds. J.J. Kicherer	119
Dr. George Thom	146
Ds. Robert Shand	163

BARON GUSTAV WILLEM VAN IMHOFF

1. 't Land van Waveren

1658-1743

Die landmeter Pieter Potter was een van die eerste vier Europeërs wat die Tulbagh-vallei gesien het en die eerste een wat dit beskryf het. Hy was lid van 'n ekspedisie wat deur kommandeur Jan van Riebeeck op 26 Februarie 1658 die binneland ingestuur is op soek na vee om twee skepe in Tafelbaai - die *Arnhem* en die *Slot van Honingin* - van vleis te voorsien.

Die geselskap het bestaan uit vyftien Hollanders en twee Hottentotte onder leiding van sersant Jan van Harwerden. Potter se taak was om 'n kaart te teken en 'n joernaal van die reis te hou.

Nadat hulle die Bergrivier oorgesteek het, het die Obiquaberge, wat die Tulbagh-vallei aan die westekant begrens, 'n onoorkomelike struikelblok geblyk te wees om die binneland verder binne te dring. Geen deurgang deur die bergreeks kon gevind word nie en Potter, drie ander Hollanders en twee Hottentotte is gestuur om oor die berg te klim en te kyk of hulle inboorlinge kon vind.

Potter beskryf die toneel wat op 6 Maart 1658 voor hulle ontvou het as "... een groote wijde en schoone valye (doch onbequaem tot boulandt) ...". Van Hottentotte en deurgang na die vallei was daar egter geen teken nie.¹⁾

Sonder om verder ondersoek in te stel, is die groepie terug na die hoofgeselskap. Almal het toe na die Kaap teruggekeer.²⁾

Goewerneur Willem Adriaan van der Stel was die volgende man wat die Obiquas aangedurf het.

Maandagoggend 23 November 1699 het die nuwe Goewerneur op 'n inspeksiereis na Stellenbosch, Drakenstein en die Tygerberg vertrek om geskikte grond te soek vir vryburgers wat kort tevore by die Kaap aangekom het asook vir ingesetenes wat nog nie hul eie grond besit het nie.

-
1. D.B. Bosman en H.B. Thom: Daghregister Jan Anthonisz van Riebeeck II, 1656 - 1658, pp. 259, 260, 459 - 461; G.M. Theal: History of South Africa III, pp. 76, 77; G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, p. 17.
  2. G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, p. 15; D. Bosman en H.B. Thom: Daghregister Jan Anthonisz van Riebeeck II, 1656 - 1658, pp. 461 - 464.

Van der Stel het die Obiquas bestyg en blykbaar gesien wat hy wou hê: 'n pragtige landstreek, geskik vir landbou en veeteelt, met volop timmerhout en nog nooit deur Europeërs bewoon nie. Boonop was daar geen of weinig Hottentotte.

Dié vallei het hy die Land van Waveren genoem en die hoë berge aan die oostekant die Witsenberge. Dit was ter ere van die vername familie Waveren van Amsterdam aan wie hy verwant was en dié stad se burgemeester en lid van die Here XVII Nicolaas Witsen, wat sy sake in Nederland behartig het. Op daardie tydstip was die Obiquas ook reeds bekend as 't Rode Sand of 't Roode zand.³⁾

Willem Adriaan van der Stel wou dadelik die nedersetting aan die Kaap uitbrei en teen die einde van Julie 1700 is die eerste groep setlaars, afkomstig uit Holland en Drakenstein, na die Land van Waveren gestuur. Die vroue en kinders het vir eers agtergebly. 'n Korporaal en ses soldate van die V.O.C. het die geselskap vergesel en moes dit teen Boesmans en wilde diere beskerm. Met die oog daarop moes hulle 'n militêre pos in die vallei vestig.⁴⁾

✓ Op Sondag 17 Oktober 1700 het die tweede groep vryburgers met vroue en kinders na Waveren vertrek om hulle daar te vestig "tot voortsettinge van de culture",⁵⁾ waarmee bedoel word: die landbou. Aanvanklik het die koloniste hulle hoofsaaklik op veeboerdery toegespits; hulle het min koring geproduseer en geen wyn nie..⁶⁾ Een van die probleme wat hulle ondervind het, was veediefstalle deur Boesmans van die omgewing. Die Boesmans het nie gekroom om met hul pyle op die nedersetters te skiet nie en in 1701

-
3. VC 15 Dagregister, 23 November 1699, p. 482; C 506 Uitgaande Brieven, 1 Maart 1700, pp. 688, 691; VC 15 Dagregister, 31 Julie 1700, p. 764; G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, pp. 15, 17; P.J. van der Merwe: Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie (1657 - 1842), pp. 54, 55; A.J. Boëseken: Simon van der Stel en Sy Kinders, pp. 166, 225.
  4. C 506 Uitgaande Brieven, 1 Maart 1700, p. 689; VC 15 Dagregister, 31 Julie 1700, pp. 763, 764; G.M. Theal: History of South Africa III, p. 399; A.J. Boëseken: Simon van der Stel en Sy Kinders, p. 166.
  5. VC 15 Dagregister, 16 en 17 Oktober 1700, pp. 805 - 808.
  6. G.M. Theal: History of South Africa III, p. 399; P.J. van der Merwe: Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie (1657 - 1842), p. 56; J.I.J. van Rensburg: Die Geskiedenis van die Wingerdkultuur in Suid-Afrika tydens die Eerste Eeu, 1652 - 1752, p. 129; A.J. Boëseken: Simon van der Stel en Sy Kinders, p. 166.

moes die landdros van Stellenbosch twee keer versterkings stuur om die nedersetters teen hulle te help.⁷⁾

Die grond in die vallei was baie vrugbaar en boere wat later begin koring saai het, het baie goeie oeste gemaak.⁸⁾ In Augustus en September 1714 het die staatslandmeter B.J. Slotzboo die eerste agt plase opgemeet nadat die boere begin vra het dat hul leenplase in eiendomsplase omskep moes word.⁹⁾

✓ Die koloniste oorkant 't Roode Zand in 't Land van Waveren het binne die jurisdiksie van die landdros van Stellenbosch geval en hul naaste kerk en skool was dié van Drakenstein.¹⁰⁾ ✓ Weens die lang afstande en die moeilike tog oor die steil Obiquaberge het hulle gevolglik 'n afgesonderde en eenvoudige lewe gelei; van herderlike sorg en onderrig op geestelike gebied was daar onder baie van hulle min sprake.¹¹⁾

In Januarie 1743 het die nuwe goewerneur-generaal van Batavia, baron Gustaf Willem van Imhoff, die Kaap aangedoen.¹²⁾ Ná 'n reis deur die binne-land het hy onder meer aan die Politieke Raad gesê dat hy op sy reis "met verwondering en leetwesen hadde ontwaard, hoe wijgig werk aldaar van publiequen Godsdienst word gemaakt, en soo ook in welke groote sorgeloosheid en onweetendheid een groote gedeelte der buijten luijden in dien opsigt leeven, sig aan den Godsdienst wijgig of niet bekennende, invoegen dat het aldaar eerder na een versaameling van blinde heijdenen als naa een Colonie van Europaërs en Christene komt te gelijken".¹³⁾

Gevra na die rede hiervoor, het dominees Franciscus le Seur van die gemeente Kaapstad en Willem van Gendt van Stellenbosch aan hom gesê die toestand is deels toe te skryf aan die luiheid en swak opvoeding van die oumense, maar hoofsaaklik 'n gevolg van die uitgestrektheid van die gebied en die groot afstande na die kerke van Drakenstein en Stellenbosch.¹⁴⁾

-
7. VC 15 Dagregister, 27 November 1701, pp. 1033 . 1036.
  8. O.F. Mentzel: A Geographical and Topographical Description of the Cape of Good Hope III, p. 74.
  9. G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, p. 20.
  10. O.F. Mentzel: A Geographical and Topographical Description of the Cape of Good Hope III, p. 74; G.M. Theal: History of South Africa III, p. 52; A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, p. 185.
  11. P.J. van der Merwe: Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie (1657 - 1842), pp. 60, 61, 241.
  12. G.M. Theal: History of South Africa IV, p. 51.
  13. ZK 1/10 Resolusies van die Politieke Raad, 14 Februarie 1743, p. 131.
  14. Ibid.

Van Imhoff het opdrag gegee dat twee leraars op plekke in die binneland geplaas moes word waar hulle van die meeste nut sou wees. Elke gemeente moes ook 'n sieketrooster kry en hy moes onder meer vir die kinders skoolhou.

Na deeglike oorweging is besluit om die een gemeente in die Swartland te stig en die ander tussen "het roodesant en de vier en twintig rivieren by de klijne bergrivier". Die mense van die omgewing moes self hul kerk en skool bou en die koste daarvan betaal.

Die goewerneur-generaal het die Politieke Raad ook gemagtig om die benodigde twee predikante en twee voorlesers te lig van die eerste skepe met sieketroosters en/of predikante aan boord wat die Kaap aandoen onderweg na Batavia.¹⁵⁾

✓ Theal sê 'n kerkgebou by "roodesant" sou die beste geleë wees vir die boere daardie kant van Riebeeck Kasteel en ook vir diegene in die Land van Waveren, die Warm Bokkeveld en die valleie van die Breë- en Hexriviere se bolope.¹⁶⁾

Baron Van Imhoff kon al die bogenoemde kerklike reëlings tref kragtens die oktrooi wat die Verenigde Geoktrooïeerde Nederlands Oos-Indiense Kompanjie (V.O.C.) in 1602 van die State-Generaal ontvang het,¹⁷⁾ want as Goewerneur-generaal van Batavia - die setel van die Kompanjiesbestuur in die Ooste - het hy immers ook oor die Kaap bevel gevoer,¹⁸⁾ en die V.O.C. het kragtens sy oktrooi die mag van 'n staat gehad, sodat alle bedrywighede van die mense onder hom, ook hul geestelike bedrywighede, binne sy beheer geval het. Gevolglik moes die Kompanjie ook omsien na die koloniste se geestelike welsyn en uit hoofde daarvan het sy direksie - die Here XVII - predikante en sieketroosters as betaalde amptenare in diens geneem.¹⁹⁾

Prof. B. Booyens kom in sy studie Die Verhouding tussen Kerk en Staat aan die Kaap in die tyd van die Kompanjie (1652 - 1795) tot die slotsom dat die koloniale (d.i. Kaapse) kerk nie as 'n losstaande organisasie kon

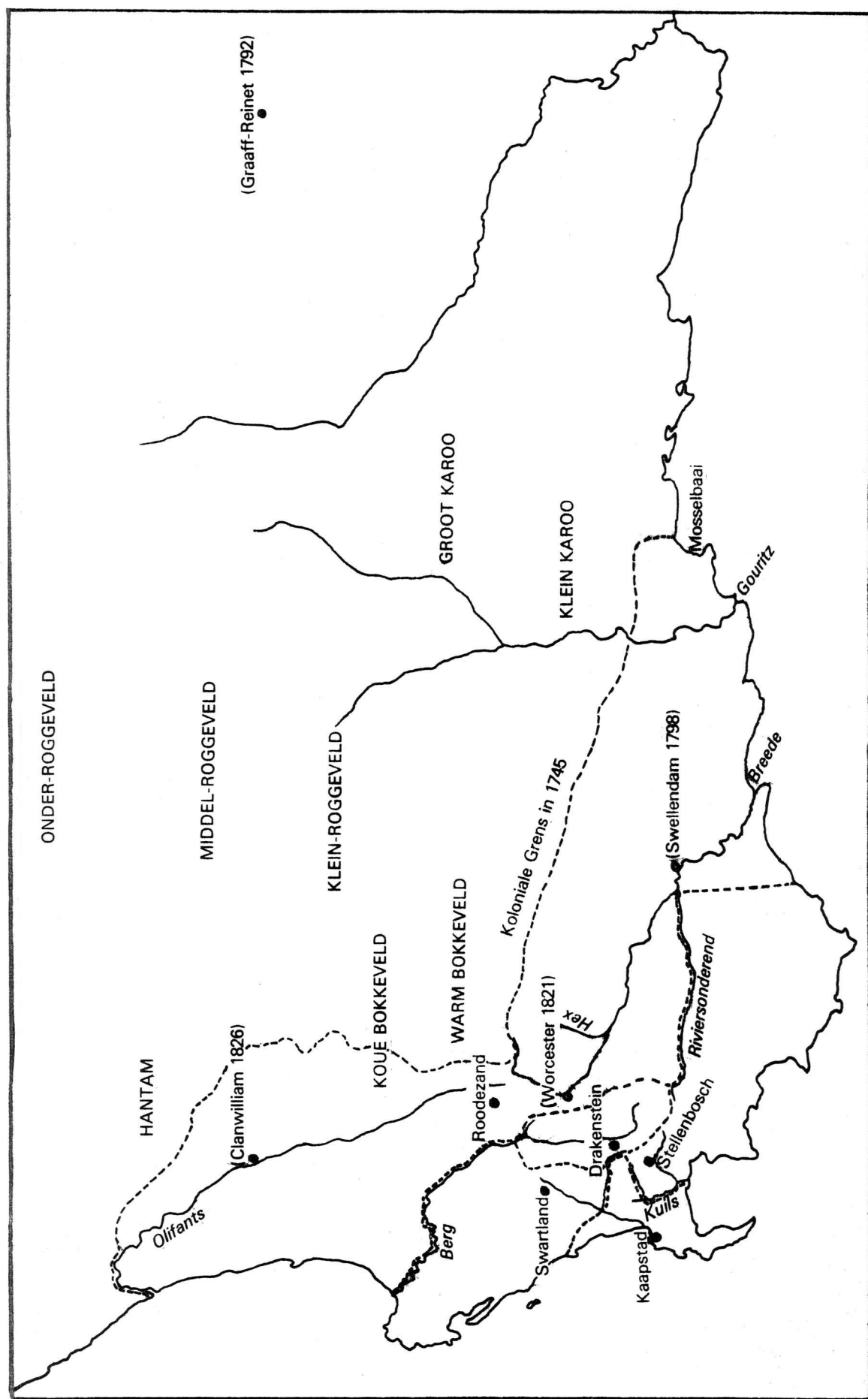
-
15. G.M. Theal: History of South Africa IV, pp. 52, 53; ZK 1/10 Resolusies van die Politieke Raad, 14 Februarie 1743, pp. 131 - 137.
  16. G.M. Theal: History of South Africa IV, p. 53.
  17. B. Booyens: Die Verhouding tussen Kerk en Staat aan die Kaap in die tyd van die Kompanjie (1652 - 1795), p. 1.
  18. Ibid., p. 8.
  19. Ibid., pp. 1, 176, 190, 213.

funksioneer nie. Hy was deel van die Staatsorganisasie en voortdurend afhanklik van die landsregering se steun en inisiatief. Die kerklike organisasie het as't ware opgegaan in die Staatsorganisasie.²⁰⁾

Dit is ook in hierdie lig dat die stigting en groei van die nuwe gemeente in die Land van Waveren begryp en beoordeel moet word.

---

20. Ibid., pp. 251, 252.

Die Grense van die eerste vyf gemeentes van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika soos bepaal deur die Gekombineerde Kerkvergadering van 1745. Die gemeentes wat later van die gemeente Rodezand afge- stig het, word tussen hakies aangedui met die datum van afstigting.

2. Die Stigting en Vestiging van die Gemeente 1743-1757

Die eerste predikant wat by die Kaap aangekom het ná baron Van Imhoff se besluit om twee nuwe gemeentes te stig, was Arnoldus Mauritius Meiring.

Ds. Meiring is in 1695 in die Graafskap Lingen gebore en was die tweede seun van ds. Albertus Meiring, predikant op Frede in Lingen, en Catharina Wolterman, dogter van prof. Wolterman van Marburg-an-der-Lahn in Hesse-Nassau. Ds. Meiring jnr. het sy bediening op 36-jarige ouderdom begin as predikant van Diepenheim in die Nederlandse provinsie Overijssel.

In 1742 het hy aan sy kerkraad gesê dat hy deur 'n roepstem getrek word om sy gemeente te verlaat vir diens aan die kerk in Oos-Indië en dat hy dáár om uit die diens ontslaan wil word.

Die kerkraad van Diepenheim het sy versoek op 20 Maart 1742 aanvaar en van hom getuig dat hy in alle opregtheid met wakkerheid en getrouheid daar gedien het.

In die stuk wat op 4 April by ds. Meiring se demissie deur die Classis van Deventer opgestel is, word gemeld dat hy 'n man van onbesproke wandel en welbeproepte bekwaamheid was.¹⁾

'n Roeping na Oos-Indië het beteken dat ds. Meiring by die V.O.C. in diens moes tree, en op 22 November 1742 het hy en sy vrou, Maria Gertruida Werndley, en hul drie dogters en seun aan boord die *Adrichem* uit Texel geseil.

Uit 'n reisbeskrywing wat ds. Meiring vir ons nagelaat het, blyk dat dit 'n ramspoedige reis was. Die skip is deur hewige storms sowel as koors geteister. Altesame 43 mense het aan die koors beswyk, onder wie mevrou Meiring. Ds. Meiring het self ook die koors gehad, maar het daarvan herstel. Die verslag dui daarop dat hy 'n man met deursettingsvermoë en fyn

---

1. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 473; J.G. Meiring e.a.: Ds. P.G.J. Meiring en Sy Mense, p. 11; J.G. Meiring: Mededelings omtrent en 'n Reisbeskrywing deur Arnoldus Mauritius Meiring, pp. 4 - 10; A 571 Die Meiring-dokumente, 1742 - 1785: Afskrifte van verklaring deur kerkraad van Diepenheim, 20 Maart 1742 en van Classis van Deventer se demissie-

waarneming was.²⁾

Ná vier maande ter see het die *Adrichem* op 28 Maart 1743 in Tafelbaai anker gegooi. Kragtens baron Van Imhoff se bevel is ds. Meiring van die skip gelig om diens te aanvaar as leraar in een van die nuwe buitgemeentes. Op Sondag 31 Maart het hy in Kaapstad die middagdiens, tot groot tevredenheid van goewerneur Hendrik Swellengrebel, gelei.³⁾

Die Politieke Raad het voortgegaan om reëlins vir die nuwe gemeentes te tref en op 11 April vir landdros Pieter Lourentz van Stellenbosch opdrag gegee om tussen Roodezand en Vier-en-Twintig Riviere by die "Kleine berg Rivier" 'n geskikte plek te soek om 'n kerkgebou, predikantshuis en sieketroosterswoning op te rig. Hy het ook magtiging ontvang om die nodige voorbereidsels te tref en om bevale te gee sodat die geboue so gou moontlik met die hulp van die naburige boere voltooi kon word.⁴⁾

Landdros Lourentz het sy taak goed uitgevoer, want op 23 Augustus 1743 het die kerkraad van Kaapstad aan die Classis van Amsterdam geskryf dat 'n kerkie in Roodezand gebou word.⁵⁾

Ds. Meiring het baron Van Imhoff se beroep na die Land van Waveren aange= neem, maar dit blyk dat hy en sy kinders 'n paar maande in Kaapstad ver= toef het. Die voor die hand liggendste rede hiervoor was moontlik dat sy huis nog nie klaar gebou was nie.⁶⁾

Presies wanneer hy in die nuwe gemeente aangekom het, weet ons nie. Hy het die eerste vier kinders op 16 September 1743 gedoop en dit kan

-
2. A571 Die Meiring-dokumente, 1742 - 1785: Reisbeskrywing deur A.M. Meiring, (g.d.); J.G. Meiring e.a.: Ds. P.G.J. Meiring en sy mense, p. 11; J.G. Meiring: Mededelings omtrent en 'n Reisbeskrywing deur Arnoldus Mauritius Meiring, pp. 4 - 10, 17 - 24; Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 473.
  3. J.G. Meiring: Mededelings omtrent en 'n Reisbeskrywing deur Arnoldus Mauritius Meiring, p. 4; G1 6/1 Uitgaande Briewe: Kaapse kerkraad - Classis van Amsterdam, 23 Augustus 1743.
  4. J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh 1743 - 1943, p. 6; G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, p. 27
  5. G1 6/1 Uitgaande Briewe: Kaapse kerkraad - Classis Amsterdam, 23 Augustus 1743; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 6.
  6. G4 1/1 Notuleboek van die kerkraad, 1743 - 1771, p. 9; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1942, pp. 7, 8; J.G. Meiring e.a.: Ds. P.J.G. Meiring en sy mense, p. 8.

aanvaar word dat hy kort tevore daar begin arbei het.⁷⁾

Die nuwe gemeente moes volgens Van Imhoff se instruksies ook 'n sieketrooster kry. Om dié rede is Louis van Dyk vroeg in 1743 van die skip *De Eendragt* gehaal en na Roodezand gestuur om die mense daar te onderrig.

Hy moes reeds 'n tyd lank daar gewerk het toe ds. Meiring in September aangekom het. Die rede vir dié afleiding is dat hy 'n aansienlike tyd nodig gehad het vir die wanpraktyke waardeur hy op 8 Oktober dieselfde jaar sy werk verloor het.⁸⁾

Die sieketrooster (ook genoem voorleser of krankebesoeker aan die Kaap was 'n soort surrogaat-predikant op afgeleë plekke, maar meestal 'n hulp vir die predikant. Soos sy naam aandui, moes hy die siekes besoek, maar ook in die algemeen gemeentelike geestelik versterk of hulle oor hul lewenswandel vermaan en barmhartigheidsdiens verrig. Die sieketrooster moes ook as katkisasiemeester en onderwyser optree, maar is nie toegelaat om vry te preek nie. Die gebed voor en ná 'n diens moes hy uit 'n gebedeboek voorlees en die boodskap uit 'n goedgekeurde gereformeerde preekbundel. So 'n handeling is 'n godsdiensoefening genoem. Hy mag ook nie mense gedoop of die nagmaal bedien het nie. Sy status was dus beslis laer as dié van 'n predikant en so ook sy besoldiging.⁹⁾

Van Dyk se verhaal kom na vore uit 'n brief wat ds. F. le Seur van Kaapstad, ses van sy kerkraadslede en ds. Meiring op 8 Oktober 1743 aan die Politieke Raad voorgelê het.

Klagtes het die Kaapstadse kerkraad bereik oor Van Dyk se manier van onderwysing in sy byeenkomste in die buitelandse distrikte. Hy het hom nie by sy ampsvoorskrifte gehou nie, en pleks van sy gebede en preke uit boeke voor te lees, het hy "uijt zijn verwaande hersenen verwarde reedenvoeringen" voortgebring. Voorts het hy met heelparty aanstootlike nuwigheide na vore gekom wat die rus en eenheid van die Kerk versteur het. Pleks van katkisasie, het hy byvoorbeeld op byeenkomste geleer dat onwedergeborenes God nie as Vader mag aanspreek nie.

---

7. G4 7/1 Doopregister, 16 September 1743, p. 1.

8. J.P. Claasen: *Die Sieketroosters in Suid-Afrika*, 1652 - 1866, pp. 226 - 229, 309; C 35 Resolusies van die Politieke Raad, 8 Oktober 1743; J.A.S. Oberholster: *Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943*, p. 14.

9. B. Booyens: *Die Verhouding tussen Kerk en Staat aan die Kaap in die tyd van die Kampanjie (1652 - 1795)*, pp. 209 - 233; J.P. Claasen: *Die Sieke-*

Ds. Le Seur het Van Dyk ontbied en van hom verneem dat wat hy gehoor het waar was. Hy het hom herderlik vermaan om hom binne die bepalinge van sy beroep te hou en sy gebede volgens die formuliere te doen, insluitend die Onse Vader.

Van Dyk het hom nie aan Le Seur gesteur nie en aangekondig dat hy sy standpunt tydens 'n aandoeffening in Kaapstad sou stel. Ds. Le Seur, van sy ouderlinge en ook ds. Meiring was onder die groot aantal mense wat die vergadering bygewoon het. Hul gevolgtrekking was dat Van Dyk geensins van sy standpunte afgesien het nie. Gevolglik het hulle hom voor die kerkraad gedaag, hul klag teen hom ingebring en hom bestraf, maar hy was nie bereid om sy weë te verander nie. Ds. Le Seur het voorts tot die gevolgtrekking gekom dat hy 'n geesgenoot van die "Hottentotsbekeerder" Georg Schmidt se Hernhutters (die Morawiese sendelinge) was.

Die Kaapstadse kerkraad het toe besluit om Van Dyk te verbied om verder binne die Kaapse gemeente onderwys te gee.

Die gevolg was dat die Politieke Raad dit raadsaam geag het om hom deur 'n ander te laat vervang en hom na Batavia weg te stuur.¹⁰⁾

Op dieselfde dag dat die klag oor Van Dyk voor die Politieke Raad gediën het, 8 Oktober 1743, het die gemeente in die Land van Waveren amptelik tot stand gekom deurdat die Politieke Raad Jacob Theron en Pieter Theron as ouderlinge goedgekeur het en Jacobus du Preez en Gerrit van der Merwe as diakens aangewys het.¹¹⁾

Die reël was dat ouderlinge en diakens vir 'n tydperk van twee jaar diens gedoen het en dat die helfte van hulle elke jaar uitgetree het. Die ouderlinge se name moes deur die kerkraad vir goedkeuring aan die Politieke Raad voorgelê word voordat hulle hul pligte kon aanvaar. By die diakens het die owerheid egter veel groter beheer uitgeoefen: die kerkraad het 'n dubbeltal name voorgelê, waaruit die Politieke Raad dan sy keuse gedoen

-
10. C 35 Resolusies van die Politieke Raad, 8 Oktober 1743; J.P. Claasen: Die Sieketroosters in Suid-Afrika, 1652 - 1866, pp. 226 - 229, 309; B. Booyens: Die Verhouding tussen Kerk en Staat aan die Kaap in die tyd van die Kompanjie (1652 - 1795), pp. 222 - 224.
11. C 35 Resolusies van die Politieke Raad, 8 Oktober 1743; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, pp. 7, 9.

het. Wou 'n kerkraad dus twee nuwe diakens kies, moes hulle vier name instuur. Dié praktyk is ook in Waveren gevolg.¹²⁾ Hierdie handeling was in stryd met die Kerkorde van Dordt wat bepaal het dat die plaaslike kerkraad die diakens moes kies en dat dié stelsel net deur 'n nasionale sinode verander kon word. Die feit dat niemand teen die V.O.C. se onverdedigbare werkwyse beswaar gemaak het nie, is 'n bewys van sy algehele beheer oor die Kerk.¹³⁾

Presies wanneer Van Dyk opgevolg is, is nie bekend nie, maar in 'n brief van 10 April 1745 het die Politieke Raad Batavia in kennis gestel dat ná "examinatie" bevind is dat Jan Verbeek die nodige gawes besit het en as voorleser van die gemeente in die Land van Waveren aangestel is teen 'n salaris van 16 gulden per maand.¹⁴⁾

Die feit dat Verbeek ge-eksamineer moes word, vermoedelik deur die kerkraad van Waveren, dui daarop dat hy 'n plaaslike inwoner was.¹⁵⁾

Nòg ds. Meiring nòg sy kerkraad het baie getroue notule gehou, sodat die feite oor die eerste jare van die gemeente maar taamlik gebrekkig is. Al wat in die eerste jare in die notuleboek geskryf is, was die jaarlikse kerkrekening, name van kerkraadslede en enkele aantekeninge.¹⁶⁾

Met die gemeente se geldsake het dit nie goed gegaan nie. Op 22 April 1744 het ouderling Jacob Theron en diaken Jacobus du Preez 'n lening van 4 000 gulden by die diakonie van Kaapstad aangegaan vir die oprigting van 'n kerkgebou en ander geboue. Dié lening kon sonder rente terugbetaal word volgens die gemeente se vermoë en soos die geleentheid dit voordoën.¹⁷⁾

Uit die geldstaat vir 1743 - 1744 blyk dit dat die gemeente se inkomste maar klein was en ver deur die uitgawes oorskry is: Die inkomste was 145 gulden en die uitgawes 1 155 rixdalers (3 465 gulden).¹⁸⁾

-
12. B. Booyens: Die Verhouding tussen Kerk en Staat in die tyd van die Kompanjie (1652 - 1795), pp. 148 - 156; G4 1/1 Notuleboek van die Kerkraad, 1743 - 1771: Meiring - Swellengrebel, g.d., p. 6.
  13. B. Booyens: Die Verhouding tussen Kerk en Staat in die tyd van die Kompanjie (1652 - 1795), pp. 156, 157.
  14. Ibid., p. 213.
  15. Ibid.
  16. G4 1/1 Notuleboek van die kerkraad, 1743 - 1771.
  17. G4 12/1 Diverse Stukke en Briewe: Leningsakte, 22 April 1744.
  18. G4 1/1 Notule van die kerkraad, 24 Desember 1744.

Gevolglik is 'n kollektelys in 1745 rondgestuur vir vrywillige bydraes. Gemeentelede kon kontant, bosse strooi of slawe gee. Daar was egter 'n waarskuwing dat as mense hul name op die lys geplaas het, hulle hul beloftes moes hou, anders kon hulle voor die gereg gebring word.¹⁹⁾

Hoewel die gemeentebydraes stadig toegeneem het, moes ds. Meiring en ouderling Francois du Toit op 20 Januarie 1746 'n soortgelyke lening as die een in 1744 by die diakonie in Kaapstad aangaan vir die oprig van die gemeentelike geboue.²⁰⁾

Dit was egter blykbaar nie genoeg nie, want nog 'n lening vir 2 000 gulden het op 4 September 1747 gevolg en een vir 3 000 gulden op 14 November 1750. Dit het die gemeenteskuld op 13 000 gulden te staan gebring.²¹⁾ Die hoofuitgawe in dié tyd was dié aan die kerk en die predikantshuis.²²⁾

Ds. Meiring het nie lank sy vier kinders alleen moes grootmaak nie, want op 19 Julie 1744 is hy met Rijkie van der Bijl getroud. Op 27 Junie 1745 is Pieter, die enigste kind uit die huwelik, in Waveren gedoop.²³⁾

Dit blyk dat ds. Meiring 'n baie romantiese man was en boonop verlief op sy nuwe vrou. Onder die Meiring-dokumente in die Kaapse Argiefbewaarplek is 'n diamantvormige patroon van sowat drieduisend letters. Van die middel na die vier kante toe lees dit: Rykje van der Bijl gedenkt nu mijne.

Moontlik het hy die gedagte van die patroon by iemand afgekyk, maar dit moes beslis heelwat tyd in beslag geneem het om die patroon uit te werk. Onderaan die patroon staan:

-
19. J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, pp. 8, 11; C. Spoelstra: Boustoffen II, p. 485.
  20. G4 1/1 Notules van die kerkraad, 24 Desember 1743, 31 Desember 1744; G4 12/1 Diverse Stukke en Briewe: Leningsakte, 17 Januarie 1746.
  21. G4 13/3 Diverse: Leningsaktes 4 September 1747, 14 November 1750.
  22. G4 1/1 Notuleboek van die kerkraad, 1743 - 1771, pp. 15 - 19.
  23. J.G. Meiring e.a.: Ds. P.G.J. Meiring en sy Mense, p. 9; G4 7/1 Doopregister, 27 Junie 1745, p. 5; C.C. de Villiers en C. Pama: Ge=slagsregisters van die Ou Kaapse Families II, p. 548.

Gedenkt nu mijner, mijn lieve Rijkje van der Bijl
Uwer sal ook gedenken, daar ik voor een wijl
Mijn afscheid neem, en eensaam naargeestig droewig swerv
O Hemel! Help my togh, en geleid mij op mijn werv.

Dus en also uitgalmt op 't scheiden
van mijn Rijke van der Bijl
morgen reis ik etc.²⁴⁾

Dit lyk of die gedig geskryf is voordat ds. Meiring op gemeentebesook ver= trek het. Dit is geen wonder nie dat hy swaarmoedig van sy vrou afscheid geneem het, want hy moes 'n reuse-gemeente bedien.

Op die eerste Gekombineerde Kerkvergadering in Augustus 1745 in Kaapstad is die gebied ressorterende onder die kerk in die Land van Waveren be= skryf as: "Van de Coopmansrivier tot beneeden de onderkant van de berg rivier, de Piquetbergen, de oliphantsrivier en over het gebergte tot ge= heel beneeden aan de mosselbaay so ver as de jurisdiktie van d' E. Comp. strekt."

(Die ander gemeentes wat in dié tyd bestaan het en wie se grense ook op die vergadering bepaal is, was Kaapstad, Stellenbosch, Drakenstein en Swartland.)²⁵⁾

Die gemeente in die Land van Waveren het 'n baie groot gebied beslaan, en as in ag geneem word dat dit spesifiek gestig is om die boere in die buiteland te bedien - en hulle het al hoe verder weggetrek - dan was deeglike gemeentebearbeiding feitlik 'n onbegonne taak.

Tussen die paar karige aantekeninge wat ds. Meiring in die beginjare van die gemeente in die notuleboek gemaak het, staan onder meer dat die nag= maal op Kersdag, Paassondag, die eerste Sondag in Julie en die eerste Sondag in Oktober gevier is; ook dat die kerkgebou in 1748 voltooi is.²⁶⁾

Dit was 'n eenvoudige kruisvormige gebou met die hoofingang aan die weste=

---

24. A571 Meiring-dokumente, 1742 - 1785: Patroon, (g.p.), (g.d.).

25. S1A Acta van die Gekombineerde Kerkvergadering, 30 Augustus 1745.

26. G4 1/1 Notuleboek van die kerkraad, 1743 - 1771, pp. 6, 8.

kant. Hattersley beweer dat dit 'n vloer van hardgestampde grond gehad het, maar hy gee nie sy bron aan nie.²⁷⁾

Die voorleser Johannes Verbeek is op 29 Junie 1748 oorlede en volgens die inskrywing in die doodregister was hy ook die gemeente se eerste koster. In sy plek het die kerkraad Pieter de Vos as voorleser by die Politieke Raad aanbeveel aangesien hy reeds sy bekwaamheid getoon het wanneer Verbeek siek of afwesig was.²⁸⁾

De Vos was blykbaar 'n ou ingesetene, want toe die owerheid in 1743 besluit het om die militêre pos in Waveren te beëindig, het hy die huis en grond op 'n openbare veiling vir 4 000 gulden gekoop.²⁹⁾

Intussen het ds. Meiring probleme met die geboue en die bouery gehad.

Op 6 Maart 1750 het hy sy lot by die Goewerneur bekla oor die vordering van die bouery in die gemeente. Hy sê alles het goed gegaan totdat landdros Lourentz van Stellenbosch in 1748 oorlede is, maar daarna het die werkers bitter min uitgevoer. Die kerkraadslede het ook nie veel aan dié toestand gedoen nie.

Ds. Meiring was baie ontsteld en die mening toegedaan dat die pastorie so vervalte was dat hy en sy kinders dalk lewendig begrawe sou word as dit nie reggemaak word nie.³⁰⁾

Hierbo is die owerheid se rol in die aanstelling en goedkeuring van kerkraadslede bespreek. 'n Ander teken van sy sterk hand in kerksake is die

-
27. G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, p. 34; A.F. Hattersley: An Illustrated Social History of South Africa, p. 56.
  28. G4 11/1 Doodregister, 29 Junie 1748; ZK 1/147 Inkomende Brieven: Kerkraad - Politieke Raad, 7 Julie 1748; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 15.
  29. G.M. Theal: History of South Africa IV, pp. 76, 508; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 4.
  30. ZK 1/147 Inkomende Brieven. Meiring - Swellengrebel, 6 Maart 1750; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, pp. 11 - 14; C.C. de Villiers en C. Pama: Geslagsregisters van die Ou Kaapse Families II, p. 497.

bidformuliere wat die kerkraad gereeld ontvang het. Daarin is byvoorbeeld gereeld voorgeskryf dat vir die State-generaal, die Prins van Oranje, die Here XVII, die Goewerneur-generaal en Raad van Nederlands-Indië, en die Goewerneur en Politieke Raad van die Kaap tydens die openbare godsdiensoefeninge gebid moes word.³¹⁾

Met die honderjarige bestaan van die Kaapse nedersetting het die gemeente ook opdrag ontvang om op Saterdag 8 April 1752 'n buitengewone dankdag te hou. Die gemeentelêde moes vooraf daarvan in kennis gestel word sodat hulle op die bepaalde dag kon saamkom en 'n behoorlike diens gehou kon word.³²⁾

Die Politieke Raad het op 28 Mei 1754 "een stukje Huijs Erf en Thuijn land, omtrent de kerk aldaar ter groote van Twee Morgen" aan ds. Meiring geskenk op voorwaarde dat hy geen vee mag aanhou op die grond nie.³³⁾ Waarvoor hy dit wou gebruik, is nie duidelik nie. J.A.S. Oberholster noem die moontlikheid dat hy dalk daar wou aftree.³⁴⁾

Dit blyk dat Pieter de Vos net die pos van voorleser bekleed het en nie ook dié van koster, soos sy voorganger Verbeek nie. Johannes Zweetman (of Sweetmans) was die koster. Die kerkraad het probleme met hom ondervind omdat hy die kosterhuis verlaat en by sy vrou gaan woon het. Laasgenoemde wou nie in die kosterhuis kom woon nie, en omdat dit noodsaaklik was dat die koster altyd naby die kerkgebou moes wees, het die kerkraad op 6 Maart 1756 by Goewerneur Ryk Tulbagh oor die saak gekla.³⁵⁾ Die 31ste April het die kerkraad die Goewerneur versoek om die aanstelling van Arnoldus Bruggeman as koster goed te keur.³⁶⁾

'n Paar maande later, op 19 Augustus 1756, is De Vos op Stellenbosch oorgelede en op 27 September het die kerkraad die owerheid versoek om Bruggeman as voorleser aan te stel.³⁷⁾

---

31. G4 1/1 Notuleboek van die kerkraad, 1743 - 1771, pp. 7, 56, 58, 59.

32. Ibid., p. 58.

33. G4 12/1 Diverse Stukke en Briewe: Extract Resolutie, 28 Mei 1754.

34. J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 19.

35. ZK 1/149 Inkomende Briewe: Kerkraad - Tulbagh, 6 Maart 1756; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, pp. 15, 17.

36. ZK 1/149 Inkomende Briewe: Kerkraad - Tulbagh, 31 April 1756; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 17.

37. G4 11/1 Doodregister, 19 Augustus 1756; ZK 1/149 Inkomende Briewe: Kerkraad - Tulbagh, 27 September 1756.

Op 22 Augustus dieselfde jaar het die kerkraad op 'n interessante wyse van eerbetoen besluit, naamlik dat die weduwees van Jacques Theron, Francois du Toit en Pieter Theron, uit dankbare erkenenis vir die troue diens wat hul mans tot die bou van die kerk en pastorie gelewer het, hul stoele so lank as hulle ná hul mans se dood bly leef, op dieselfde plekke mag laat staan.³⁸⁾

Dit was die gebruik dat die mans en vroue afsonderlik in die kerkgebou gesit het. Die ereplekke is ingeneem deur die hoër amptenare van die regering en die lede van die kerkraad. Die vroue het op stoele voor die kansel gesit volgens die status wat hul mans bekleed het. Omdat die vroue se sitplekke verskuif kon word na gelang van hul mans se status, was dit 'n groot eerbewys vir bogenoemde weduwees.³⁹⁾

Al amptelike kontak wat die gemeente in die Land van Waveren met die ander gemeentes aan die Kaap as groep gehad het, was deur die Gekombineerde Kerkvergadering wat van 1745 tot 1759 bestaan het. Uit die rol wat ds. Meiring in dié vergadering gespeel het, kan ook meer oor hom as persoon te wete gekom word.

Ná vele pogings om die predikante en kerkraadslede van die gemeentes aan die Kaap saam te laat vergader, is die eerste Gekombineerde Kerkvergadering deur die owerheid belê. Die rede vir die vergadering was dat dit onmoontlik was om die grense van die onderskeie gemeentes vas te stel sonder om hulle self daarin te ken.⁴⁰⁾

Op 20 Julie 1745 het ds. Meiring en ouderling Jacobus Theron saam met die verteenwoordigers van die ander vier gemeentes onder die voorsitterskap van die kommissaris-politiek, Ryk Tulbagh, in Kaapstad byeengekom.⁴¹⁾ Die vergadering het besonder gunstig verloop, want nie net is die grense vasgestel nie, maar die gemeentes se versoek om jaarliks te vergader vir die bespreking van kerksake is deur die owerheid goedgekeur.⁴²⁾

38. G4 1/1 Notule van die kerkraad, 22 Augustus 1756, p. 40.

39. M. Theron: Die Ou Kerk Volksmuseum, pp. 10, 11; A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, p. 68.

40. A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, pp. 192 - 195; B. Booyens: Die Verhouding tussen Kerk en Staat aan die Kaap in die tyd van die Kompanjie (1652 - 1795), pp. 44, 80 - 89, 293, 294, 295.

41. S1A Acta van die Gekombineerde Kerkvergadering, 30 Augustus 1745; B. Booyens: Die Verhouding tussen Staat en Kerk aan die Kaap in die tyd van die Kompanjie (1652 - 1795), p. 88.

42. B. Booyens: Die Verhouding tussen Kerk en Staat aan die Kaap in die tyd

Uit die notules van die vergaderings en ook uit ds. Meiring se briewe aan die ampsdraers blyk dit dat hy lewendig daaraan deelgeneem het en 'n besondere ywer gehad het vir die handhawing van die goeie orde en van kerklike bepalings, veral oor die bediening van die doop. Die sake wat hy in dié verband voor die vergadering gelê het, het dan ook gereeld tot besluite gelei wat uitsluitel in probleemsituasies gegee het. Voorts gee die sake waaroor hy bekommerd was 'n goeie beeld van die toestande en probleme in die buitelandse distrikte van die Kaapse nedersetting.

Weens die uitgestrektheid van die gemeentes het ouers hul kinders soms in ander gemeentes laat doop as die een waarbinne hulle geressorteer het. Ds. Meiring het op die vergadering van 1747 gesê dié toestand is nie volgens die goeie orde nie en sou tot totale wanorde kon lei. Gevolglik het die vergadering besluit dat 'n predikant wel kinders uit 'n ander gemeente mag doop, maar dat hy dan die doopouers se predikant per brief daarvan in kennis moes stel.⁴³⁾

In 1748 het ds. Meiring nog twee vrae oor die doop gestel wat tot twee besluite gelei het.

Vir eers wou hy weet, na aanleiding van 'n geval in die gemeente Swartland, of 'n predikant 'n kind in sy eie huis mag doop sonder die teenwoordigheid van 'n kerkraadslid. Die vergadering het beslis dat, as die ouers geen geleentheid het om op Sondag na die diens toe te kom nie en dit tot groot nadeel vir hulle sou wees om tot dan te vertoef, die predikant die kind in sy eie huis of in die kerkgebou mag doop, maar op voorwaarde dat twee kerkraadslede teenwoordig moet wees om die gemeente te verteenwoordig.

Ten tweede wou ds. Meiring hê die vergadering moes uitsluitel gee oor die vraag of bejaarde heidene gedoop mag word sonder die aflegging van geloofs-belydenis. Die besluit hieroor het gelui dat dié mense eers onderrig en ondervra moes word in die grondslae van die Christendom, en belydenis daarvan moes doen voordat 'n predikant hulle mag doop.⁴⁴⁾

Ds. Meiring kon nie die Gekombineerde Kerkvergadering van 1749 bywoon nie en net ouderling Jacques Theron het die gemeente verteenwoordig. Dit het

---

43. SIA Acta van die Gekombineerde Kerkvergadering, 15 Januarie 1747.

44. SIA Acta van die Gekombineerde Kerkvergadering, 15 Januarie 1748.

die dominee egter nie daarvan weerhou om 'n saak per brief te stel nie -
weer oor die doop.

Hy het daarin vir ds. Eduard Arentz van Stellenbosch aangekla dat hy in
sy omswerwinge deur die land kinders uit die gemeente van Waveren op
onwettige wyse gedoop het, te wete op ongewone plekke en sonder die teen=
woordigheid van 'n kerkraadslid.

Die Gekombineerde Kerkvergadering se antwoord het 'n duidelike riglyn vir
dié probleem gegee, naamlik dat geen predikant in 'n ander een se gemeente
mag preek of kinders doop nie behalwe in die gewone "predik plaets" en
met vóórkennis van die betrokke predikant.⁴⁵⁾

Die volgende jaar was ds. Meiring voorsitter van die vergadering en het
hy hom weer goed laat geld deurdat hy die enigste afgevaardigde was wat
'n vraag gestel het - weer eens om onduidelikhede oor reëls betreffende
die doop uit te stryk.⁴⁶⁾

Vraagstukke oor die doop van buite-egtelike kinders en die bewys van wie
hul vaders was, het hy ook in 'n ernstige lig beskou, want hy het dit voort=
durend voor die vergadering gebring. Wanneer hy nie in staat was om per=
soonlik sake op die vergadering voor te dra nie, het hy daarvoor briewe ge=
skryf. Dit is opmerklik dat die ander predikante glad nie besorg was
oor die probleme wat ds. Meiring geopper het nie.⁴⁷⁾

In 1753 het hy die laaste keer geleentheid gehad om voorsitter van die
Gekombineerde Kerkvergadering te wees.⁴⁸⁾

Uit die beskikbare dokumente kan dit sonder twyfel afgelei word dat ds.
Meiring een van die bedrywigste, bes moontlik die bedrywigste, deelnemer

---

45. S1A Acta van die Gekombineerde Kerkvergadering, 20 Januarie 1749;
Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I, p. 22.

46. S1A Acta van die Gekombineerde Kerkvergadering, 4 Februarie 1750.

47. S1A Acta van die Gekombineerde Kerkvergadering, 4 Februarie 1750,
3 Februarie 1751, 2 Februarie 1752; Meiring - Kerkvergadering, 2 Februa=
rie 1755; Meiring - Kerkvergadering, 29 Januarie 1757.

48. S1A Acta van die Gekombineerde Kerkvergadering, 7 Februarie 1753.

aan die Gekombineerde Kerkvergadering was. Selfs sy laaste brief aan dié liggaam, twee en half maande voor sy dood, getuig daarin.

Hy skryf daarin dat sy swak gesondheid hom nie in staat stel om meer vrae te stel nie, maar dit keer hom tog nie om antwoorde op vrae te versoek nie. Weer gaan dit oor ordereëlins: getuies by die doop; watter koster betaal moet word vir die doop; toelating tot die nagmaal; en die doop van buite-egtelike kinders.⁴⁹⁾

Ds. Meiring se diepe betrokkenheid by die Gekombineerde Kerkvergadering was sekerlik 'n resultaat van sy sin vir die goeie orde, maar moontlik was dit ook 'n kompensasie vir die feit dat hy en sy gesin feitlik alleen en so ver van ander mense, veral mense van sy eie opvoedingspeil, gewoon het, en dat die verrigtinge van die vergadering vir hom al stimulerende kontak met die buitewêreld was.

Uit sy briewe blyk dit dat sy gesondheid die laaste ongeveer vyf jaar van sy lewe swak was. Hy het dit gereeld as rede aangevoer waarom hy 'n paar van die Gekombineerde Kerkvergaderings nie kon bywoon nie. Die 23ste April 1757 is hy op 62-jarige ouderdom in die Land van Waveren oorlede en die 26ste April in die kerkgebou begrawe.⁵⁰⁾

Ds. A.M. Meiring het die swaar taak gehad om 'n gemeente van nuuts af in 'n afgeleë buitedistrik te vestig. Hoewel hy gebrekkige inligtinge nage= laat het, is daar genoeg bewyse dat sy bediening voldoen het in die be= hoeftes wat baron Van Imhoff in die Land van Waveren en verder die binne= land in raakgesien het. Daarvan getuig onder meer die feit dat van sy aankoms tot sy dood hy 532 mense (meestal kinders) gedoop, 116 pare ge= trou, 46 mense begrawe en sowat 240 nuwe lidmate belydenis van geloof laat aflê het.⁵¹⁾

---

49. S1A Acta van die Gekombineerde Kerkvergadering: Meiring - Kerk= vergadering, 29 Januarie 1757.

50. S1A Acta van die Gekombineerde Kerkvergadering: Meiring - Kerkver= gadering, 27 Januarie 1752, Meiring - Kerkvergadering, 2 Februarie 1755; G4 11/1 Doodregister, 23 April 1757, p. 3.

51. G4 7/1 Doopregister, 1743 - 1800; G4 7/5 Doop-, Huwelik- en Lidmaat= register 1743 - 1808; G4 11/1 Doodregister, 1744 - 1873.

Die gemeente se geldelike posisie was egter glad nie goed by sy afsterwe nie. Op 10 Februarie 1757, kort voor sy dood, is weer 'n lening, dié keer vir 1 000 gulden, by die Kaapse kerk aangegaan.⁵²⁾ Dit het die totale skuld op 14 000 gulden te staan gebring.

Die gemeente se uitgawes het sy inkomste, veral in die beginjare, veroorskry, sodat daar geen sprake van skuld afbetaal was nie. Die uitgawes was uitsluitlik vir die boukoste, sodat daar nie geld vir ander sake soos die versorging van die armes was nie. Immers, die versorging van die armes is deur die gemeente van Kaapstad gedoen. Die jaarlikse inkomste het egter wel geleidelik van 145 rixsdalers in 1743 en 1744 tot sowat 333 rixsdalers in 1757 gestyg.⁵³⁾

'n Mens sou kon vra of die swak geldelike toestand dalk 'n beeld was van die gemeente se geestelike peil of materiële welstand. Aan die ander kant kon gemeentelêde gedink het dat, aangesien die V.O.C. die predikant besoldig het en so 'n oorheersende rol in die kerk gespeel het, dit nie nodig was om 'n buitengewone poging aan te wend om die skuld af te betaal nie.

---

52. G4 13/3 Diverse: Leningsakte, 10 Februarie 1757.

53. G4 1/1 Notuleboek van die Kerkraad: Kerkrekenings, 1744 - 1757, pp. 15 - 27;

J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 27; M.M. Marais: Armsorg aan die Kaap onder die Kompanjie, 1652 - 1795, p. 80.

3. Die Bedienings van di. Harders en Kuys 1758-1794

Ds. Meiring se werk is voortgesit deur ds. Remmerus Harders (1758 - 1775) en ds. Johannes Abraham Kuys (1777 - 1778, 1789 - 1794). Aangesien hulle min of meer op dieselfde patroon voortgegaan het as hy, en daar in hul tyd geen krisis of belangrike wendinge in die gang die gemeente se geskiedenis was nie, word hulle in dieselfde hoofstuk behandel.

Ds. Harders is in 1734 in Wolthusen naby Emden in Oos-Friesland gebore. Nadat hy sy studie aan die Universiteit van Groningen voltooi het, het die Classis van Walcheren hom op 5 Mei 1757 tot die bediening toegelaat en na die Kaap gestuur.¹⁾

Weens die onkoste vir die gemeente in die Land van Waveren om een keer per maand 'n naburige predikant aan te ry, het die Kaapse owerheid dit aan die begin van 1758 goedgevind om die 24-jarige ds. Harders tydelik die vakature te laat vul totdat 'n predikant vir die gemeente aangekom het.²⁾

Die Politieke Raad het die Kaapse kerkraad op 18 Januarie 1759 laat weet dat die bewind in Batavia toestemming gegee het dat ds. Harders in Waveren mag aanbly. Intussen het hy op 12 Maart 1758 met Petronella van Reede van Oudtshoorn, die weduwee van ds. J. Werndly van Ambon, Oos-Indië, getrou. Die Harders-egpaar het hul eerste kind, Pieter Volkardus, op 17 Junie 1759 in Waveren laat doop, maar hy is op 25 Oktober dieselfde jaar daar oorlede.³⁾

Ds. J.F. Bode van Kaapstad is op 8 April 1760 as vaste predikant in die Land van Waveren aangestel.⁴⁾ Hy wou die aanstelling egter nie aanvaar nie en ds. Harders het op 22 April 1761 die gemeente se tweede vaste predikant geword.⁵⁾ Hy was baie dankbaar vir die aanstelling en het sy onderdanigheid aan die Goewerneur beloof.⁶⁾

---

1) Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 383.

2) J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 20.

3) G1 5/2 Inkomende Briewe: Politieke Raad - Kaapse Kerkraad, 18 Januarie 1759; Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 83; G4 7/1 Doopregister, 17 Junie 1759; G4 11/1 Doodregister, 25 Oktober 1759.

4) G1 5/2 Inkomende Briewe: Politieke Raad - Kaapse Kerkraad, 8 April 1760.

5) G1 5/2 Inkomende Briewe: Politieke Raad - Kaapse Kerkraad, 22 April 1761; Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek III, p. 77.

6) ZK 1/150 Inkomende Briewe: Harders - Goewerneur en Politieke Raad, 8 Junie 1761.

Soos ds. Meiring het ds. Harders ook maar min in die notuleboek nagelaat, sodat daar ook ten opsigte van sy bediening 'n gebrek aan inligtinge oor die gemeente se geestelike lewe is.

Die jaarlikse goedkeuring van 'n ouderling en verkiesing van 'n diaken deur die landsowerheid het voortgeduur. Op 4 Januarie 1760 kom die eerste getuienis van verdere owerheidsbeheer oor die kerk van Waveren na vore deurdat ds. Harders die jaarlikse kerkrekening op bevel van die Goewerneur aan hom voorlê.⁷⁾

Teen 1765 was die pastorie in 'n bouvallige toestand en het die kerkraad reeds besluit om 'n nuwe een te bou. Geld was egter 'n probleem. Die gemeente se geldelike posisie was sodanig dat die gewone lopende uitgawes aan die geboue gedek kon word, maar vir nuwes was daar nie geïd nie. Boonop was die skulde aan die Kaapstadse diakonie nog nie betaal nie. Ds. Harders en sy kerkraad het nietemin op 31 Julie 1765 weer by die Kaapse gemeente hulp gevra en 'n lening van 12 000 gulden is toegestaan.⁸⁾

Die kerkraad het nie net by die diakonie van Kaapstad aangeklop nie, maar ook 900 gulden by ouderling Jacobus du Toit en 315 gulden by ds. Harders vir die bouery geleen. Sowat 3 186 gulden is in 1765 aan die nuwe pastorie bestee en in 1766 was die uitgawes daaraan en aan die kerkgebou net meer as 14 374 gulden.⁹⁾

Weens 'n tekort aan geld is daar nie veel gebou in 1767 en 1768 nie, en aan die begin van 1769 het ds. Harders die Kaapse kerkraad weer vir 'n lening gevra omdat nog ongeveer 3 300 gulden nodig was om die nuwe pastorie te voltooi. Voorts moes die kerkgebou se dak gedek en ander verbeterings aangebring word.¹⁰⁾

Die geld is weer geleen, sodat die gemeente in die Land van Waveren aan die einde van 1769 die Kaapse diakonie 29 300 gulden geskuld het.¹¹⁾

-
7. ZK 1/150 Inkomende Briewe: Harders - Goewerneur en Politieke Raad, 4 Januarie 1760.
  8. G1 5/4 Inkomende Briewe: Harders - Kaapse Kerkraad, 31 Julie 1756; G4 1/1 Notuleboek van die kerkraad, 1743 - 1771, p. 36.
  9. G4 1/1 Notuleboek van die kerkraad, 1743 - 1771, pp. 35, 36.
  10. G4 6/1 Uitgaande Briewe: Harders - Kaapse kerkraad, 15 Januarie 1769; G4 1/1 Notuleboek van die kerkraad, 1743 - 1771, p. 39.
  11. G4 13/3 Diverse: Leningsakte 5 April 1769.

In Augustus 1769 het die kerkraad die Politieke Raad gevra of 'n kollekte in die gemeente gehou mag word om te betaal vir die dek van die dak en ander verbeterings aan die kerkgebou. In die brief het die kerkraad ook die probleme wat met die invordering van die kerkgeregtighede ondervind word, gemeld.¹²⁾ Kerkgeregtigheid was 'n heffing op begrafnisse buiten die geld wat betaal moes word vir byvoorbeeld die maak van grafte en die huur van die baar en doodskleed. Dit is aangewend vir barmhartigheidsdiens en moes betaal word al is die lyk nie in die kerkhof nie, maar op 'n buiteplaas of in 'n ander gemeente begrawe.¹³⁾

Ses rixsdalers (agtien gulden) kerkgeregtigheid moes betaal word as 'n afgestorwene binne die kerkhof begrawe is en twee rixsdalers as hy begrawe is waar hy oorlede is. In die algemeen is die kerkgeregtighede in alle dele van die gemeente goed betaal, behalwe in die omgewing van Swellendam. Hoewel dié gemeentelêde hul kinders in Waveren laat doop het, daar getrou, belydenis van geloof afgelê en nagmaal gebruik het asof hulle aan die gemeente behoort het, was hulle nalatig en het sommige selfs geweier om hul kerkgeregtighede te betaal. Sowat 400 rixsdalers hiervan was nog agterstallig en die kerkraad het die owerheid se hulp met die insameling daarvan gevra.¹⁴⁾

Volgens die grensbepalings van 1745 was die mense in die omgewing van die huidige Swellendam deel van die gemeente in die Land van Waveren. Geografies was hulle egter ver verwyderd en die owerheid het hul behoeftes raakgesien. Met die opdrag vir die stigting van die gemeentes in Waveren en die Swartland in 1743 het baron Van Imhoff ook opdrag gegee dat 'n voorleser by Grootvadersbosch geplaas moes word. Naas skoolhou, moes hy elke Sondag die diens vir die mense van die omgewing lei.¹⁵⁾

---

12. ZK 1/152 Inkomende Brieven: Harders - Politieke Raad, ( ) Augustus 1769.

13. Woordeboek van die Afrikaanse Taal V, p. 532.

14. ZK 1/152 Inkomende Brieven: Harders - Politieke Raad, ( ) Augustus 1769.

15. ZK 1/10 Resolusies van die Politieke Raad, 14 Februarie 1743.

Die eerste man wat die amp beklee het, was Abraham Schietekat wat in 1744 uit Holland daar aangekom het en tot 1748 gebly het.¹⁶⁾

'n Ander verdeling was dat die gebied op 12 November 1743 'n sub-drosdy van Stellenbosch geword het en op 31 Augustus 1745 'n selfstandige landdrosdistrik. Die Politieke Raad het op 26 Oktober 1747 besluit om dit Swellendam te noem.¹⁷⁾

Die kerkraad in Waveren het dié verdeling erken deurdat geldelike bydraes uit Swellendam sedert 1763 afsonderlik op die jaarlikse kerkrekening ingeskryf is.¹⁸⁾

Ds. Harders het op 12 November 1769 aan die sieketrooster/voorleser Hüner geskryf en hom gevra om 'n meegaande brief oral in die omgewing van Swellendam en verder, waar hy Sondae oefeninge gehou het, byvoorbeeld in die Kango, voor te lees. Hy moes dit egter ná die prediking doen sodat die mense nie ontstig word nie!

In dié brief is gemeentelêde gevra om hul agterstallige kerkgeregtighede te betaal en na vermoë iets by te dra vir die kollekte wat die Politieke Raad goedgekeur het. Selfs rams- en dasvelle sou welkom wees.¹⁹⁾

Christoffel Hüner (nie Zuuner, soos J.A.S. Oberholster in die Tulbagh-gedenkboek sê nie) is ook genoem Christoffel Keuricheyn en was van 1751 tot 1771 sieketrooster op Swellendam.²⁰⁾

Uit die geldstate blyk dat die gemeentelêde van 1770 tot 1772 sowat 525 gulden tot die spesiale kollekte bygedra het.²¹⁾

Dit was eers op 2 Januarie 1771 dat die kerkraad besluit het om die kerkgebou te laat óórdek. Voor dit aangepak kon word, moes die hele dak eers

---

16. J.P. Claasen: Die Sieketroosters in Suid-Afrika, 1652 - 1866, p. 165.

17. W.A. Alheit: Een en 'n Halwe Eeu van Genade, 1798 - 1948, Gedenkboek N.G. Gemeente Swellendam, pp. 19, 20.

18. G4 1/1 Notuleboek van die kerkraad, 1743 - 1771, p. 33

19. G4 6/1 Uitgaande Briewe: Harders - Hüner, 12 November 1769.

20. J.P. Claasen: Die Sieketroosters van Suid-Afrika, 1652 - 1866, pp. 165, 166; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 25.

21. G4 1/1 Notuleboek van die kerkraad, p. 52; G4 1/2 Notuleboek van die kerkraad, pp. 5, 8.

afgetakel en sekere dele van die mure bo die vensters oorgebou word.²²⁾

Ten spyte van die spesiale kollekte het die geld nog ontbreek, en op 2 Oktober 1771 het die kerkraad besluit om aan landdros J.F. Mentz van Stellenbosch te skryf en om hom te vra om te help met die insameling van die kerkgeregtighede in sy distrik. 'n Lys van afgestorwenes is ook saam met die brief gestuur.²³⁾ Landdros Mentz het hierop geantwoord dat die bode in Swellendam die mense aangemaan het en dat hy ook 'n waarskuwing aan die skuldenaars gerig het.²⁴⁾

Volgens die kerkrekeninge is die kerkgebou en die kosterhuis in 1771 gedeek en was daar ook meer as die gewone bedrae tussen 1772 en 1774 aan die gemeente se geboue bestee. Die pogings tot die insameling van die agterstallige kerkgeregtighede was nie vrugteloos nie, want van 1772 tot 1774 het dit meer as verdubbel voordat dit weer na die normale teruggekeer het.²⁵⁾

Moontlik het koster Bruggeman 'n belangrike rol hierin gespeel, want hy het aangebied om self die kerkgeregtighede te ontvang en daarvan boek te hou. Op 7 Januarie 1772 het die kerkraad hom die reg gegee om mense vir die betaling van kerkgeregtighede aan te maan.

Die kerkraad het op dié vergadering ook besluit om agt bybels vir die ouderlings- en diakensbanke te koop en om nuwe banke te laat maak.²⁶⁾

Die doodregister van dié tyd herinner ons daaraan dat die lewe in 'n buitedistrik nog taamlik gevaarlik was. By die datum 14 Augustus 1773 staan byvoorbeeld aangeteken: "Ocker Schalkwyk op com(mando) van Hottentots dood geschoot."²⁷⁾

---

22. G4 1/2 Notule van die kerkraad, 2 Januarie 1771.

23. G4 1/2 Notule van die kerkraad, 2 Oktober 1771.

24. G4 1/2 Notuleboek van die kerkraad: Mentz - Harders, 20 Desember 1771.

25. G4 1/2 Notuleboek van die kerkraad, pp. 5, 8, 10, 11.

26. G4 1/2 Notule van die kerkraad, 7 Januarie 1772.

27. G4 11/1 Doodregister, 14 Augustus 1773.

Uit die godsdiensverslag wat die Kaapse kerkraad op 25 Januarie 1774 aan die Classis van Amsterdam gestuur het, blyk dit dat ds. Harders nie baie entoesiasies oor die geestelike lewe van die gemeente was nie. Die verslag lui dat die "bediening des Evangeliums daar niet geheel vrugtelooos bleev, en somtyds nog by deezen of geen en eenige uitwerkinge ten goede scheen voort te brengen".²⁸⁾

Van Junie 1774 het ds. Harders, wat 'n saggeaarde man was, geestelik ongesteld geraak en dit het van tyd tot tyd só toegeneem dat hy dag en nag voortdurend deur twee mense bewaak moes word. Hierby het hy ook fisies ongesteld begin raak sodat hy nie meer sy werk kon doen nie. Op 24 September 1774 het daar 'n verandering gekom en sy kragte het so toegeneem dat hy weer sewe keer gepreek het. Die mense het egter bemerk dat hy weer in sy vorige toestand verval en dat sy geestesongesteldheid weer die oorhand oor hom gekry het. Sover hul afgeleë woonplekke toegelaat het, het die kerkraadslede hom gehelp, maar dit was duidelik dat hy die einde van sy bediening bereik het. Hy het ook self te kenne gegee dat hy nie meer sy werk behoorlik kon doen nie en sy ontslag aangevra.²⁹⁾

Aangesien ds. Harders onbesproke in leer en lewe was, het die Politieke Raad op 28 Maart 1775 besluit dat hy sy emeritaat eervol en met behoud van sy traktement kon aanvaar.³⁰⁾

Nadat ds. Harders se emeritaat aan hom toegestaan is, het die Politieke Raad die Here XVII gevra om 'n ander leraar vir die Land van Waveren te stuur.³¹⁾ Ds. Daniel Goldbach van die gemeente Swartland het intussen as konsulent in Waveren opgetree. In dié hoedanigheid was hy ook voorsitter van die kerkraadsvergaderings.³²⁾

-
28. C. Spoelstra: Boustoffen I (Kaapse Kerkraad - Classis van Amsterdam, 25 Januarie 1774), pp. 402, 403.
29. J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, pp. 25, 26; Suid-Afrikaanse Biografiese Woordenboek III, p. 383; S.P. Engelbrecht: Die Kaapse Predikante van die Sewentiende en Agttiende Eeu, pp. 74, 75; C. Spoelstra: Boustoffen I, (Kaapse Kerkraad - Classis van Amsterdam, 29 Januarie 1775 en Kaapse Kerkraad - Classis van Amsterdam, 11 April 1775), pp. 412 - 414.
30. G1 5/2 Inkomende Briewe: Politieke Raad - Kaapse kerkraad, 6 April 1775.
31. Ibid.
32. G4 1/2 Notule van die kerkraad, 12 November 1775; ZK 1/155 Inkomende Brieven: Goldbach - Politieke Raad, 4 Januarie 1777.

Ná twee jaar het Waveren weer 'n vaste predikant gekry. Hy was die 21-jarige ds. Johannes Abraham Kuys en het op 27 April 1777 sy eerste kerk=raadsvergadering bygewoon. Hy het sy aanstellingsbrief van die Goewer=neur en Politieke Raad aan die vergadering voorgelees en³³⁾ op dié dag ook sy intreepreek gelewer. Sy teks was 1 Korintheërs 2 vers 2: "Want ek het my voorgeneem om niks anders onder julle te weet nie as Jesus Christus, en Hom as gekruisigde."³⁴⁾

Waveren se nuwe predikant is in 1756 in Vreeswijk in die provinsie Utrecht gebore en was 'n seun van ds. Arnoldus Kuys van Vreeswijk. Hy moes skrande gewees het, want hy het hom in 1770 as 14-jarige ingeskryf aan die Universiteit van Leiden. Ná voltooiing van sy studie is hy en sy broer Philippus deur die Classis van Amsterdam georden om aan die Kaap te gaan preek. Hulle het in 1776 met die skip *De Jonge Lieve* in Tafelbaai aangekom.

Op 2 November 1777, sowat ses maande na sy bevestiging in Waveren, is ds. J.A. Kuys in Kaapstad getroud met Maria Hendrika Roelanda Heyning.³⁵⁾

Ds. Kuys het beter notule gehou as sy twee voorgangers, maar die notules was baie kort en het nie veel weergegee van wat in die gemeente plaasgevind het nie. Moontlik was die lengte van die notules 'n aanduiding dat die kerkraadsvergaderings maar kort was. Gewoonlik het die notule bestaan uit die name van nuwe kerkraadslede wat verkies is en die kerk=rekenings wat ds. Kuys in sy netjiese fyn handskrif neergeskryf het.³⁶⁾

Op 10 Augustus 1777 het die kerkraad eenparig besluit om die nuwe verbeterde Psalmberyming in te voer en om die preekstoel, ouderlings-, diakens- en pastoriebanke van die nuwe boeke te voorsien. Met die invoer van die nuwe beryming was die gemeente twee jaar agter die gemeente

---

33. G4 1/2 Notule van die kerkraad, 27 April 1777.

34. S.P. Engelbrecht: Die Kaapse Predikante van die Sewentiende en Agtiende Eeu, p. 81.

35. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 385.

36. G4 1/2 Notuleboek van die kerkraad, 1771 - 1806;
J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 26.

van Kaapstad wat dit reeds in 1775 gedoen het.³⁷⁾ Geen redes vir die laát stap is genotuleer nie, maar moontlik was dit weens die gebrek aan 'n vaste predikant in dié twee jaar.

In die godsdiensverslag wat ds. Kuys op 1 Februarie 1778 aan die Kaapse kerkraad gestuur het, het hy gesê dat die lus tot kerkbywoning eerder vermeerder as verminder, en dat die katkisasie vlytig waargeneem word so= dat die getal lidmate daagliks toeneem. Daar is liefde, vrede en eensge= sindheid in die gemeente, sodat hy die vrymoedigheid het om te aanvaar dat sy arbeid nie vrugtelos is nie.³⁸⁾

Die jaar daarop het ds. Kuys berig dat die gemeente die eredienste steeds getrou bywoon om na die Woord te luister en die sakramente te gebruik. Die getal lidmate het toegeneem en in 1778 het 54 nuwe lidmate belydenis van geloof afgelê.³⁹⁾

Teen 1782 kon die koster en voorleser, H.A. Bruggeman, weens liggaamlike ongesteldheid nie meer sy pligte as koster nakom nie. Die kerkraad het sy versoek om ontslaan te word op 6 Januarie 1782 toegestaan en eenparig besluit om sy seun Pieter Barend in sy plek by die Goewerneur en Politi= tieke Raad as koster aan te beveel.⁴⁰⁾

Die volgende dag het ds. Kuys weer 'n godsdiensverslag na die Kaap gestuur waarin hy gesê het uiterlik lyk sake nie sleg nie en die kerkbywoning is goed. Die gemeente het die vorige jaar met 54 nuwe lidmate gegroei en 122 mense is gedoop, van wie 6 volwassenes was.⁴¹⁾

Van begin 1782 tot middel 1786 is geen sake van belang in die kerkraads= notules aangeteken nie behalwe die gewone besluite oor nuwe kerkraadslede, die kerkrekenings en 'n paar praktiese reëlins oor onder meer gereedskap en die onderhoud van geboue.⁴²⁾

---

37. G4 1/2 Notule van die kerkraad, 10 Augustus 1777; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 27.

38. G1 5/4 Inkomende Briewe: Kuys - Kaapse kerkraad, 1 Februarie 1778.

39. G1 5/4 Inkomende Briewe: Kuys - Kaapse kerkraad, 17 Januarie 1779.

40. G4 1/2 Notule van die kerkraad, 6 Januarie 1782.

41. G1 5/4 Inkomende Briewe: Kuys - Kaapse kerkraad, 7 Januarie, 1782.

42. G4 1/2 Notuleboek van die kerkraad, 1771 - 1806, pp. 36 - 47;

G4 1/2 Notule van die kerkraad, 1 Julie 1785.

Op 19 Julie 1786 het die kerkraad besluit om 'n akte vir die koster goed te keur, waarin al sy ampsverpligtinge en sy inkomste uit elkeen van sy velerlei take vervat is.⁴³⁾

Dié akte gee 'n baie goeie beeld van die kostersemp, wat waarskynlik nie veel van gemeente tot gemeente, en ook nie veel van die algemene agt- tiende-eeuse kerkgebruike verskil het nie.

Die koster moes byvoorbeeld teenwoordig wees by elke kerkraadsvergadering, en hy mag nie sonder die predikant se toestemming van Rodezand af ry nie. Hy moes die doop-, dood- en huweliksregisters hou en ook die take van vandag se begrafnisondernemer verrig. Gemeentelêde moes vir hul stoele in die kerkgebou betaal, en die koster het jaarliks vir elke stel 'n riksdaler ontvang.⁴⁴⁾

Predikante uit Holland het hulle gewoonlik verbind om vyf jaar aan die Kaap te bly. By die verstryking van sy tweede termyn, dit wil sê ná tien jaar in die bediening, het ds. Kuys die Goewerneur en Politieke Raad gevra of hy na Holland mag teruggaan. Dié versoek is toegestaan, en nadat die kerkraad op 11 Februarie 1787 van hom afskeid geneem het, is die Kuyse met een van die retoerskepe na Holland.⁴⁵⁾

Na sy vertrek het ds. Petrus Johannes van der Spuy van Swartland en ds. R.N. Aling van Drakenstein as konsulente waargeneem.⁴⁶⁾

Ds. Kuys en sy gesin het in goeie gesondheid in Holland aangekom, maar hulle sou nie lank daar bly nie. Die Classis van Amsterdam was bewus van sy geliefdheid in Waveren en het hom oortuig dat hy moes voortgaan met sy bediening daar. Die gevolg was dat ds. Kuys en sy gesin in Mei 1788 uit Texel teruggeseil het Kaap toe.⁴⁷⁾

---

43. G4 1/2 Notule van die kerkraad, 19 Julie 1786; Sien Bylae A vir volledige akte.

44. Sien Bylae A, p.

45. G4 1/2 Notule van die kerkraad, 11 Februarie 1787; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G.Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 31.

46. G4 1/2 Notules van die kerkraad, 11 November en 29 Desember 1787; C. Spoelstra: Boustoffen I (Kaapse Kerkraad - Classis van Amsterdam 14 Februarie 1788), pp. 557, 558.

47. C. Spoelstra: Boustoffen II (Classis van Amsterdam - Kaapse Kerkraad, 6 Oktober 1788), p. 238.

Ná 'n afwesigheid van 'n jaar en twee maande was hulle terug en het Johannes de Wet sr. die gesin met sy wa en agt perde vir 20 rixsdalers van die Kaap na Roodezand gebring. Op 5 April 1789 het die kerkraad ds. Kuys met groot blydskap en seënwense terugverwelkom. Op dieselfde dag het hy sy tweede termyn ingelui met 'n preek oor 1 Thessalonicense 2 vers 17: "Maar nadat ons, broeders, 'n kort tydjie van julle geskeie was - in persoon, nie met die hart nie - het ons met groot verlange ons des te meer beywer om julle aangesig te sien".⁴⁸⁾

Na 'n diens tyd van sowat agt jaar is die koster Pieter Barend Bruggeman in die vroeë oggendure van 6 Mei 1790 oorlede.⁴⁹⁾ Nie te lank daarna nie, op 1 Junie, het die Goewerneur en Politieke Raad die kerkraad se versoek om Jan van der Hegge as koster aan te stel, goedgekeur. Van der Hegge was 'n sieketrooster en het in 1788 met die skip *Vredenburg* in die Kaap aangekom.⁵⁰⁾

H.A. Bruggeman, wat die amp van voorleser in Waveren van 1756 af, dit wil sê sedert 'ds. Meiring se tyd, bekleed het, is op 12 Junie 1792 oorlede.⁵¹⁾ In sy plek het die kerkraad Jan van der Hegge voorgestel aan die Politieke Raad en gesê dat hy die take van koster in alle opsigte onbesproke vervul het en meermale maande aaneen as voorleser waargeneem het tydens Bruggeman se siekte. Dié taak het hy ook met onderskeiding verrig.⁵²⁾

Die Kaapse owerheid het Van der Hegge aangestel en die kerkraad het Leendert Haasbroek in sy plek as koster benoem, met die aanbeveling dat hy in alle opsigte die vereiste bekwaamhede het. Op 24 Junie 1792 het die Politieke Raad Haasbroek tydelik in die pos aangestel.⁵³⁾

-
48. G4 13/3 Diverse: Volstaan, 6 April 1789; G4 1/2 Notule van die kerkraad, 5 April 1789; S.P. Engelbrecht: Die Kaapse Predikante van die Sewentiende en Agtiende Eeu, p. 81.
49. G4 11/1 Doodregister, 6 Mei 1790.
50. G4 5/1 Inkomende Briewe: Politieke Raad - Kerkraad, 1 Junie 1790; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 28; ZK 1/62 Bijlagen tot de Resolusiën, Kuys - Politieke Raad, 14 Junie 1792.
51. G4 11/1 Doodregister, 12 Junie 1792.
52. ZK 1/62 Bijlagen tot de Resolusiën: Kuys - Politieke Raad, 14 Junie 1792.
53. G4 1/2 Notule van die kerkraad, 15 Julie 1792; ZK 1/62 Bijlagen tot de Resolusiën: Kuys - Politieke Raad, 16 Julie 1792; G4 5/1 Inkomende Briewe: Politieke Raad - Kerkraad, 24 Julie 1792.

In 1792 het die kerkraad weer 'n groot poging aangewend om die agterstallige kerkgeregtighede in te samel. Sedert die stigtingsjare van die gemeente was altesame 507 persone se verpligtinge in dié verband nog nie betaal nie en op 4 Januarie 1792 het ds. Kuys en sy kerkraad daarvoor 'n lang brief aan die Goewerneur en Politieke Raad geskryf.⁵⁴⁾

Die klagtes was hoofsaaklik gerig teen die mense in die omgewing van Swellendam en Graaff-Reinet wat gemeentelik onder die Land van Waveren geressorteer het. Ds. Kuys en sy kerkraad het die Goewerneur gevra om dié mense te verplig om hulle skuld te betaal.⁵⁵⁾

Hierdie feite vestig weer die aandag op die reuse-omvang van die gemeente. Hoe dit moontlik was vir ds. Kuys om sy gemeentede oor so 'n groot gebied te bearbei, kan net oor bespiegel word. Heel moontlik het hy hulle nie deeglik bearbei nie, daarom het die mense van Swellendam en Graaff-Reinet nie geneë gevoel om hul kerkgeregtighede te betaal nie.

Die Politieke Raad het ingewillig om die kerkraad in die Land van Waveren te steun en vir hulle laat weet dat die landdroste van die buitedistrikte gevra is om die inwoners wat onder die gemeente Waveren ressorteer, aan te spreek dat hulle hul kerkgeregtigheid moet betaal. Diegene wat in gebreke bly om dit te doen, sou voor die landdros en heemrade gedaag word.⁵⁶⁾

Die landdros van Stellenbosch het op 2 Julie 1792 sy waarskuwing uitgestuur. Daarvolgens moes almal in die distrik wat in dié verband nalatig was, dit binne 'n voorgeskrewe tyd aansuiwer. Mense in die Land van Waveren of in daardie omtrek wat agt uur of meer van die kerkgebou afgevoon het, moes binne drie maande betaal en die ander binne ses maande vanaf die dag dat die waarskuwing uitgereik is. Lidmate wat daarna nog in gebreke gebly het, sou voor die gereg gedaag word.⁵⁷⁾

Landdros M.H.O. Woeke van Graaff-Reinet het ook sy distrik se inwoners deur kennisgewings gewaarsku en die 2de Julie aan die kerkraad van

---

54. ZK 1/61 Bijlagen tot de Resolutiën: Kuys - Politieke Raad, 4 Januarie 1792; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, pp. 31, 32.

55. ZK 1/61 Bijlagen tot de Resolutiën: Kuys - Politieke Raad, 4 Januarie 1792.

56. G4 5/1 Inkomende Briewe: Politieke Raad - Kerkraad, 27 Maart 1792.

57. G4 5/1 Inkomende Briewe: Omsendbrief deur landdros van Stellenbosch, 2 Julie 1792.

Waveren laat weet dat hy in die loop van Augustus na die Kaap sou reis en die saak dan met hulle sou kom bespreek.⁵⁸⁾

Die manier waarop die owerheid se hulp om die kerkgeregtighede in te vorder, ingeroep en verkry is, is nog 'n praktiese aanduiding van die noue band tussen Kerk en Staat aan die Kaap in die tyd van die V.O.C. Dit toon die Staat se beskermende hand oor die Kerk.

'n Moontlike rede waarom die kerkraad van Waveren in 1792 so ernstig was om die agterstallige geld in te kry, was dat dit dalk die laaste kans was wat hulle gehad het om dit in die distrik Graaff-Reinet te doen. Immers, die inwoners van Swellendam het reeds in 1751 die regering vir 'n predikant gevra en dié van Graaff-Reinet in 1778. In 1786 is Hermanus ter Smitten as sieketrooster in Graaff-Reinet aangestel en in 1791 is die eerste predikant, ds. J.H. von Manger, gestuur om die nuwe gemeente te begin. Die gemeente het egter eers op 13 Maart 1792 amptelik tot stand gekom toe die eerste kerkraadslede goedgekeur is.⁵⁹⁾

Behalwe die agterstallige kerkgeregtighede, was daar twee probleme waarvoor ds. Kuys die owerheid se bystand gevra het. Die een was die vasstelling van die grens tussen die gemeentes van Waveren en Graaff-Reinet, en die ander was die gewoonte van sekere ouers om hul kinders in ander gemeentes te laat doop.

In 'n brief aan die Goewerneur en Politieke Raad het ds. Kuys in Januarie 1793 gesê hy het die vrymoedigheid om weer te skryf ná die gunstige reaksie op die probleem met die kerkgeregtighede.⁶⁰⁾

Ná die stigting van die gemeente Graaff-Reinet het sekere lidmate van die gemeente Waveren gevra dat hul attestate na Graaff-Reinet oorgeplaas moes word. Omdat die gemeentegrense nog nie vasgestel was nie, het ds. Kuys die owerheid gevra om dit spoedig te doen sodat die mense kon weet tot watter gemeente hulle behoort.

---

58. G4 5/1 Inkomende Briewe: Majnier - Kerkraad, 2 Julie 1792.

59. A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, pp. 351, 352.

60. ZK 1/163 Politieke Raad: Inkomende Brievens: Kuys - Sluysken, 7 Januarie 1793; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, pp. 33, 34.

Die verkleining van die gemeente Waveren het veroorsaak dat daar 'n aansienlike vermindering van inkomste was. Doopouers moes die koster een riksdaler vir elke kind betaal. Weens die afstigting van Graaff-Reinet het sóveel minder ouers hulle kinders in Waveren laat doop dat die koster byna geen bestaan meer kon voer nie. Dié probleem is vererger deurdat sommige lidmate die gewoonte gehad het om hulle kinders in buurgemeentes te laat doop.

Doopouers het allerhande "goeie" redes gehad vir dié optrede en die predikante kon hulle nie weier nie. Was hulle egter deur die owerheid gesteun, sou hulle dit kon weier. Om hierdie rede het ds. Kuys gevra dat ouers verplig moet word om hul kinders in die gemeente te laat doop waartoe hulle behoort.⁶¹⁾

Op 30 Maart 1794 het die kerkraad verneem dat ds. Kuys na Kaapstad beroep is. Ds. Michiel Christiaan Vos is in sy plek na Waveren gestuur. Vir die kerkraad was Kuys se verhuising 'n harde slag en hulle was bedroef oor sy vertrek, maar aan die ander kant was hulle bly dat 'n nuwe predikant so gou aangestel is.⁶²⁾

Ds. Kuys het in Kaapstad gearbei tot 3 Desember 1798 toe hy op 42-jarige ouderdom daar oorlede is.⁶³⁾

Met sy vertrek in 1794 was die gemeente in die Land van Waveren net meer as vyftig jaar oud en dit is gepas om op dié tydstip die gemeente se ontwikkelingsgang gedurende daardie halfeeue te evalueer.

Ds. Kuys se vertrek was die einde van 'n tydvak omdat sy opvolger, ds. M.C. Vos, 'n heeltemal ander persoonlikheid en styl van bediening as sy drie voorgangers gehad het, met vërreikende gevolge vir die gemeente se geestelike, sosiale en materiële lewe.

Dat die gemeente se lewensvatbaarheid 'n voldonge feit was, staan bo redelike twyfel. 'n Opname van die getalle in die huweliks- en doopregister lewer daarvoor die duidelike bewys. Altesame 3 589 mense is in die

---

61. ZK 1/163 Politieke Raad: Inkomende Brieven: Kuys - Sluysken, 7 Januarie 1793.

62. G4 1/2 Notule van die kerkraad, 30 Maart 1794.

63. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 385.

gemeente gedoop en 800 pare in die eg verbind tot ds. Kuys se vertrek.⁶⁴⁾

Baron van Imhoff se kommer in 1743 oor die dringende geestelike nood in die buiteland en sy aandrang op die stigting van gemeentes in die Swartland en die Land van Waveren was dus volkome geregverdig.

Maar wat was die toestand vyftig jaar later?

Volgens prof. P.J. van der Merwe in sy boek *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie, 1657 - 1842* het die stigting van die gemeente in die Land van Waveren net tydelik gehelp om die geestelike nood in die binneland te verlig; die trek van die boere na die binneland het onverpoosd voortgegaan en dit was nie lank voordat die voorste trekboer-koloniste weer buite bereik van die kerk was nie.⁶⁵⁾

Teen 1860 het die voorste trekboere reeds die Nieuweveld-berge bereik, in 1769 die Camdeboo en in 1770 die Sneeuberge. En teen die einde van die agtiende eeu was Roodezand steeds die naaste kerk vir die boere in die noordelike en noordoostelike grensstreke. Baie van hulle kon gevolglik nie gereeld die kerk besoek nie en dit het soms jare geduur voordat hulle hulle kinders laat doop het.⁶⁶⁾

Hoewel die gemeente in Waveren dus by sy stigting in 'n baie dringende en groot nood voorsien het, en dit daarna nog steeds probeer doen het, kon die verste trekboere ná vyftig jaar nie meer doeltreffend bedien word nie.

In die ooste is die gemeente begrens deur die gemeente van Graaff-Reinet, wat eers in 1792 gestig is, en op Swellendam was daar 'n sieketrooster, maar na die noorde en die noordooste was daar geen ander gemeentes nie en ook geen grenslyne nie. Die verste trekboer was teoreties die grens.

Teen 1794 was daar ná 'n halfeeue nog geen tekens van dorpsstigting in die vallei van die Land van Waveren nie. Die geboue wat nodig was vir die gemeentelike werksaamhede en behoeftes is reeds in ds. Meiring se tyd gebou, naamlik die kerkgebou, pastorie, kosterhuis en voorlesershuis.

---

64. G4 7/1 Doopregister, 1743 - 1800;
G4 9/1 Huweliksregister, 1744 - 1836.

65. P.J. van der Merwe: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie, 1657 - 1842*, p. 242.

66. *Ibid.*, pp. 138, 242.

Landdros Lourentz van Stellenbosch het die kerkgebou, pastorie en kosters-huis laat bou. Die voorlesershuis is ná die dood van die voorleser Pieter de Vos in 1756 vir sy plaasvervanger H.A. Bruggeman uit die afgestorwe chirurgyn Nicolaus Fuchs se boedel aangekoop deur die kerkraad.⁶⁷⁾

Behalwe die nuwe pastorie wat in 1769 vir ds. Harders voltooi is, het nie veel meer geboue verrys nie. Op 10 Januarie 1780 het die kerkraad besluit dat begin moet word met die bou van 'n nuwe perdestal vir ds. Kuys⁶⁸⁾ en in 1783 het hulle 'n wynkelder vir hom laat bou. In 1790 is 'n meul by die pastorie opgerig.⁶⁹⁾

Die gemeente se geldelike posisie was nooit gesond gedurende die eerste vyftig jaar nie. Van die begin af moes groot lenings vir die geboue aangegaan word en teen 1794 was die skuld aan die diakonie van Kaapstad 29 300 gulden. Geen lenings is in ds. Kuys se tyd aangegaan nie, maar daar is ook geen poging aangewend om die skuld af te betaal nie.⁷⁰⁾

Die gemeente se inkomste is hoofsaaklik aan boukoste en die onderhoud van geboue bestee, sodat die diakonie van Kaapstad van die begin af die armsorg moes finansier. Op 2 November 1761 het die Kaapse kerkraad, wat ook die armsorg van die gemeentes Swartland en Stellenbosch behartig het, besluit om die laaste keer te help met 'n jaarlikse toelaag van 50 rixdalers vir 'n gebrekkige man en sy vrou in Waveren. Die raad het die gemeente Drakenstein, wat betreklik welvarend was, gevra om die armsorg in die Land van Waveren oor te neem. Die kerkraad van Drakenstein was aanvanklik onwillig, maar het in 1762 ingewillig om dit te doen so lank as wat hy dit kon bekostig.⁷¹⁾

Die gemeente Drakenstein het nie altyd in sy kerkrekenings gespesifiseer hoeveel geld aan die armes gegee is nie. Van 1769 tot 1771 is wel 1 259 gulden aan die armes van Waveren gegee. Van 1774 tot 1784 het die arm=

---

67. G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, p. 36.

68. G4 1/2 Notule van die kerkraad, 10 Januarie 1780.

69. G4 1/2 Notules van die kerkraad, 7 September 1783 en 20 Junie 1790.

70. G4 1/1-2 Notules van die kerkraad, 1743 - 1794.

71. G3 1/2 Notules van die Kerkraad, 7 Desember 1761 en 3 Mei 1762; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, pp. 27, 28; M.M. Marais: Armsorg aan die Kaap onder die Kompanjie, 1652 - 1795, pp. 80, 81.

sorg in Waveren 5 927 gulden bedra, n gemiddeld van net meer as 592 gulden per jaar. Waar gespesifiseer, blyk dit dat Drakenstein gewoonlik net soveel aan Waveren se armes as aan sy eie bestee het.⁷²⁾

Weens die uitgawes aan geboue het die kerkraad van Drakenstein die kerkraad van Waveren in Januarie 1785 laat weet dat dit in die vervolg net moontlik sou wees om die helfte van die armsorg in Waveren te behartig en ook net so lank as wat Drakenstein dit kon bekostig.⁷³⁾

Uit die gemeente Drakenstein se kasboek blyk dit dat die hulp aan Waveren ná die kennisgewing baie skerp afgeneem het. In 1785 was dit 162 gulden, in 1786 144 gulden, in 1787 72 gulden en daarna is dit nie gespesifiseer nie.⁷⁴⁾

Tesame met dié afname in hulp blyk die eerste teken dat die gemeente Waveren self na sy armes begin omsien het. In die kerkrekening van 1785 word daar vir die eerste keer melding gemaak van 'n inkomste van 180 gulden en 8 skellings "uijt de armbus aan de pastorijs". Die rekening meld egter nie hoe die geld bestee is nie.⁷⁵⁾

Ds. Kuys was baie besorg oor die armes in sy gemeente en in sy godsdienverslag van 1790 sê hy die arm lidmate van Waveren is hulpeloos en sonder sorg omdat dit buite die gemeente se vermoë was om hulle te help. Hy het op die gemeente van Kaapstad 'n beroep gedoen om te help sodat die behoeftiges nie van gebrek sou vergaan nie.⁷⁶⁾

Dr. Helperus Ritzema van Lier van Kaapstad het die gemeente Drakenstein reeds op 3 Mei 1790 gevra om met die armsorg in Waveren te help aangesien sy gemeente ander laste gehad het.⁷⁷⁾ Die kerkraad van Drakenstein het egter in 1791 besluit om weens geldelike probleme alle hulp aan Waveren te staak. Dit sou beteken dat die diakonie van Kaapstad weer moes

---

72. G3 11/3 Kasboek: Kerkrekenings, 1769 - 1771, 1774 - 1784.

73. G3 2/2 Inkomende Briewe, Armsorg: J.A. Kuys - Kerkraad van Drakenstein, 13 Februarie 1785.

74. G3 11/3 Kasboek: Kerkrekeninge, 1785 - 1787.

75. G4 1/2 Notuleboek van die Kerkraad, 2 Januarie 1786.

76. G1 5/4 Inkomende Briewe: J.A. Kuys - Kaapse Kerkraad, 3 Januarie 1791.

77. G3 2/2 Inkomende Briewe, Armsorg: H.R. van Lier - Kerkraad van Drakenstein, 3 Mei 1790.

oorneem. In die geskil wat tussen die twee gemeentes gevolg het, het die Politieke Raad beslis dat Drakenstein moes voortgaan met die armsorg in Waveren aangesien die diakonie van Kaapstad swaar genoeg belas was met die versorging van sy eie armes sowel as die van die gemeente Swartland.⁷⁸⁾

Wat die rassesamestelling van die gemeente Waveren betref, blyk dit dat daar van die begin af geen uitsluiting van gekleurdes, mense van gemengde bloed of slawe was nie. Soms kan dit van die lidmate se vanne afgelei word, en soms is dopelinge of hul ouers se ras of status in die doopregister aangeteken.

Op 3 September 1747 is die eerste gekleurde kind in die gemeente gedoop. Hy was Jacobus, die seun van Hanibal Baster Hottentot en Hendrina, "E. Comp: Mijt" (n slavin?).⁷⁹⁾

Volgens haar van was Catharina Hottentotin die eerste volwasse Hottentot wat in die gemeente gedoop is. Dit was op 30 November 1749.⁸⁰⁾ Haar ouderdom of die name van haar ouers word nie vermeld nie.

Die eerste kinders van gemengde bloed wat in die gemeente gedoop is, was dié van Hendrik Fortman en Caatje Hottentotin. Hulle het op 19 Februarie 1747 twee dogters en n seun laat doop en op 26 April 1750 nog n seun.⁸¹⁾

Ander voorbeelde is die drie kinders van Johannes Godlieb Feltsman en Martha van de Caap, "Baster Hottentotin", wat onderskeidelik op 1 Maart 1767, 25 Junie 1769 en 28 Oktober 1770 gedoop is.⁸²⁾

Op 4 Januarie 1778 is die eerste volwassenes van gemengde bloed in die gemeente gedoop. Hulle was Susanna Sophia (20) en Helena (18) die kinders van Christiaan Frederik Wentzel en Barbara, "Baster Hottentotin".⁸³⁾

---

78. M.M. Marais: Armsorg aan die Kaap onder die Kompanjie, 1652 - 1795, pp. 81 - 83; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, pp. 27, 28.

79. G4 7/1 Doopregister, 3 September 1747.

80. G4 7/1 Doopregister, 30 November 1749.

81. G4 7/1 Doopregister, 19 Februarie 1747, 26 April 1750.

82. G4 7/1 Doopregister, 1 Maart 1767, 25 Junie 1769, 28 Oktober 1770.

83. G4 7/1 Doopregister, 4 Januarie 1779.

Die name van laasgenoemde drie ouerpare is soos dié van alle ander wettig getroude egpare in die doopregister aangeteken en daar is ook geen aanduidings, soos soms wel vermeld is⁸⁴⁾ dat die kinders buite-egtelik was nie.

Hieruit kan afgelei word dat gemengde huwelike in die gemeente aanvaar is. Agt "baster hottentotte" is op 29 Maart 1778 gedoop, en op 3 Mei dieselfde jaar het twee ouerpare uit dié groep, Jacob Hartertoornig en Anna Abrahamse en David Kriel en Maria Lotterig, saam vyf kinders laat doop.⁸⁵⁾

Dit is moeilik om te bepaal wanneer die eerste slaaf in die gemeente gedoop is. Moontlik was Regina van Bengale (60) die eerste op 2 Mei 1779.⁸⁶⁾ Reeds so vroeg as 21 Maart 1751 het Hendrina, 'n slavin van die Kompanjie, haar dogter, Johanna Cataharina, laat doop. Die vader se naam word nie vermeld nie.⁸⁷⁾

Uit haar van blyk dat Hester van de Caab in 1772 die eerste gekleurde was wat as lidmaat van die gemeente voorgestel is. Die volgende was Catharina Cristina ("Bastard Hottentotin"), op 1 Oktober 1785.⁸⁸⁾

In die geheel genome, kan die eerste halfeeue van die gemeente opgesom word deur te sê dat die kerk daar geslaagd gestig en gevestig is en dat dit 'n gelykmatige ontwikkelingsgang getoon het - een sonder groot krisis=se, dramatiese gebeure of nuwe geestelike strominge.

---

84. G4 7/1 Doopregister, 24 Januarie 1779.

85. G4 7/1 Doopregister, 29 Maart 1778, 3 Mei 1778.

86. G4 7/1 Doopregister, 2 Mei 1779.

87. G4 7/1 Doopregister, 21 Maart 1751.

88. G4 7/5 Doop-, lidmaat- en Huweliksregister, pp. 102, 106.

DS. M.C. VOS

4. Ds. M.C. Vos bring 'n Omwenteling 1794-1802

Die bediening van ds. M.C. Vos op Roodezand maak dit moontlik om nie net die oppervlakkige feitelike geskiedenis nie, maar ook die geestelike geskiedenis van die gemeente na te vors. Een van die redes hiervoor is dat hy beter notules as sy voorgangers gehou, en sodoende baie meer inligtinge oor sy werk verstrekket. Ds. Vos se grootste dokumentêre nalatenskap is egter sy outobiografie getitel *Merkwaardig Verhaal aangaande het Leven en de Lotgevallen van Michiel Christiaan Vos*, waarin hy sy diepste persoonlike ervarings meegedeel het.

Dié werk maak dit vir die eerste keer in die gemeente se geskiedenis moontlik om die predikant goed te leer ken en indringend na gemeentesake te kyk.

Michiel Christiaan Vos is op 31 Desember 1759 in Kaapstad gebore en was die jongste van die vyf kinders van Jan Hendrik Vos en Johanna Bok. Hy was die eerste Suid-Afrikaner wat op Roodezand predikant geword het.¹⁾

Van kleins af is Vos gepla deur 'n ernstige velkwaal wat niemand kon genees nie. In 1768 het hy pokke opgedoen, maar daarvan herstel en vyf jaar later het hy as veertienjarige by sy ouer broer Johan Hendrik gaan werk om hom as silwer- en goudsmid te bekwaam.²⁾

In dié tydperk kon hy weens sy lastige velsiekte nie veel met ander jongmense aan spele deelneem nie en was hy dikwels baie neerslagtig. Hoewel hy daar nie veel van verstaan het nie, het hy wel 'n belangstelling vir die Bybel gehad en die speel van psalms en gesange op die klavier geniet.³⁾

Nadat Vos 'n jaar by sy broer gewerk het, het laasgenoemde hom 'n boekie gegee wat die verloop van sy lewe sou verander. Dit was C. van Niel se *De Donderslag der Goddeloozen*... Dié boek het dit baie duidelik gestel

-
1. M.C. Vos: *Merkwaardig Verhaal*, p. 1; S.P. Engelbrecht: *Die Kaapse Predikante van die Sewentiende en Agtiende Eeu*, p. 92.
  2. M.C. Vos: *Merkwaardig Verhaal*, pp. 2, 5.
  3. Ibid., pp. 2 - 6.

Welkomslied vir ds. M.C. Vos in 1794

Land van Wafren gy moogt Roemen op Uw Woord en trouw ge-zant,
En Uw Vos den heyl-stem noe-men Der ge-meen-te ro-de Zant

Die Uw in dees boo-se da-gen Die Uw in Gods lee-ven leyd
Door Gods gunst is toe-ge -dra-gen

Heeft hem Wel-com heeft hem Wel-com Volgt zyn leer het is nu tyd.

Hierdie welkomslied is geskryf vir die verwelkoming van ds. M.C. Vos in 1794 in die Land van Waveren. Die melodie van die lied Geeft een Almoes voor den Blinden is gebruik. (Die Burger, 15/12/1966.)

dat daar twee soorte mense is: goddeloses en gelowiges. Michiel het bewus begin raak van die onderskeiding en gereeld die gesprekskringe van gelowiges opgesoek.⁴⁾

Twee jaar lank het hy egter in 'n staat van vertwyfeling tussen hoop en vrees gelewe, totdat hy tot die besef gekom het dat Jesus nie net vir ander nie, maar ook vir hom as Saligmaker gekom het.⁵⁾

Een van die sake wat hom hierna diep getref het, was die verwaarlosing van die geestelike lewe van die Kaapse slawe, en mettertyd het hy al hoe meer bewus geraak van 'n roeping om predikant te word en om ook vir die slawe te preek.⁶⁾

Daar was egter geen hoërskool aan die Kaap nie, en omdat hy onmondig was, het hy die Weesheer se toestemming nodig gehad om sy erfporsie te bekom vir oorsese studie. Die Weesheer het egter volstrek geweier. Vos was maar negentien jaar en sou moes wag tot hy vyf en twintig is, tensy hy eerder in die huwelik tree, want dit sou hom mondig maak. Op 14 November 1779 is hy dan ook getroud met Elizabeth Johanna Jacobs, 'n godsdienstige meisie wat hy reeds geruime tyd geken het.

Deur die huwelik het hy sy erfporsie bekom. Die plan was dat hy alleen na Nederland sou gaan en na ses jaar weer sou terugkom Kaap toe.

Op 11 Maart 1780 het die jong M.C. Vos aan boord skip gegaan en op 29 Junie Texel bereik. Ná sy voorbereidende studie het hy in Augustus 1781 met sy predikantsopleiding aan die Universiteit van Utrecht begin en op 7 Junie 1784 het die Classis van Amsterdam hom as predikant toegelaat. 'n Vakante pos aan die Kaap waarop hy sy hoop gevestig het, het hy egter nie gekry nie. Die rede hiervoor was dat die gedeputeerde vir buitelandse kerke van die Classis hom as 'n dweper beskou het.⁸⁾

-
4. S.P. Engelbrecht: Die Kaapse Predikante van die Sewentiende en Agtiende Eeu, p. 92; M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 8 - 12.
  5. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 13.
  6. Ibid., pp. 15 - 17.
  7. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 19 - 28; S.P. Engelbrecht: Die Kaapse Predikante van die Sewentiende en Agtiende Eeu, p. 92.
  8. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 33 - 51; S.P. Engelbrecht: Die Kaapse Predikante van die Sewentiende en Agtiende Eeu, p. 92.

Op 28 Julie 1784 het hy begin om die bejaarde ds. Jacobus Tijken in Amsterdam as hulpprediker by te staan. Sy bediening was so kragtig dat 'n vrou een keer tydens een van sy preke haar verlore staat hardop bekla het en daarna tot bekering gekom het.⁹⁾

Tydens sy verblyf in Amsterdam is ds. Vos na Woudenberg beroep waar hy op 3 Julie 1785 bevestig is. Aangesien hy nie na die Kaap kon gaan nie, het hy aan sy vrou geskryf om haar by hom aan te sluit ¹⁰⁾ en op 3 Augustus 1786 het sy in Holland aangekom.¹¹⁾

Na sowat drie jaar se getroue arbeid het daar 'n grootskaalse vernuwing in die gemeente van Woudenberg gekom deurdat oud en jonk in groot getalle tot bekering gekom het.¹²⁾

"Hier, mijn Vriend! was ik nu recht in mijn element, haalde dagelijks mijn hart op met de jong bekeerden, en ook met de ouden, die hierdoor als uit den slaap wakker gemaakt en recht verlevendigd werden," het Vos onder meer oor dié tydperk in sy outobiografie geskryf.¹³⁾

Na net meer as vier jaar in Woudenberg het hy 'n beroep na Pijnacker aanvaar. Tydens sy afskeidsboodskap op 27 September 1789 het 'n onverskillige seun tot bekering gekom.¹⁴⁾

Op Sondag 11 Oktober is ds. Vos op Pijnacker bevestig en reeds tydens sy intreerede dié middag is die saadjie geplant vir die bekering van 'n vader en sy dogter. Weer eens is sy bediening gekenmerk deur die bekering van geharde sondears.¹⁵⁾

Hy het egter net meer as 'n jaar daar gewerk toe hy 'n beroep na Woerden aanvaar het, waar hy op 21 November 1790 bevestig is. Ook op Woerden het hartroerende tonele van diepgaande bekerings hulle as gevolg van sy prediking afgespeel.¹⁶⁾

---

9. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 53 - 59.

10. Ibid., pp. 59, 60.

11. S.P. Engelbrecht: Die Kaapse Predikante van die Sewentiende en Agtiende Eeu, p. 94.

12. M.C. Vos: Merkwaardige Verhaal, pp. 75 - 79.

13. Ibid., p. 79.

14. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 80, 81.

15. Ibid., pp. 83 - 93.

16. Ibid., pp. 96 - 104.

Na 'n verblyf van dertien jaar in Holland het ds. Vos uiteindelik kennis gekry dat die Classis van Amsterdam hom in Oktober 1793 na die Kaap be-roep het. Op 13 Oktober het hy in 'n stampvol kerkgebou, met honderde wat buite gestaan het, afskeid geneem van Woerden en op 8 November uit Texel gevaar.¹⁷⁾

Op 8 Maart 1794 het die egpaar Vos met hul Woerdense diensmeisie op die skip *de Hertog van Brunswyk* Tafelbaai binnegeseil. Groot was die blyd-skap van al die Kaapse familiebetrekkings.¹⁸⁾

Kort na sy aankoms het goewerneur Abraham Sluysken ds. Vos ontvang en hom meegedeel dat ds. Kuys van Roodezand ná ds. Helperus Ritzema van Lier se dood in die Kaap aangestel is. Ds. Vos het ingewillig om die vakature in die Land van Waveren te vul.¹⁹⁾

Intussen het sy nuwe gemeentelede van sy aanstelling gehoor en hom met groot blydschap in die Kaap kom haal.²⁰⁾ Op Roodezand het hulle blykbaar 'n groot ontvangs vir hom gereël, want daar is selfs 'n lied vir dié ge-leentheid geskryf.²¹⁾

Op 2 Mei 1794 het die kerkraad ds. Vos met blydschap in hul geledere ver-welkom en kennis geneem van sy geseënde bediening in Holland. Hy het aan hulle bekend gemaak dat hy elke twee weke, wanneer daar oor die Heidel-bergse Kategismus gepreek word, openbare katkisasie sou hou en elke Woens-dagaand huiskatkisasie vir mense wat dit wou bywoon. Voorts sou hy, sover die ligging van die gemeente dit toelaat, op die regte tyd huisbe-soek doen. Hiermee het die kerkraadslede ingestem en belowe om hom die hulp wat hy hiervoor gevra het, te gee en om daarvoor vaste reëlins te tref.²²⁾

Sondag die 14de Mei het ds. Vos sy intreepreek gelewer uit die Evangelie

---

17. Ibid., pp. 104, 106 - 112.

18. Ibid., pp. 110, 114, 115.

19. Ibid., pp. 115, 116.

20. Ibid., pp. 116, 118.

21. *Die Burger*, 15 Desember 1966.

22. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 2 Mei 1794.

volgens Markus, hoofstuk 16 vers 15: "Hy het vir hulle gesê: Gaan uit, die hele wêreld in, en verkondig die evangelie aan die hele mensdom."

Hy het aan sy nuwe gemeente verduidelik dat hy, soos hulle uit sy teks= vers kon sien, na hulle gestuur is om aan alle mense, ook hul bediendes en slawe, die Evangelie te bring. Hy was ook ten volle bereid daartoe, maar dan moes dié gemeentelêde wat slawe en vry heidene in hul diens gehad het, hom die geleentheid daartoe gee.

Voorts sou hy kort daarna begin om elke Sondagaand en Woensdagaande die heidene te onderrig en hy het versoek dat die werksmense na hom toe gestuur moes word.²³⁾

Ds. Vos het dus geen tyd verspil om die roeping wat hy as seun gevoel het om ook vir die slawe te preek, bekend te maak nie.

Die aankondiging en die uitnodiging het onmiddellik groot ontsteltenis veroorsaak en na die diens tot fluistergesprekke gelei. Van die gemeentelêde het gedink dat dit wat hy beplan het, nie goed sou wees nie. Hulle kon reeds nie veel deur hul slawe gedoen kry nie. As hulle nou geleerd word, sou hulle onregeerbaar wees. En as dit so noodsaaklik was dat dié mense moes onderrig ontvang, waarom het hul vorige leraar nooit so iets gesê nie? Hy het dan nie eens sy éie slawe onderrig nie.²⁴⁾

Die gemeentelêde het in alle waarskynlikheid nie geweet wat hulle getref het nie. Vir die eerste keer, volgens die beskikbare getuienis, het hulle 'n predikant gehad vir wie radikale bekerings 'n algemene ondervinding was en wat dit seersekerlik weer wou sien, veral nou dat hy terug in sy eie land was en sy oorspronklike roeping wou vervul. Die reaksie op sy preek het egter gewys met watter gesindheid hy in sy nuwe gemeente te doen gekry het.

Die gemeentelêde wat die naaste aan ds. Vos gewoon het, het enkele van hul slawe, en dan ook net die slegstes, vir onderrig na hom gestuur om hom tevrede te stel. Hy het met hulle voortgegaan asof hy nie bewus was van hul eienaars se teësin nie. Na 'n paar weke het 'n groot verandering

---

23. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 118, 119.

24. Ibid., p. 119.

ingetree. Diegene wat eers net twee of drie slawe gestuur het, het ses tot tien begin stuur en dié wat net een of twee gestuur het vier of vyf.²⁵⁾

Die rede hiervoor sou kort daarna aan die lig kom.

In 'n gesprek met 'n slawe-eienaar het ds. Vos uitgevind dat die hele gemeente ontsteld was oor sy voorneme om vir die slawe en bediendes onderrig te gee en gedink het dat dit net tot kwaad sou lei, veral omdat die vorige leraars en oudste inwoners nooit so iets gedoen het nie. Aangesien hy die naaste buurman was, het hy twee slawe, sy slegstes, gestuur om die dominee se goeie gesindheid te behou. Tot sy beskaming moes hy bely dat dié twee se houding binne 'n paar weke geheel en al verander het. Tot sy verbasing was hulle nou gehoorsaam en beleefd, waar hy hulle tevore nie met 'n stok kon regeer nie. Om dié rede het hy toe méér gestuur en sou hy binnekort al sy slawe vir onderrig stuur.

Ds. Vos se antwoord hierop toon dat hy 'n besondere simpatieke insig in die slawe se situasie gehad het.

Hy het aan die slawe-eienaar vertel dat die slawe deur handelaars van hul gesinne en vriende weggeruk is en met kittings geboei en soos diere verkoop is. Ds. Vos het die eienaar gevra of hy nie ook soms moedeloos en rebels sou wees as hy in sulke omstandighede verkeer het nie.

Ds. Vos toon egter verdere insig deur te verduidelik dat dié ongelukkige slawe in hul geboorteland moontlik nooit die weg tot saligheid sou leer ken het nie, maar dat hulle juis as slawe die kennis van die enigste Saligmaker kon opdoen. Wat eers geblyk het tot hulle nadeel te wees, het dus uiteindelik ten goede meegewerk.

Hieroor het die slawe-eienaar sy verbasing uitgeroep omdat niemand hom nog dié dinge geleer het nie en hy het belowe om niemand meer af te raai om sy slawe te laat onderrig nie, maar almal daartoe aan te moedig.²⁶⁾

---

25. Ibid., pp. 119, 120.

26. Ibid., pp. 120, 123.

Nie lank na hierdie gesprek nie het slawe-eienaars met bewoë gemoedere na ds. Vos gekom en gesê hulle voel die verpligting om hul slawe te laat onderrig, maar hulle woon te ver van hom af en voel hulle ook nie bekwaam om self onderrig te verskaf nie. Die gevolg was dat hy 'n katkisasieboekie vir sulke eienaars opgestel het. Dié boekie is toe met die hand oorgeskryf en versprei. Die titel daarvan was *Eenige eenvoudige doch belangrijke vragen over de waarheden, die tot zaligheid noodig zijn te weten, te gelooven en te betrachten, dienende tot gebruik voor de bezitters van slaven, of andere Heijdenen om die langs den kortste weg tot der waarheden te brengen.* ²⁷⁾ Die titel het beslis geen twyfel oor die doel én inhoud van die boekie gelaat nie!

Vyandiggesindheid teenoor die nuwe benadering tot slawe en bediendes het egter nie verdwyn nie; baie mense het dit nog teengestaan. Die werk het egter vrug gedra en baie heidene het hulle bekeer. ²⁸⁾

In hoe 'n mate ds. Vos sy voorgangers ten opsigte van gemeentelike organisasie oortref het, weet ons nie, want hulle het maar min notule gehou. Hy het egter sake deeglik aangepak.

Sy hoofoogmerk met sy tweede kerkraadvergadering op 17 Junie 1794 was om vas te stel of daar besware betreffende nagmaalgebruik was. Daar is besluit om vóór die bediening van elke nagmaal *censura morum* te hou. ²⁹⁾ *Censura morum* was 'n ondersoek na die sedelike toestand van die gemeente, ³⁰⁾ en dit lyk of ds. Vos die eerste predikant op Roodezand was om dié praktyk in te voer, beslis die eerste een om daarvan notule te hou.

'n Ander saak wat aandag geniet het, was huisbesoek. Aangesien dit onmoontlik was om die hele gemeente voor elke nagmaal te besoek, is besluit dat die predikant met een of twee kerkraadslede 'n gedeelte van die gemeente voor elke nagmaal, buiten dié in Julie, sou besoek. ³¹⁾ 'n Derde van die gemeente wou dus elke keer gedek word. Weer eens was dit die eerste melding van huisbesoek in die notuleboek.

-
27. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 123, 124; A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, p. 343.
 28. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 124.
 29. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 17 Junie 1794.
 30. A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, p. 75.
 31. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 17 Junie 1794.

Die kerkraadvergadering van 7 September 1794 het tot verskeie bouprojekte aanleiding gegee wat die klein nedersetting se hele aangesig binne enkele jare heeltemal sou verander.

Daar is besluit om die klok wat die heer Hendrik Veersen geskenk het en reeds verskeie jare by die pastorie gelê het, op te rig en 'n ringmuur om die kerk te bou. In 'n brief aan die Goewerneur en Politieke Raad, waarin toestemming vir die muur gevra is, het ds. Vos verduidelik dat baie waens Sondae teen die mure van die kerkgebou uitgespan word en dat dit die leraar sowel as sy toehoorders gehinder het. Hy het ook namens die kerkraad gevra dat 'n staalhek uit die V.O.C. se pakhuis teen die gewone prys aan die gemeente verskaf word.³²⁾

Voorts sou 'n kollekte vir die bouery in die hele gemeente gehou word. In die kollektebrief aan gemeentedele het ds. Vos egter nie net geld gevra vir die optrek van die klok en die bou van die ringmuur nie, maar ook melding gemaak van die groot opkomste, veral tydens die nagmaalsviering, en gesê dat die kerkgebou binnekort nie meer al die mense sou kon huisves nie. Om dié rede het hy die vrymoedigheid gehad om hulle te vra om hul bydraes na vermoë te verdubbel sodat twee galerye ingebou kon word. Aan goewerneur Sluysken het hy geskryf dat die galerye die goedkoopste manier sou wees om meer sitplekke in te ruim.³³⁾

Die gemeente het goed op die kollektebrief gereageer en net meer as 2 540 rixdalers is binne anderhalfjaar ingesamel. Volgens die kerkgebou wat vandag nog staan, is meer bygevoeg as die twee beplande galerye. Die ingang is van die westekant na die oostekant verskuif en 'n breë barokgewel met die datum 1795 daarop was deel van die nuwe ingang.³⁴⁾

Die belangrikste besluit wat die kerkraad op 7 September 1794 geneem het, was om twee stukke grond wat aan die gemeente behoort het, tot voordeel

-
32. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 7 September 1794; ZK 1/66 Bijlagen tot de Resolusiën: Vos-Goewerneur en Politieke Raad, (g.d.), pp. 297 - 301; G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 27 Februarie 1796.
  33. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 7 September 1794; G4 6/1 Uitgaande Briewe: Vos-Gemeentedele, 7 September 1794; ZK 1/66 Bijlagen tot de Resolusiën: Vos-Goewerneur en Politieke Raad, (g.d.), pp. 297 - 301.
  34. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 27 Februarie 1796; G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, pp. 62 - 65; A.F. Hattersley: An Illustrated Social History of South Africa, p. 25.

van die kerkkas te verkoop.³⁵⁾ Hierdie besluit sou aanleiding gee tot die stigting van die dorp wat vandag as Tulbagh bekend staan.

Ds. Vos het reeds by sy aankoms op Roodezand gevoel dat dit goed sou wees, selfs noodsaaklik, vir die kerklewe om meer bewoners as die predikant, die voorleser en die koster te hê. Dit was dan ook op sy voorstel dat die kerkraad besluit het om van die kerkgrond as erwe te verkoop.³⁶⁾

In 'n brief aan die Goewerneur en Politieke Raad het ds. Vos nog redes aangevoer vir die verkoop van die grond. Hy het dit as die gemeente se plig beskou om op alle moontlike maniere die skuld aan die Kaapstadse diakonie af te betaal, en ten tweede sou huise naby die kerkgebou in 'n hoognodige behoefte aan huisvestig voorsien vir lidmate wat ver woon en ure lank moes ry na 'n diens.

Hy het ook die Goewerneur versoek om neer te lê dat die erwe nie gebruik sou mag word om 'n kroeg aan te hou of om wyn en sterk drank in klein maat te verkoop nie. Immers, dit sou strydig wees met die kerkraad se oogmerk om deur die uitgee van die erwe lidmate makliker die dienste te laat bywoon.

Sekere mense het die plan in 'n vals en kwade lig aan die Goewerneur voorgelê, sodat hy 'n skerp brief aan ds. Vos geskryf het en hom gevra het om die hele saak te los. Nadat ds. Vos hom geantwoord het, het hy egter van sienswyse verander, die plan goedgekeur en die uitvoering daarvan aangemoedig. Hy het selfs later die regeringslandmeter gestuur om die grond na die wense van die kerkraad op te meet.³⁸⁾

Die eerste vyf uitgifte van kerkgrond was wes van die wapad, tussen die pastorie en die kerkgebou, geleë. Dit was egter goeie tuingrond, en om die nuwe eienaars in staat te stel om dit vir tuinmaak te behou, het die kerkraad 'n stuk staatsgrond oos van die wapad aangevra. Dié grond is op 15 Augustus 1795 aan die raad toegestaan en kon as huiserwe vir die kopers

---

35. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 7 September 1794.

36. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 124.

37. ZK 1/66 Bijlagen tot de Resolusiën: Vos - Goewerneur en Politieke Raad, (g.d.) pp. 297 - 301.

38. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 124, 125.

dien. Só het Kerkstraat ontstaan, met die huise aan die een kant en die tuine aan die ander kant van die wapad.³⁹⁾

In Junie en September 1795 is "wegens die confusie van den oorlog waar in wij ons bevonden" (daarmee bedoelende die Britse aanval op die Kaap) nie kerkraadvergaderings gehou nie. Getrou aan sy nougesette bewaking van die gemeente se sedelike lewe, het ds. Vos wel in dié maande ná die voorbereidingsdiens vir die nagmaal seker gemaak of daar besware teen nagmaalgangers was.⁴⁰⁾

By gebrek aan bronne kan 'n mens net gis oor die mate waarin die Britse aanval die mense van Roodezand geraak het en wat presies met die "confusie" bedoel is. Moontlik was dit onsekerheid oor die politieke en ook kerklike situasie, maar dit kon ook betrekking gehad het op die burgers wat opgeroep is om die Kaap teen die Britse magte te verdedig.

Die Kompanjiestroepe, burgers en pandoers was nie opgewasse teen die Britse mag nie en op 16 September 1795 het goewerneur Sluysken die Akte van Oorgawe onderteken waarvolgens die Kaap 'n Britse besitting geword het.⁴¹⁾

'n Groep van ds. Vos se gemeentelede, dié op Swellendam, het die 18de Junie van daardie jaar besluit om hul ontevredenheid met die Politieke Raad te betuig deur 'n republiek uit te roep. Die republiek het egter net ongeveer vier maande lank bestaan en op 4 November 1795 was Swellendam ook Brits.⁴²⁾

Vir eers het die nuwe bewind geen drastiese veranderinge op kerklike terrein meegebring nie. Artikel 7 van die Akte van Oorgawe het immers bepaal dat "De Colonisten zullen alle haare Voorregten, welke thands genieten, blyven behouden, zo wel als der presentie Godsdienst, zonder eenige Verandering."⁴³⁾

-
39. G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, pp. 36, 40, 41; M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 125.
40. G4 1/2 Notuleboek van die Kerkraad, p. 93.
41. C.F.J. Muller (red.) Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis, p. 102.
42. W.A. Alheit: Een-en-Halwe Eeu van Genade (1798 - 1948), Gedenkboek van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente Swellendam, pp. 27, 28; C.F.J. Muller (red.): Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis, pp. 101, 102.
43. B. Booyens: Kerk en Staat, 1795 - 1843, p. 48; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, pp. 41, 42; G.M. Theal: Records of the Cape Colony, February 1793 - December 1796, p. 129.

In die praktyk het dit beteken dat die nuwe owerheid die plek van die vorige een betreffende kerksake ingeneem het. Kerkrade het byvoorbeeld steeds die name van nuutverkose ouderlinge vir goedkeuring, en die name van 'n dubbelstal diakens waaruit 'n keuse gedoen moes word, aan die owerheid opgestuur.⁴⁴⁾

'n Belangrike verandering was egter dat die Kaapse Kerk, wat ondergeskik was aan die Classis en kerkraad van Amsterdam, nou op eie bene moes staan.⁴⁵⁾

Die Kaapse predikante moes ook 'n eed van getrouheid aan die koning van Engeland aflê.⁴⁶⁾

Teen die begin van 1796 het die kerkraad van Poodezand soveel geld ontvang uit die verkoop van erwe dat op 27 Januariebesluit is om 2 000 gulden aan die Kaapse diakonie af te betaal.⁴⁷⁾ Dit was die begin van ds. Vos se volgehoue pogings om 'n aansienlike deel van die skuld van 29 300 gulden te vereffen.

Ouderling Francois de Wet het op 16 September van die kerkraad opdrag ontvang om die vyf erwe aan die nuwe eienaars oor te dra. Ds. Vos was verheug dat sy broer Hendrik Vos een van die erwe - die een naaste aan die pastorie - gekoop het en 'n mooi huis daarop gebou het.⁴⁸⁾

Die voorleser Jan van der Hegge het blykbaar nie in die voorlesershuis gewoon nie, want in 1797 het die bewoners van die huis getrek en het dit nuwe inwoners gekry. Dit lyk ook nie of Van der Hegge skoolgehou het nie, want die nuwe inwoner moes skoolhou. Hy was Abraham Christiaan Broodryk wat tevore in Drakenstein skoolgehou het.⁴⁹⁾

-
44. A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, pp. 429 - 431; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 42; G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 28 November 1795.
  45. A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, pp. 429, 430; B. Booyens: Kerk en Staat, 1795 - 1947, p. 29; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, pp. 41, 42.
  46. A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, p. 355; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 42.
  47. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 27 Januarie 1796.
  48. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 16 September 1796; M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 125; G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, p. 40.
  49. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 25 Junie 1797.

Ds. Vos was ook baie bly dat die weduwee Mathilda Smith haar in Kerkstraat kom vestig het. Sy het onder die bediening van wyle dr. H.R. van Lier van Kaapstad tot bekering gekom en daarna met vrug onder die Kaapse slawe gewerk. Sy het ds. Vos geken, en omdat sy onder sy bediening wou verkeer, het sy haar sake-onderneming in Kaapstad aan haar skoonseun oorge= laat en na Roodezand getrek, waar sy 'n huis op een van die oorspronklike vyf erwe laat bou het.⁵⁰⁾

Kort nadat die weduwee Smith haar huis laat bou het, het sy dit vir spesiale godsdiensoefeninge aan ds. Vos beskikbaar gestel. Hy het dié geleentheid gretig aangegryp. Hy het elke tweede Sondagmiddag daar vir heidene gepreek en deurgaans 'n gehoor van 150 tot 180 getrek.⁵¹⁾

Hoewel dit nie in die kerkraadsnotules aangeteken staan nie, het ds. Vos, die weduwee Smith en 'n vriend in 1797 'n reis na die Morawiese sending= stasie Genadendal onderneem. Getrou aan sy aard, het ds. Vos nie geleent= hede laat verbygaan om op plase onderweg dienste te hou nie.⁵²⁾

Die uitgestrektheid van die gebied en die verstrooiing van die lidmate wat in Roodezand gesetel het, is hierbo vermeld. Ds. Vos het nie vir dié probleem teruggedeins nie. Hy het ywerig en sistematies huisbesoek gedoen. Met die oog daarop het hy die gemeente in ses dele verdeel en elke jaar drie dele besoek, sodat hy die hele gemeente elke twee jaar deurreis het. Elke reis het ongeveer twee tot drie weke geduur.⁵³⁾

Die "wyke" was Roodezand; Vier-en-twintig Riviere; Olifantsrivier en Piketberg; die gebied oorkant die Breërivier, Goudini, Bosjesveld en Hexrivier; Swellendam en Cogmanskloof; Bokkeveld en Roggeveld.⁵⁴⁾

-
50. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 125, 245; T.N. Hanekom: Helperus Ritzema van Lier, p. 156; J. Philip: Memoir of Mrs Matilda Smith, p. 46; G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, pp. 41, 149.
51. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 126.
52. J. Philip: Memoir of Mrs. Matilda Smith, pp. 48, 52; A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, p. 345.
53. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 126.
54. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 7 September 1794; G4 1/2 Notule van die Kerkraad: Kerkrekening van 1795, 27 Februarie 1796.

Die feit dat ds. Vos die eerste keer so 'n stelsel genotuleer het - hy het dikwels op kerkraadvergaderings kennis gegee watter gebied hy sou besoek - laat die vermoede ontstaan dat hy moontlik die eerste predikant van die gemeente was wat sistematies en doeltreffend huisbesoek gedoen het. 'n Ouderling het hom altyd vergesel.⁵⁵⁾

Dit kom ook voor of ds. Vos die eerste predikant was wat werklik in Swellendam belanggestel het. Hy het daar huisbesoek gedoen en die voorleser vir die gebied, Cornelis Isaac Gelderblom, onder sy toesig beskou en gehelp, byvoorbeeld deur sy traktement te laat uitbetaal.⁵⁶⁾

Bogenoemde afleidings is moontlik nie heeltemal regverdig teenoor die vorige predikante op Roodezand nie aangesien hulle nie hierdie sake genotuleer het nie.

Ds. Vos het nietemin gevoel dat hy nie in staat is om selfs die helfte van die werk in so 'n uitgestrekte gemeente te doen nie. Om dié rede het hy aan sy Hollandse vriende geskryf en hulp gevra. Die Rotterdamse Sendinggenootskap was toe pas in 1797 gestig en hulle het sy briewe na dié genootskap verwys. Soos later sal blyk, het dit nie op dowe ore geval nie.⁵⁷⁾ Uit die versoek kan afgelei word dat ds. Vos veral gevoel het dat hy nie genoegsame aandag aan sy werk onder die heidene kon skenk nie en hom daarom vir meer werkers beywer het.

Tog het daar groot seën op sy arbeid onder die heidene en slawe gerus. Die bekerings van dié mense, dikwels onder stortvloed van tranes, was vir hom 'n bron van groot vreugde en op sy huisbesoektogte het hy dikwels die getuienisse van godvrugtige lewens waargeneem onder baie wat die Woord net 'n paar keer gehoor het. Hierdie ondervindings het meer as vergoed vir die haat en teenstand wat hy van sommige mense ondervind het.⁵⁸⁾

---

55. G4 1/2 Notules van die Kerkraad, 7 September 1794, 20 November 1794, 8 Maart 1795, 16 September 1796, 10 April 1797.

56. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 16 September 1796; B.O. 76 Letters from Churches: Vos - Rosh, 14 April 1796.

57. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 126, 127; P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrostdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (Sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, p. 17.

58. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 132, 133.

Daar was ook groot vrug onder die blankes; hy kon getuig dat die gemeen=te waarlik gebloei het, dat die bywoning van die dienste voorbeeldig was; en dat heelparty 'n opregte begeerte gehad het om na die enigste Salig=maker te kom. Ds. Vos se roerende prediking, gereelde katikisasie en sistematiese huisbesoek het ook veroorsaak dat heelparty gemeentelede deur sy ywer aangevuur is om op hul eie plase en op bure se plase die heidene te bearbei.⁵⁹⁾

Ten spyte van sy geweldige vol program het ds. Vos in 1797 die drang gevoel om 'n reis na die Oosgrens te onderneem met die doel om die Chris=tene d   r te besoek en heidene te evangeliseer. Hy was immers die predi=kant wat op daardie tydstip die verste die binneland in gewoon het, want die gemeente van Graaff-Reinet was toe sonder predikant.⁶⁰⁾

Die gebied wat hy wou besoek, was in 'n bejammeringswaardige toestand omdat dit herhaaldelik geplunder is deur Boesmans, Hottentot-rowerbendes en Xhosas.

Die burgers van Graaff-Reinet en omgewing was s   ontevrede oor die gebrek aan beskerming deur die Kompanjie dat hulle in 1795 'n eie republiek uit=geroep het. Ds. J.H. von Manger, wat in 1792 daar begin werk het, was bereid om die republiek te erken, maar het na die Kaap toe gegaan en eers aan die begin van 1796, ná die Britse besetting, teruggekeer. Toe die burgers hom vra om onder hul republikeinse regering aan te bly, het hy dit geweier omdat hy die eed van getrouheid aan die Britse kroon afgelê het. Die gevolg was dat hy terug is Kaap toe en nie weer wou terugkeer nie, selfs nie nadat die Graff-Reinettters hulle aan die Britse bewind onderwerp het nie.⁶¹⁾

In dié omstandighede het ds. Vos by die owerheid verlof gekry om na Graaff-Reinet te reis. Aangesien hy sowat drie maande lank sou weg wees, het hy gereël dat ds. H.W. Ballot, wat op reis van Nederlands Oos-Indië na Europa op eie versoek deur die Britse owerheid aan die Kaap gehou is, sy dienste

-
59. A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, p. 345.
60. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 133, 134.
61. A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, pp. 353 - 355; Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 842.

sou waarneem. Gerus oor die welsyn van sy vrou, sy gemeente, en die onderrig van die heidene (wat hy aan die weduwee Smith opgedra het), het hy en ouderling S.W. du Toit die 10de Oktober 1797 na die Oosgrens vertrek.⁶²⁾

Oral waar hulle gegaan het, het ds. Vos gepreek en die doop en nagmaal bedien, nie net op Sondag nie, maar ook op weekdae wanneer die geleentheid daarvoor opgeduik het. Baie keer was dit in die ope veld tussen rye waens onder seile, en die opkomste was soms van 150 tot 200.

Oral is ds. Vos met blydschap en dankbaarheid begroet en die mense het van ver gekom om na hom te luister. Sy prediking het baie tot tranes beweeg, en hy het nie nagelaat om hulle aan te moedig om ook hul slawe en diensbodes te onderrig nie. Groot was sy blydschap toe hy twintig dagreise van Roodezand 'n afskrif van sy katikisasieboekieraakgeloop het. Hy het ook die genoegdoening gesmaak om op sommige plekke onder naam-Christene en heidene mense tot bekering te bring.⁶³⁾

Die gebruik deur ds. Vos van die woord naam-Christene⁶⁴⁾ dui weer eens op sy evangeliese uitkyk; hy het baie duidelik aanvaar dat alle kerklidmate nie bekeerde Christene was nie.

Die 4de Januarie 1798 het die kerkraad hom en ouderling Du Toit, ná 'n afwesigheid van tien weke, weer op Roodezand verwelkom. In dié tyd het hy 25 dienste gehou (nege op Graaff-Reinet), 153 kinders gedoop en 22 nuwe lidmate aangeneem. Die geld wat hulle op die reis gekollekteer het, was 484 gulden en 12 stuivers, uitgesonderd die kollekte op Graaff-Reinet wat dáár in die kerkkas gestort is.⁶⁵⁾

-
62. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 133, 134; B.O. 76 Letters from Churches, Vos - Goewerneur, 9 Oktober 1797; G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 4 Januarie 1798; A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, pp. 346, 347.
63. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 134 - 136.
64. Ibid., p. 136.
65. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 4 Januarie 1798.

Ds. Ballot het 100 rixsdalers ontvang vir sy waarnemende werk,⁶⁶⁾ maar oor die wysheid om hom die dienste te laat waarneem, het ds. Vos hom agterna "honderd malen" verwytd. Het hy maar liewer sy voorleser gevra om elke Sondag 'n preek uit 'n goeie boek voor te lees, dan sou dit beter gewees het!⁶⁷⁾

By sy terugkoms het ds. Vos agtergekom, uit diemense se uiterlike gedrag, en veral onder die jong mense, dat daar, soos hy dit gestel het, 'n wolf onder die kudde gewees het wat hulle 'n klomp gevaarlike wonde toegedien het. Hy het die saak in só 'n ernstige lig beskou dat hy gepraat het van die blye verwelkomings van diegene wat nog staande gebly het. Sommige van hulle het hom bewoë vertel van alles wat tydens sy afwesigheid gebeur het.⁶⁸⁾

Presies watter skade ds. Ballot aangerig het, word nie vermeld nie. Ds. Moorrees bespiegel dat hy moontlik nie so 'n streng lewenshouding voorgestaan het soos wat die toegewyde gelowiges op Roodezand gevoer het nie en gevoel het hy moes praat teen dit wat vir hom na sieklike vroomheid gelyk het.⁶⁹⁾ Moorrees grond hierdie bespiegeling op die reisiger Lichtenstein se latere opmerking insake ds. Ballot (toe laasgenoemde Roodezand ná ds. Vos bedien het) dat hy die jeug nou en dan tot vrolikheid aangemoedig het, te wete dans, sang en spele, wat blykbaar deur sekere mense in die gemeente verbied is. Hulle kon ds. Ballot nouliks vergewe dat hy meer verdraagsaam teenoor dié dinge was.⁷⁰⁾

Op 3 Mei 1798 het goewerneur Macartney opdrag gegee dat 'n gemeente op Swellendam gestig moes word. Dit was 'n stap waarop die mense in daardie omgewing lank gewag het. Ds. J.H. von Manger is as leraar aangestel en die eerste kerkraadvergadering is die 23 ste Julie in die drosdy gehou.⁷¹⁾

66. Ibid.

67. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 134.

68. Ibid., p. 136.

69. A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, p. 347.

70. A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, p. 347; M.K.H. Lichtenstein: Travels in South Africa I, p. 174.

71. W.A. Alheit: Een- en-n-Halwe Eeu van Genade (1798 - 1948), Gedenkboek van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente Swellendam, pp. 28 - 31.

Dié stap het die gemeente van Roodezand aansienlik verklein.

Ten einde alle toekomstige probleme oor die begrawe van dooies binne die ringmuur te voorkom, en om, waar moontlik, mense af te skrik om, vanweë die min ruimte binne die ringmuur, hul dooies nie meer dáár nie, maar buite in die ou begraafplaas of op hul plase te begrawe, het die kerkraad op 22 Oktober 1798 soos volg besluit: Vir elke lyk van oorledenes bo twaalf jaar wat binne die ringmuur begrawe word, moes voortaan 150 gulden en 48 stuivers in die kerkkas gestort word, en honderd gulden vir 'n lyk van 'n oorledene onder twaalf jaar.⁷²⁾

Die Staat se sterk hand in kerksake het weer na vore gekom in 'n brief wat goewerneur Francis Dundas op die laaste dag van 1798 aan ds. Vos geskryf het. Daarin het hy gesê dat, weens die noodsaaklikheid om Swellendam se gemeente te help met die oprigting van 'n kerkgebou, hy verplig was om die kerkraad in Waveren aan te skryf om sy uiterste bes te doen om die skuld aan die Kaapse diakonie af te betaal. As dit nie moontlik was om die hele bedrag af te betaal nie, moes soveel as moontlik terugbetaal word.⁷³⁾

In 'n brief aan die goewerneur het ds. Vos hom baie duidelik daarop gewys dat sy gemeente reeds baie ywerig besig was om die skuld af te betaal. Van 1769 tot 1794 was die skuld aan die Kaapse diakonie 29 300 gulden, sonder dat daar ooit iets afbetaal is. Binne vier jaar is reeds 10 300 gulden afbetaal en dit terwyl Roodezand sy eie armes begin onderhou het, 'n las wat die gemeentes van Drakenstein en Kaapstad voorheen gedra het.

Die kerkraad het gevolglik geoordeel dat die ouderlinge van Kaapstad alle rede gehad het om tevrede te voel met die toedrag van sake, veral as die toenmalige administrasie van die geld op Roodezand met die toestand in die voorafgaande jare vergelyk word.

Om dié redes het die kerkraad die Goewerneur versoek om nie verdere dwang

---

72. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 22 Oktober 1798.

73. G4 5/1 Inkomende Briewe: Dundas-Kerkraad, 31 Desember 1798.

uit te oefen dat die skuld spoedig afbetaal moes word nie. Die raad het belowe om, net soos die vorige vier jaar, voort te gaan om van tyd tot tyd en so spoedig moontlik die skuld af te betaal.

Die Goewerneur moes ook in ag neem dat die gemeente in 't Land van Waveren se jaarlikse inkomste aansienlik verminder het weens die afstigting van Swellendam. Oor die afstigting as sodanig was die kerkraad egter dankbaar teenoor die regering.⁷⁴⁾

Uit dié brief kan afgelei word dat ds. Vos nie geskroom het om sy man teen die Goewerneur te staan nie en dat hy en sy kerkraad moontlik effe onthuts was oor die aanskrywing.

Dit lyk nie of die Goewerneur weer van hom laat hoor het nie.

Ds. Vos se oproep by sy vriende in Holland om hulp vir die bearbeiding van die heidene in sy uitgestrekte gemeente het meegebring dat die Londense Sendinggenootskap (gestig in 1795) en die Rotterdamse Sendinggenootskap (gestig in 1797) aan die einde van 1798 vier sendelinge na die Kaap gestuur het.

Hulle was twee Hollanders, dr. J.T. van der Kemp en ds. J.J. Kicherer, en twee Engelse, John Edmond en William Edwards. Op 31 Maart 1799 het hulle in Kaapstad Aangekom.⁷⁵⁾

Ds. Vos het hom na Kaapstad gehaas en die vier stuks met blydschap en dankbaarheid omhels. Uiteindelik het die antwoord gekom op die swaar las wat hy vir die siele van die heidene gedra het.

Dr. Van der Kemp was vol vuur om dadelik 'n plaaslike sendinggenootskap te stig.⁷⁶⁾ Die vier het ook 'n brief van die Londense Sendinggenootskap

---

74. B.O. 78 Letters from Churches: Vos - Dundas, 3 Februarie 1799; G4 6/1 Uitgaande Briewe: Vos - Dundas, 3 Februarie 1799.

75. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 126, 127, 247; P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrosdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, pp. 17 - 19.

76. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 129.

saamgebring waarin die Christene aan die Kaap op hul sendingpilig teenoor die heidene gewys is. Dié brief is in die gemeentes van Kaapstad en Roodezand voorgelees.⁷⁷⁾

Ds. Vos het dadelik al die moontlike gedoen om direkteure vir 'n sendinggenootskap te werf en ywerig gehelp met die reëlings in dié verband. Hy was ook die voorsitter van 'n vergadering op 22 April 1799 waarop die Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap gestig is. Agt direkteure is vir Kaapstad verkies en ds. Vos is as direkteur van die buite-distrikte aangewys.⁷⁸⁾

Die vier sendelinge het 'n maand na die stigting van die sendinggenootskap na Roodezand vertrek.⁷⁹⁾ Daar het dr. Van der Kemp vir Edmond en Edwards onder blyke van groot belangstelling in die kerkgebou georden. As geordendes sou hulle later die doop en nagmaal aan hul bekeerlinge mag bedien.

In die pastorie is later deur die lot beslis dat Kicherer en Edwards onder die Boesmans sou gaan werk en Van der Kemp en Edmond onder die swartes aan die Oosgrens.⁸⁰⁾

Ds. Vos se bediening in die gemeente van Waveren het reeds menigeen aangespoor en opgewek tot arbeid onder die heidene, en 'n paar weke na die stigting van die Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap het hy 'n dertigtal lede vir die Genootskap in die gemeente gewerf. Op 1 Oktober 1799 het die lede hulle eerste vergadering in die huis van die weduwee Mathilda Smith gehou. Daar was 133 mense, van wie 47 aan die plaaslike gemeente behoort het. Ds. Vos was die voorsitter en P.F. Theron is tot korrespondent en J. de Bruin tot penningmeester verkies.⁸¹⁾

-
77. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrosdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, p. 19.
78. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 129, 250; P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrosdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, pp. 20, 21.
79. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrosdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, p. 256.
80. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 130.
81. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrosdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, pp. 218, 219.

'n Gevoelige en onaangename slag het die gemeente op 12 Oktober 1799 getref toe die koster Leendert Haasbroek deur sy enigste slaaf vermoor is.⁸²⁾ Die kerkraad het op 3 November besluit om sy weduwee in sy plek as koster aan te stel omdat hulle haar nie in haar swanger toestand en met vyf kinders kon verstoot nie, veral omdat haar man die gemeente getrou gedien het en sy 'n voorbeeldige karakter gehad het.

Aangesien die weduwee Haasbroek nie alle kosterwerk kon behartig nie, en haar oudste seun nog nie groot genoeg was om haar te help nie, is Hendrik Weideman voorwaardelik aangestel om haar te help totdat haar oudste seun daartoe bekwaam wou wees en mits hy hom goed gedra het.

Weideman, wat in Kerkstraat gewoon het, sou 'n deel van die kosterinkomste ontvang vir sy dienste. Die weduwee Haasbroek moes hom die helfte van die doopgeld, die helfte van die geld vir troubriewe en die helfte van die tarief vir die hantering van lyke betaal.⁸³⁾

Die owerheid het die nuwe reëling op 11 November 1799 goedgekeur en op 25 November het die kerkraad mevrou Haasbroek en Weideman in hul poste aangestel.⁸⁴⁾

In hierdie tyd was ds. Vos se liggaamlike toestand swak. Ten spyte daarvan het hy voortgegaan om ywerig te werk, veral ten opsigte van sy onderlig aan heidene. Sy ywer was aansteeklik en 'n hele paar mense het sy voorbeeld gevolg.⁸⁵⁾

Die sendeling Edmond is in dié tyd getref deur die godsdienssin van die gemeentelêde. Hy was verbaas om in die dun bevolkte gebied soveel Christene te vind, veral omdat die onderwysmiddele karig was. Volgens hom moes hulle 'n vurige begeerte gehad het om die Woord te hoor, want lank voor tienuur op 'n Sondagmôre het hulle reeds byeengekom. Hulle het

---

82. G4 6/1 Uitgaande Briewe: Vos - Goewerneur, 3 November 1799.

83. G4 6/1 Uitgaande Briewe: Vos - Goewerneur, 3 November 1799; B.O. Letters from Churches: Vos - Goewerneur, 3 November 1799; G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 3 November 1799.

84. G4 5/1 Inkomende Briewe: Barnard - Kerkraad, 11 November 1799; G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 25 November 1799.

85. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 137.

te perd en met waens gekom, soms sewe uur se ry na die kerkgebou. Om 'n preek op Roodezand te hoor, moes baie op Saterdag vertrek. Edmond was ook diep getref deur die vriendelikheid van die mense langs die pad van die Kaap af tot by die Hexrivierkloof.⁸⁶⁾

Teen Januarie 1800 is aktiewe godsdiensoonderrig reeds tot in die verste streke van die gemeente onder heidene sowel as blankes deur plaaslike inwoners gedoen. Korrespondente wat in die veldkornetskappe aangestel is, het hul berigte aan die korrespondent van die Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap op Roodezand, P.F. Theron, gestuur. Hulle het berig dat daar met groot seën gewerk is in die gebiede Bokkeveld, Roggeveld, Vier-en-Twintig Riviere, Sederberg, Oor die Breërivier en Olifantsrivier (later Citrusdal). In Bosjesveld (later Worcester) was daar wel 'n biduur, maar sistematiese sendingwerk is eers later begin.⁸⁷⁾

Hoewel die gemeente in Swellendam reeds in 1798 van die gemeente Roodezand afgestig het, was die grenslyn, ná herhaalde versoeke aan die owerheid, teen laat in 1800 nog nie vasgestel nie. Die gevolg was dat die kerkraad van Roodezand ds. Vos op 18 Augustus 1800 versoek het om die saak van grenslyne saam met ouderling S.W. du Toit aan die Goewerneur te gaan voorleë.⁸⁸⁾

In 'n brief aan die Goewerneur het ds. Vos gevra dat die Goreerivier die grenslyn tussen die twee gemeentes moes wees, want dit was halfpad tussen die drosdy op Swellendam en die kerkgebou in die Land van Waveren.⁸⁹⁾

Teen die end van 1800 het die owerheid sy beheer oor die verkiesing van kerkraadslede verslap.⁹⁰⁾ In November 1800 het die Goewerneur aan ds. Vos laat weet dat hy die ouderling wat deur die kerkraad verkies is, goedgekeur het en dat hy Vos die mag verleen het om self die diaken wat hy dink die beste een is uit die twee genomineerdes, te kies.⁹¹⁾ Dié

86. A. Morrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, p. 346.

87. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrosdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, pp. 220, 225, 230, 231, 233, 234.

88. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 18 Augustus 1800; B.O. 79 Letters from Churches: Vos - Goewerneur, 28 Augustus 1800.

89. B.O. 79 Letters from Churches: Vos - Goewerneur, 28 Augustus 1800.

90. G4 6/1 Uitgaande Briewe: Vos - Goewerneur, 3 November 1800.

91. G4 5/1 Inkomende Briewe: Cockburn - Vos, 10 November 1800; G4 6/1 Uitgaande Briewe: Vos - Goewerneur, 3 November 1800.

reëling oor die kies van diakens was 'n afwyking van 'n jarelange praktyk en 'n duidelike delegering van mag aan die plaaslike predikant.

Onderwyl die gewone gemeentelike bedrywighede voortgegaan het, het ds. Vos en die lede van die Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap in die Land van Waveren en omstreke hul evangelisasie en godsdiensonderrig met groot ywer voortgesit.

In Julie 1801 het die Genootskap se direksie besluit dat daar op Stellenbosch, op Roodezand en in Wagenmakersvallei hulpdireksies tot stand gebring moes word. Die feit dat die eerste hulpdireksie op Roodezand verkies is,⁹²⁾ was heel waarskynlik aan ds. Vos se ywer te danke.

Dit was vir hom 'n geleentheid tot groot vreugde en hy het in sy outobiografie geskryf: "Mijne ziel leefde, en was nu recht in haar element ..." ⁹³⁾

Die Roodezandse hulpdireksie, bestaande uit ds. Vos, T.A. Theron, C. Marais, H.L. de Lange en A.C. Broodryk, is op 5 Oktober 1801 verkies. Op dié vergadering het die gedagte van finansiële selfstandigheid (hoewel dit strydig was met die grondwet) en die oprigting van 'n oefeningshuis na vore gekom.⁹⁴⁾

Soos ds. Vos met sy intreepreek belowe het, het hy steeds aan die spits gestaan van die werk onder die slawe en diensbodes. Sy arbeid is geseëndeurdat baie van dié mense voorbeeldige Christene geword het.⁹⁵⁾ Een van die bekeerlinge, Maart van Mosambiek, het só goed gevorder dat hy teen Oktober 1801 bidure vir heidene (teen hierdie tyd was hulle seker nie meer heidene nie, maar die term is steeds vir nie-blankes of inboorlinge gebruik) by die pastorie gehou het.

---

92. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 130; P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrostdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, p. 220.

93. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 130.

94. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrostdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, pp. 220 - 222.

95. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 137.

Die opkomste by ds. Vos se dienste en by sy katekisasie-onderrig in die weduwee Smith se huis was gewoonlik tussen 120 en 140.⁹⁶⁾

Hy het egter een groot bron van smart gehad en dit was daar 'n wet was wat verhoed het dat hy Christen-slawe doop. Die wet het nie uitdruklik bepaal dat slawe nie gedoop mag word nie, maar dat gedoopte slawe nie verkoop mag word nie. Die gevolg was dat eienaars wat duur vir hul slawe betaal het, geweier het om die slawe te laat doop.

Hoewel ds. Vos die bekeerde slawe wat geskikte kandidate vir die doop en nagmaal was, met droefheid bejeën het, het hy hom nietemin daarin verbly dat God nie sy genade aan 'n sakrament verbind nie. Al is dié mense op aarde uit die gemeenskap met die Kerk uitgesluit, sou hulle nie eendag uitgesluit word om saam met Abraham, Isak en Jakob in die koninkryk van die hemele by die bruilofsfees van die Lam aan te sit nie, het hy gesê.⁹⁷⁾

In Mei 1801 het ds. Vos hulp gekry vir sy evangelisasie- en onderrigwerk in die persoon van 'n Hollander, Herman Voster, 'n sendeling wat die Londen- en Rotterdamse Sendinggenootskappe na die Kaap toe gestuur het. Voster het in Kaapstad vertoef totdat ds. Vos hom na Roodezand geneem het. Sy aanstelling as assistent vir ds. Vos het sy bande met die twee Europese sendinggenootskappe beëindig en van toe af is hy deur die hulpdireksie van Roodezand besoldig.

Van Roodezand het Voster na Bosjesveld vertrek om in dié gebied dienste te hou, onderwys te gee en katekisasie vir Christene en heidene te hou. Af en toe, as hy die nagmaal kom bywoon het, het hy ook op Roodezand dienste vir slawe en heidene gehou.⁹⁸⁾

Naas die sendingwerk in die gemeinde veldkornetskappe is daar ook goeie werk in ander dele van die gemeente gedoen. In Oktober 1801 het die inwoners van Kogmanskloof die Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap om 'n

---

96. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrostdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, pp. 220 - 222.

97. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 137, 138.

98. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrostdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, pp. 225 - 229.

lerende sendeling vir hul gebied gevra. In Honingberg (wes van Porter=ville) en Wintershoek het die blankes die heidene in hul huise onderrig. By Piketberg was daar in 1802 59 heidene wat onderrig ontvang het.⁹⁹⁾

Dit blyk dat daar teen 1802 oor die hele gemeente 'n ywer was om die blankes sowel as die slawe en inboorlinge te bekeer en verder in die Woord te onderrig, en dít terwyl daar by ds. Vos se aankoms agt jaar tevore net verontwaardiging en teenstand aangetref is.

---

99. Ibid., pp. 233, 234.

Die kerkgebou op Roodezand met die barokgewel aan die oostekant wat ds. M.C. Vos laat aanbou het.

Die pastorie op Roodezand wat in 1765 vir ds. Remmerus Harders gebou is.

5. Die Oorsake vir ds. Vos se Bedanking in 1802

Terwyl ds. Vos in die laaste jare van sy bediening in die Land van Waveren en omgewing met vreugde die vervulling van sy roeping as jong man om die Evangelie aan die heidene, veral die slawe, te verkondig, ervaar het, en hy ook die vrug op sy prediking vir die verandering van sy gemeentelede se gesindheid teenoor dié saak gesien het, was daar terselfdertyd gebeure wat daartoe gelei het dat hy die gemeente in 1802 verlaat het.

Sy vrou kon weens 'n swak senuweegestel glad nie met die slawe werk nie en sy het altyd in 'n vrees verkeer. Sy wou ook teruggaan Europa toe.

Mev. Vos het bemerk hoe hartseer haar man was oor die skade wat in die gemeente aangerig is deur ds. Ballot se bediening tydens sy reis na Graaff-Reinet in 1797 en het dit gebruik om haar argumente te sterk om hom oor te haal om Afrika te verlaat en weer na Europa te gaan.

Hóé sy vrou hom ook al daaroor lastig geval het, het hy nie duidelikheid gehad dat hy moes weggaan nie. Daar was beslis onkruid in sy akker gesaai, en al kon hy dit nooit uitroei nie, het sake tog in sommige opsigte langamerhand verbeter en het veral die sendingwerk onder die heidene gefloreer.¹⁾

Sy groot vreugde oor die welslae van sy sendingwerk het egter gepaard gegaan met die smart oor die haat wat hy hom op die hals gehaal het oor sy sendingywer. Die teenstand het ook van sekere predikante gekom.²⁾

Dié teenkanting, wat ds. Vos as "haat en vijandschap van velen ... zelfs van de zodanigen, van welke men zoo iets nooit verwachten zoude",³⁾ beskryf het, het gegroei, maar hy het hom dit 'n paar jaar lank nie aange-trek nie. Tydens die skrywe van sy outobiografie sowat twintig jaar later het hy die wens uitgespreek dat hy hom dit nooit aangetrek het nie.⁴⁾

---

1. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 137.

2. Ibid., p. 130.

3. Ibid., p. 139.

4. Ibid.

Uitgesonderd 'n paar "Achitofels" (slegte raadgewers),⁵⁾ het die gemeen=te in die geheel hul liefde en dankbaarheid teenoor hom bewys, maar hulle was bevrees dat die swaar kruis van teenstand wat hy moes dra, hom nog sou verplig om pad te gee. Leuens en die belasting van hom as mens het mettertyd só erg begin word dat dit die oorhand oor hom begin kry het.

Dat dit leuens was, het ds. Vos nie betwyfel nie, maar in sy binneste het hy tog gevoel dat hy nie heeltemal onskuldig was nie. Hy het besef dat hy voor God 'n veel groter sondaar was as wat sy ergste vyand hom ten laste kon lê, en dit sou hom in die hemel laat uitroep: "Niets, niets dan vrije genade en het bloed van Jezus heeft mij hier gebracht!"⁶⁾

Terwyl hy in dié geestestoestand was, het die lasterveldtog so toegeneem dat hy begin voel het die Duiwel maak hom wys dat alle mense, ja elkeen van sy toehoorders, dieselfde dinge teen hom sê en dat hy binnekort heel=temal nutteloos in die land sou wees.⁷⁾

Die laster en leuens het teen die laaste maand van 1800 só vererger dat die kerkraad landdros Rijno Johannes van der Riet van Stellenbosch ver=soek het om die lasteraars, Johannes en Antje Mecho, aan bande te lê. Op 25 Oktober 1800 het drie ouderlinge, ses diakens en 33 gemeentelêde 'n klag teen Mecho en sy vrou by die fiskaal in Kaapstad, Willem Stephanus van Rijneveld, gelê.⁸⁾

Die 16de Februarie 1801 het die kerkraad en twee oud-kerkraadslede hulle selfs tot die Goewerneur gewend en 'n baie ernstige beroep op hom gedoen om die lastering dadelik teen te werk sodat daar rus na hulle gemeente kon terugkeer en die breuke en skeurings wat deur die lasteraars veroor=saak is, beëindig kon word.⁹⁾

---

5. Van Dale's Groot Woordeboek der Nederlandsche Taal, p. 41; M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 139.

6. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 139.

7. Ibid., pp. 139, 140.

8. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C.Vos 1800 - 1801: Kerkraad - R.J. van der Riet (g.d.), p. 51; Verklaring deur Hendrik Lodewyk de Lange, 21 Oktober 1800; Ouderlinge, diakens en 33 gemeentelêde - W.S. van Rijneveld, 25 Oktober 1800; A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, p. 360.

9. B0 79 Letters from Churches: Kerkraad - Goewerneur, 16 Februarie 1801.

Uit die twintigtal dokumente in die argief van die landdros van Stellenbosch ontvou daar 'n byna ongelooflike verhaal van laster, nie net teen ds. Vos nie, maar teen baie van sy gemeentelide, veral vrouens,

Johannes Mecho se vrou, Anna (Antje) Catharina Jacobsz, 'n niggie van mev. Vos aan vaderskant, het voor haar huwelik 'n tyd lank by ds. en mev. Vos ingewoon waar sy soos 'n dogter in die huis aanvaar is.¹⁰⁾

Aan die begin van 1798, kort na die Mecho's se troue, het ds. Vos by hulle gaan huisbesoek doen en die nag daar oorgebly. Omdat daar geen ander plek was nie, het hy in dieselfde kamer as die egpaar geslaap.

Nie lank daarna nie het Antje Mecho by die pastorie opgedaag ná 'n rusie met haar man. Sy het gesê die rede vir die rusie was dat haar man haar van owerspel met ds. Vos beskuldig het, 'n beskuldiging wat sy ontken het.¹¹⁾

Ds. Vos het Mecho ontbied, en ná 'n hewige rusie met sy vrou het hy erken dat hy gelieg het en ds. Vos om vergiffenis gesmeek. Op mev. Vos se aandrang het die twee mans 'n paar maande ná die voorval versoen geraak.¹²⁾ Nadat, soos mev. Vos dit gestel het, "het eerste plan mislukt zijnde" en die Mecho's geen "quaad zaad" tussen haar en haar man kon saai nie, het hulle die storie begin versprei dat mev. Vos die huweliksbed geskend het en dat ds. Vos owerspel gepleeg het met Yda de Jongh en 'n kind by haar gehad het. (Yda de Jongh het saam met die gesin Vos uit Europa na die Kaap gekom nadat sy onder ds. Vos se bediening tot bəkering gekom het.) Volgens die Mecho's het ds. Vos reeds in Holland op dié wyse met vroue geleef en agter hulle aangeloo.¹⁴⁾

-
10. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: Verklaring deur Elizabeth Johanna Jacobsz, 26 Februarie 1801, E.J. Vos geb. Jacobs - Gemeente van Waveren, 5 Desember 1800.
  11. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: E.J. Vos geb. Jacobs - Gemeente van Waveren, 5 Desember 1800, Verklaring deur Elizabeth Johanna Jacobsz, 26 Februarie 1801.
  12. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: E.J. Vos geb. Jacobs - Gemeente van Waveren, 5 Desember 1800, Verklaring deur Elizabeth Johanna Jacobsz, 26 Februarie 1801.
  13. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: Verklaring deur Elizabeth Johanna Jacobsz, 26 Februarie 1801.
  14. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: E.J. Vos geb. Jacobs - Gemeente van Waveren, 5 Desember 1800; Verklaring deur Elizabeth Johanna Jacobsz, 26 Februarie 1801; M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 98, 99.

Ten spyte van die feit dat Mecho ds. Vos om vergiffenis gevra het vir sy aantyging teen hom en sy vrou die beweerde owerspel ontken het, het Mecho en sy vrou daarna omgeswaai en gesê dat dit wel gebeur het. Antje Mecho het selfs beweer dat ds. Vos altyd met haar "gehouden" het.¹⁵⁾

Die laster was egter nie net tot bogenoemde beperk nie. Mecho het be-
weer dat ds. Vos "zeer gek na die Roodezandsche vrouwen zoude sijn, en
menigmaal met de mooie Meisjes alleen in de kamers ging".¹⁶⁾ Hy het so
ver gegaan om vir mense te sê dat daar geen vrou in die hele gemeente
was wat sou weier as ds. Vos op onbetaamlike wyse op hulle dienste sou
aanspraak maak nie.¹⁷⁾

Die manier waarop hy te werk gegaan het, was om, in plaas van met die
vroue in die verborge te gaan om saam met hulle te bid, hy met hulle
omgang gehad het. Mecho het dié storie in September 1800 aan ene Daniël
Hugo vertel.¹⁸⁾

Volgens 'n verklaring wat Hendrik Lodewyk de Lange op versoek van landdros
Van der Riet afgelê het, het Mecho aan hom gesê hy het verneem dat ds.
Vos 'n kind gehad het by Grietjie du Toit, 'n dogter van ouderling Schalk
Willem du Toit. Mecho se vrou het aan hom vertel dat ds. Vos ook ower-
spel gepleeg het met Martha de Wet (later Meyburg) en Grietjie Theron
(later Hugo) voordat hulle getroud was.¹⁹⁾

Mecho se motief vir sy laster teen ds. Vos het hy nie verberg nie. Hy
het dit onomwonde aan Pieter Francois Theron gestel "Dat zo hij Mecho
zulks wilde doen, de Eerw. Heer Vos nooit weer den Predikstoel zoude
mogen betreden".²⁰⁾

-
15. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: Ver-
klaring deur Elizabeth Johanna Jacobsz, 26 Februarie 1801; E.J. Vos geb.
Jacobs - Antje, 20 Desember 1800, p. 23.
  16. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: Ver-
klaring deur Petrus Francois Theron, 3 Maart 1801.
  17. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: Ouder-
linge, Diakens en 33 Gemeentelede van Roodezand - W.S. van Reijneveld,
25 Oktober 1800; Verklaring deur Hendrik Lodewyk de Lange, 21 Oktober
1800; Verklaring deur Eliesabet Olivier, 10 Maart 1801.
  18. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: Verklar-
ing deur Daniel Hugo, 25 Oktober 1800; Verklaring deur Hendrik Lodewyk
de Lange, 21 Oktober 1800.
  19. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: Ver-
klaring deur Hendrik Lodewyk de Lange, g.d., p. 63.
  20. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: Ver-
klaring deur Pieter Francois Theron, 3 Maart 1801.

Aan die ander kant het Mecho ook nie geskroom om oor sy eie vrou se geslagslewe met ander te praat nie. In twee verklarings wat Eliesabet Olivier en Rachel Cornelia van Jaarsveld (vroue in die gemeente) op versoek van ds. Vos afgelê het, het hulle byvoorbeeld gesê Mecho het aan hulle vertel dat, toe hy met sy vrou getrou het, sy nie meer 'n maagd was nie en dat sy vóór haar huwelik met hom, terwyl sy by haar ouers in Kaapstad gewoon het, as hoer die kos vir haar en haar ouers verdien het.²¹⁾

Moontlik was dié uitlating nie so ver van die waarheid nie aangesien Antje Jacobsz, toe sy nog by ds. en mev. Vos gewoon het, dikwels vir Yda de Jongh gesê het dat, toe sy jonger was en by haar ouers in Kaapstad gebly het, sy haar menigmaal verbeel het dat sy swanger was.²²⁾

Yda de Jongh se verklaring aan landdros Van der Riet is beslis een van die beste dokumente in die ondersoek na die laster teen ds. Vos. Dit is 'n uitstekende bewysstuk en spreek van 'n skerp verstand en die vermoë om sake kort en duidelik te stel. Naas die aanhef en slot, het sy nege sake oor Mecho en sy vrou in nege bondige paragrawe behandel sonder enige omslagtigheid of onnodige sinsnedes en kommentaar.²³⁾

Yda de Jongh het die verklaring in opdrag van die landdros gedoen en in die aanhef gesê dat sy eers twee bewerings van Mecho oor haarself en dan sy stellings oor ander wou voorlê, sodat die landdros kon sien wat die aard van die twee Mecho's se karakter was.

Vir eers het sy versoek dat Mecho dit voor die landdros moes bewys wat hy in haar teenwoordigheid gesê het, naamlik dat sy voor haar bekering in Nederland 'n buite-egtelike kind gehad het wat sy saam met haar na die Kaap toe gebring het. By nadere ondersoek ten opsigte van wie hom dit vertel het en waar die kind weggesteek word, het Mecho geantwoord dat hy van ds. Vos verneem het dat die kind die een is wat bekend is as die

-
21. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: Verklaring deur Rachel Cornelia van Jaarsveld, 3 Maart 1801; Verklaring deur Eliesabet Olivier, 10 Maart 1801.
  22. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: Yda de Jongh - R.J. van der Riet, 2 Maart 1801.
  23. Ibid.

dogtertjie van ds. H.W. Ballot, naamlik Jetje Ballot.

Tweedens het Mecho beweer dat mense hom ongeveer drie jaar tevore gevra het wat ds. Vos sy kind noem wat hy by Yda de Jongh gehad het. Die waarheid hiervan en van wie hy dit gehoor het, moes hy bewys.

Voorts het Antje Mecho aan Yda de Jongh gesê sy loop agter mans aan. Aan= gesien dit so 'n bekende leuen was, het Yda daarop geen kommentaar ge= lewer nie; net dat toe Antje by die gesin Vos gewoon het, sy dikwels vertel het hoe sy, toe sy vroeër in Kaapstad by haar ouers gebly het, meer= male gedink het dat sy swanger was.

Die res van die verklaring het gehandel oor bewerings wat nie op Yda de Jongh betrekking gehad het nie, maar wat dui op die aard van die Mecho's se karakters.

Antje Mecho het voor mev. Vos aan Yda de Jongh gesê sy het ds. Vos in die huis van Thomas Arnoldus Theron by sy dogter Margaretha in die bed ge= kry. Toe ds. Vos haar daaroor uitvra, het sy die bewering mondeling so= wel as skriftelik teruggetrek. So is haar woorde gebrandmerk as leuens en sy as 'n lasteraar.

Mecho se beskuldiging kort na sy huwelik met Antje dat sy met ds. Vos owerspel gepleeg het, is deur haar as onwaar bestempel in die teenwoor= digheid van mev. Vos, die weduwee Mathilda Smith en Yda de Jongh. Mecho het daarna, volgens Yda de Jongh se wete, ruim tien keer ds. Vos om ver= giftenis gevra.

Antje Mecho het aan Yda de Jongh gesê dat sy ds. H.W. Ballot by mev. Vos in die bed gekry het. Later het sy verklaar dat sy soveel ede daarvoor kon aflê as wat sy hare op haar kop het.

Ook haar eie man het sy op 'n keer by een van haar Mosambiekse slavinne in die bed gekry. Volgens haar was haar man só jaloers op haar dat hy haar verdag gehou het met elke man wat by hulle gekom het.

Sowat 'n jaar voor die verklaring aan die landdros het die Mecho's aan

Yda de Jongh gesê hulle was albei aan die Duiwel verkoop. Hulle het egter bygevoeg dat hulle gewens het die Duiwel het hul tonge uit hul kele geruk toe hulle die eerste keer van God en sy Woord gepraat het.

Ná hul huwelik het Mecho beweer dat, aangesien die predikantspaar kinderloos was en sy vrou 'n aangenome kind, hy minstens 12 000 gulden as huweliksgeskenk van ds. Vos sou ontvang, maar dat sy verwagting teleurgesteld is. Hieroor was hy nydig en van dié tyd af het hy probeer om ds. Vos op allerlei wyses te benadeel.

Ter afsluiting het Yda de Jongh verklaar dat sy die laster wat die twee lae siele teen ds. Vos ingebring het, nie as waarskynlik kon beskou nie en nog minder kon glo. Sy was gedurig saam met Antje in die huis en het in al dié tyd niks, selfs geen sweem van grond vir die lasterlike bewerings, ontdek nie. Dit sou gewis gebeur het as die bewerings waar was.²⁴⁾

Mev. Vos het op 5 Desember 1800 'n brief van sewe bladsye (meer as 3 500 woorde) aan die gemeente van Waveren geskryf waarin sy die gemeentelêde gevra het om nie hul ore en harte uit te leen aan die Mecho selaster en leuens nie. Sy self was reeds siek en swak en afgemat deur die gedurige benoudhede wat dit by haar veroorsaak het. Die gemeentelêde moes nie ag slaan op "de helsche leugen en laster monsters van tijd tot tijd uitgebraakt is geworden, want in waarheid 't is in de hel gesmeeden en van den Duijvel geleerd, en door die hun ingegeven ..." ²⁵⁾ Sy sou reeds tevore die pen opgeneem het "om hun helsch gevloekt vuur dat zij stookten tegen te gaan, en door de kragt der waarheid hunne vervloekte leugens te versmooren" ²⁶⁾ as Yda de Jongh haar nie teëgehou het nie.

Dié brief is hoofsaaklik gewy aan die reeds behandelde besonderhede van die laster en haar ondubbelsinnige ontkenning daarvan. Sy het die gemeente ook versoek om ds. Vos in sy smart en verdrietige omstandighede des te meer liefde en vriendskap te gee en om hulle nie van hom te ont-

---

24. Ibid.

25. Stb 17/15 Dokumente in die saak van M.C. Vos, 1800 - 1801:
E.J. Vos geb. Jacobs - Gemeente van Waveren, 5 Desember 1800.

26. Ibid.

trek nie. Sy het ook om voorbidding vir hulle gevra.²⁷⁾

Die 20ste Desember het mev. Vos 'n brief aan Antje Mecho gestuur waarin sy nog erger teen hulle te velde getrek het.

Sy het hulle beskryf as "twee monsters als uit de hel gekroopen"²⁸⁾ en gesê dat dieselfde Duiwel aan wie hulle hulle verkoop het, hulle vir ewig sou pynig en dat hul helse smarte só groot sou wees dat hulle gewetens sou uitroep en vra waarom hulle tog ooit onskuldige bloed verraaï het.

Uit die taal van die brief is dit baie duidelik, en sy het dit ook pront= uit gesê, dat sy baie geskok was deur die hele saak, veral omdat Antje Mecho so lank die Vosse se brood geëet het.²⁹⁾

Hoewel mev. Vos, Yda de Jongh en die gemeentede van Waveren hulle vertroue in ds. Vos se goeie karakter in integriteit baie duidelik in stukke voor die landdros bevestig het, blyk dit tog dat die Vosse nie juis 'n gelukkige huwelik gehad het nie. Die Mecho's was waarskynlik bewus hiervan en het dit toe probeer uitbuit.

Ds. Vos laat geen teken van sy probleme met sy vrou in sy outobiografie deurskemer nie, maar in 'n brief op 3 Maart 1801 aan landdros Van der Riet het hy sy hart oor dié saak oopgemaak.³⁰⁾ Moontlik het die geweldige stremming wat die hele toedrag van sake op hom gehad het, hom die bekentenis laat doen.³¹⁾

Die grootste gedeelte van dié brief word hier aangehaal om die gemoed= stemming en uitlatings van ds. Vos doeltreffend te kan weergee:³²⁾

-
27. Ibid.
28. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: E.J. Vos geb. Jacobs - Antje, 20 Desember 1800, p. 23.
29. Ibid.
30. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: M.C. Vos - R.J. van der Riet, 3 Maart 1801.
31. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: M.C. Vos - R.J. van der Riet, 3 Maart 1801; E.J. Vos geb. Jacobs - R.J. van der Riet, 14 Oktober 1801; M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 139, 140.
32. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: M.C. Vos - R.J. van der Riet, 3 Maart 1801.

"Wel Edele Heer Bijzondere Goede Vriend!

Hier nevens zend ik UWE: een geschrift van mijn huijs Dochter Yda de Jong, benevens noch eenige papieren, de zaak in questie raakende; Ik verzoek ootmoedig deze bij die welke UWE: reets in handen heeft, en bij de verklaringen van de Lange en van Daniëli Hugo berustende in handen van den Achtbaar Heer Fiscaal, te voegen, en van die alle een ernstig gebruik te maaken ten eenmalige stuijting den vuijste lasteringen welke door die Laster monsters reets 't gantsche land door is, en dat daar ek hun nooijt anders als wel gedaan heb. Irdien alle hunne beschuldigingen waarheid ware, (want dezelve in mij even zoo mogelijk zijn, als in die voorname bijbelheiligen van welke zodanige dingen met duidelijke letteren opgeschreeven zijn, te meer *daar ik ongelukkige, reets 21 jaaren met een wijf, (O God verlost mij in uwe Gunst van haar!) ben opgescheept geweest, niet alleen vol ondragelijke nukken en kuuren, maar cok omtrend mij zonder natuurlijke liefde*). Ik zeg indien mijne kwaadaardige partijen de beschuldigen mij aangewreven kondet bewijzen, dat zij naar waarheid in Eewigheid niet zullen kunnen doen; dan dunkt mij zijn zij nog strafbaar dat zij zulke dingen en dat van een publiek perzoon, van hunnen wel-doende, met zooveel listigheid alom onder menschen hebben durven gaan uijtstrooijen; hoe veel te meer nu, daar zij van alle die beschuldigingen, welke zij bekend zijn geworden, geen een naar waarheid met mogelijke ... kunnen bewijzen.

Mijn harsens zijn te verward, mijn ziel en lighaam te zeer over deze onaangenaamheden gevoegt bij mijn huijs bitterheid, ontroert, om meer te schrijven." (Ek kursifeer.)

Die beskrywing van sy huwelik getuig beslis van 'n baie ongelukkige verbintenis, en die feit dat hy daarvoor só wanhopig gevoel het dat hy gewens het God verlos hom van sy vrou, gee die indruk dat hy gevoel het dat hy nooit met haar moes getrou het nie.

(Die grond vir die ongelukkige keuse moet waarskynlik gesoek word in die feit dat hy met haar getrou het om daardeur riondig te word en só sy erf-geld te ontvang waarmee hy in Holland wou gaan studeer.)

In die laaste aangehaalde paragraaf het ds. Vos 'n duidelike beeld gegee van sy geestes- en liggaamstoestand. Op dieselfde intense manier waarop hy die hoogtepunte van sy bediening in sy outobiografie beskryf het, het hy in hierdie brief 'n beskrywing gegee van hoe hy 'n laagtepunt in sy lewe ervaar het.³³⁾

Dit lyk nie of mev. Vos die brief ooit gesien het, 'n vermoede van haar man se gevoelens gehad het, of iets daarvan te kenne wou gee nie, want elf dae nadat haar man dit geskryf het, het sy self 'n dringende brief tot die landdros gerig. Daarin het sy hom versoek om die ondersoek na die laster so spoedig moontlik te voltooi, omdat daar alweer allerlei gerugte van die "laster monsters" gehoor word.³⁴⁾ Sy het hom ook gevra om geen verdere gerugte aan te hoor nie, want hoe langer die ondersoek duur, "hoe nutteloos en onbekwaam"³⁵⁾ het haar man in sy bediening geword, is die gemeente verwoes en het haar gesondheid daaronder gely.

Mev. Vos het ook gesê dat niemand haar man beter as sy geken het nie en dat dit haar begeerte was dat, aangesien hy reeds so erg getref is deur die laster, hy nie verder gefolter moet word nie. Sy het landdros Van der Riet gevra om vir die mense wat nuwe besware teen haar man inbring, te sê dat as die vrou haar man nie beskuldig nie, hy met al hul uitstrooisels niks te doen het nie.³⁶⁾

Vier weke na mev. Vos se brief het die hele ondersoek na die laster 'n dramatiese wending geneem. Johannes Mecho het op 11 April 1801 onder eed verklaar dat hy nie een van die beskuldigings teen ds. Vos kon bewys nie, maar dat hy aantygings wat hy by ander gehoor het, geglo het en hulle die onderwerp van sy gesprekke gemaak het. Hy het ook erken dat hy deur sy groot liggelowigheid ds. Vos beledig het en het hom daarvoor om vergiffenis gevra. Ds. Vos was 'n man van eer, teen wie se goeie naam en reputasie hy geen belediging kon inbring of kon bewys nie. Mecho het ook ds. Vos gevra om hom te vrywaar teen vervolging deur die kerkraad of die gereg.

---

33. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 24, 25, 130, 131.

34. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801:
E.J. Vos geb. Jacobs - R.J. van der Riet, 14 Maart 1801.

35. Ibid.

36. Ibid.

Hierop het ds. Vos onder eed verklaar dat hy die saak in der minne geskik het, uit liefde vir die rus en eensgesindheid van die gemeente, en dat hy hom tevrede gestel het met Mecho se verklaring en die saak as afge-loop beskou het.³⁷⁾

So het hierdie hoogs ontstellende tydperk in die lewe van die egpaar Vos en die gemeente van Waveren geëindig.

'n Paar dae ná Mecho se erkenenis het ds. Vos weer 'n ontboesemde brief aan landdros Van der Riet geskryf. Daarin het hy onder meer gesê: "Daar ik op dit ogenblik en telkens wanneer ik over 't gepasseerde denk, gevoel dat ik door de bron van dat onaangename, vooral (voor al?) mijn leven, en dat in mijn tedere bediening voor welke ik alles over heb, ongelukkig ben zoo kan ik niet verder uijt wijen; God bidde ik redde eenmaal, zijn waaragtig welmeenende knegt, van de oorzaak van zijn langduurig ziels en lichaams verdriet."³⁸⁾

Hierdie paragraaf blyk net sinvol interpreteerbaar in die lig van ds. Vos se vorige brief aan die landdros. Daarvolgens kan bespiegel word dat ds. Vos, nieteenstaande al die smarte weens die laster steeds sy vrou as die oorsaak van sy grootste verdriet beskou het en dat hy steeds gesmag het dat God hom van haar moes verlos.

Of daar 'n besondere vriendskaps- of vertrouensverhouding tussen ds. Vos en landdros Van der Riet bestaan het, is nie bekend nie. Tog het ds. Vos blykbaar die behoefte gevoel om sy probleme teenoor hom te ontboesem. Die feit dat hy Van der Riet gekies het, dui moontlik daarop dat hy in sy probleem alleen gestaan het. Kon hy dit immers gewaag het om dit met 'n ander predikant of 'n gemeentelid te deel?

Ds. Vos se vrou het nooit opgehou om hom te probeer oorhaal om na Europa terug te keer nie. Aan die ander kant het die sendelingberigte uit

-
37. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: Beëdigde verklarings deur Johannes Mecho en M.C. Vos, 11 April 1801.
38. Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801: M.C. Vos - R.J. van der Riet, 16 April 1801.

Engeland geruimte tyd die verlange by hom gewek om 'n getuie te wees van die groot werke van die Here daar. Sodoende sou albei van hulle se begeerte verwesenlik word.³⁹⁾

Weens die omstandighede in Europa (Napoleon Bonaparte was besig om meer as die helfte van die vasteland, onder meer Holland en België, onder Franse beheer of invloed te bring)⁴⁰⁾ was ds. Vos egter onseker of hulle Holland toe moes gaan of nie, en het hy toe besluit om na Engeland te reis. Hiermee was mev. Vos heeltemal tevrede, welwetende dat die be= diendes daar nie "Heidene" was nie, maar "Christene".⁴¹⁾

Op 1 Oktober 1801 het ds. Vos vir sy kerkraad gesê dat hy na Europa wou teruggaan om daar diensbaar te wees tot heil van die Kerk.⁴²⁾

Voordat hy vertrek het, het hy egter geoordeel dat die Here nog een taak vir hom in die land gehad het.⁴³⁾

Goewerneur Dundas het hom in dié tyd gevra om leraar van die gemeente Graaff-Reinet te word. Die kerkraad van Graaff-Reinet het so ver gegaan om hom na die gemeente te beroep. Dit was 'n buitengewone daad - een wat destyds glad nie die gewone praktyk was nie.⁴⁴⁾

Ds. Vos het die beroepbrief aan sy kerkraad voorgelees. Hy het gesê dat dit vir hom 'n groot verleentheid was, omdat hy nie geweet het wát om te doen nie, en die kerkraadslede se voorbidding gevra. Hulle het hom egter dringend versoek om nie hul gemeente te verlaat nie, maar langer aan te bly. Hierop kon hy hulle nie antwoord nie.⁴⁶⁾

Volgens wat ds. Vos in sy outobiografie vertel, was die Goewerneur in

---

39. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 140.

40. C.J.H. Hayes, M.W. Baldwin, C.W. Cole: History of Western Civilization II, pp. 542, 543, 547, 552.

41. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 140.

42. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 1 Oktober 1801.

43. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 43.

44. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 1 Oktober 1801; M.C. Vos: Merkwaar= dig Verhaal, pp. 140, 141.

45. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 1 Oktober 1801.

46. Ibid.

die verleentheid weens die geskille tussen die inwoners van Graaff-Reinet en hul landdros Honoratius Maynier.⁴⁷⁾

Maynier was van 1793 af landdros op Graaff-Reinet, en sy paaibeleid teenoor die Xhosas asook sy teenstand teen doeltreffende kommando-optrede het tot geweldige verliese onder die boere gelei. Die gevolg was dat hy uiters ongewild was en in Oktober 1801 - die tyd toe ds. Vos die beroep daarnatoe ontvang het - het die burgers die drosdy beleër en hom daarbinne vasgepen. Onder leiding van Tjaart van der Walt het hulle 'n versoekskrif opgestel waarin hul griewe teen die landdros uiteengesit is. Goewerneur Dundas het hierna troepe na Graaff-Reinet gestuur om die vrede te herstel en Maynier is na die Kaap toe gebring.⁴⁸⁾

Ds. Vos het nie die beroep na Graaff-Reinet aanvaar nie, maar het op die versoek van die Goewerneur wel ingewillig om weer 'n reis daarnatoe te onderneem om te kyk of hy deur sy prediking beter daarin kon slaag om die rus te herstel as wat die owerheid deur sy magsoptrede tot op daardie tydstip kon regkry.⁴⁹⁾

Om spoedig oor die weg te kom, het hy die nodige dokumente van die regering verkry.⁵⁰⁾ Aangesien hy minstens drie maande lank sou weg wees, het hy sy kerkraad gevra om tydens sy afwesigheid te sorg dat 'n ander predikant een maal per maand op Roodezand preek. Dit is toegestaan; die Goewerneur sou sorg dat dit gebeur.⁵¹⁾

Intussen het die gemeentede van die beroep na Graaff-Reinet te hore gekom en ds. Vos mondeling en skriftelik kom sreek om dit nie te aanvaar nie, maar om ná sy reis gou weer na hulle terug te kom.⁵²⁾

Die 5de Oktober 1801 het hy op sy reis vertrek en al prekende Graaff-

---

47. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 140.

48. C.F.J. Muller (red.): Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis, pp. 97, 98, 111, 112.

49. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 1 Oktober 1801; M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 141.

50. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 141.

51. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 1 Oktober 1801.

52. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 141.

Reinet genader. Die berigte wat hy daarvandaan gehoor het, was ontstellend.

Met sy aankoms het hy gevind dat die dorp beleër was deur inwoners van die distrik. Hulle het net op versterkings gewag voordat hulle tot die aanval sou oorgaan.

Ds. Vos het gevoel dat die Here hom op die regte tyd daarnatoe gebring het, want hy het 'n verskriklike bloedbad voorsien waarin die sendelinge Read en Van der Kemp, wat op Graaff-Reinet gewoon het, waarskynlik ook hul lewens sou verloor.

Nadat hy sy werk as Evangeliedienaar so goed as wat hy kon verrig het, en die Goewerneur Maynier met 'n ander landdros vervang het, het die oproer langamerhand bedaar⁵³⁾ en het Vos die kommando se gesinne in die distrik besoek. Die meeste van hulle was slagoffers van die Xhosa-strooptogte, sonder vee en huisvesting en van hulle plase verdryf.⁵⁴⁾

Dit was 'n groot skok vir ds. Vos, want hy het baie van dié mense tydens sy vorige reis op hul plase besoek en hulle leer ken as welgestelde mense.⁵⁵⁾

Baie van diegene wat hy opgesoek het, was siekes en hy het ook heelparty kinders gedoop.

Terwyl ds. Vos in die distrik was, het hy berig ontvang dat sake op Graaff-Reinet verbeter het. Met sy terugkeer daar het hy almal aangeemoedig om grondige besware aan die nuwe landdros voor te lê.

Ds. Vos het nog 'n paar weke op die dorp vertoef en in die nuwe kerkgebou, wat byna voltooi was, gepreek. Hy was ook daaglik met die sendelinge

---

53. Ibid., pp. 141, 142.

54. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 142; C.F.J. Muller (red.) : Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis, p. 111.

55. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 142.

Read en Van der Kemp in aanraking, "maar kon met den grooten Van der Kemp in sommige opsigten niet eens worden".⁵⁶⁾

Presies wát die verskille was, het hy egter nie gemeld nie.

Dr. Van der Kemp het in 1801 'n reservaat vir rondswerwende Hottentotte aan die Swartkopsrivier gestig as 'n poging om stabiliteit onder hulle te bewerkstellig.⁵⁷⁾ Daar kan maar net bespiegel word dat ds. Vos óf met sy teologie óf met sy praktiese reëlins ten opsigte van die inboorlinge gebots het.

Die hele tog na Graaff-Reinet was volgens ds. Vos se eie beskrywing nie juis aangenaam nie, veral omdat hy weens sy liggaamsgebrek baie pyn moes verduur. Dit was ook 'n gevaarlike reis, want hy het verskeie kere leeus teëgekom en baie mense - sommige van sy vriende - is in dieselfde tyd nie ver van hom af nie deur Boesmans of Xhosas vermoor.

Die dreigende gevare en liggaamlike ontberings ten spyt, was ds. Vos op 21 Januarie 1802, na 'n afwesigheid van 3½ maande, weer veilig terug op Roodezand.⁵⁸⁾

Die eerste kerkraadvergadering na sy terugkeer was op 24 Januarie. By dié geleentheid het hy die lede meegedeel dat die mense van Graaff-Reinet baie sterk by hom aangedring het om die beroep daarheen te aanvaar, maar dat hy ook gevoelig was oor die versoek van die gemeente in die land van Waveren om langer aan te bly. Hy was egter nog onseker oor wat hom te doen staan en het hul voorbidding oor dié saak gevra.

Op dieselfde vergadering het Abraham Christiaan Broodryk met 'n interessante en ongewone versoek voor die kerkraad verskyn. Hy is verkies as voorleser van die gemeente Swartland, maar as die kerkraad hom die versekering sou gee dat by die ontstaan van 'n vakature hy in die plek van die huidige voorleser deur hulle aangestel sou word, sou hy Swartland

---

56. Ibid., p. 143.

57. C.F.J. Muller (red.): Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis, p. 112.

58. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal: pp. 143 - 145.

van die hand wys en op Roodezand aanbly.

Die kerkraad het besluit om die versoek toe te staan en het Broodryk as adjunk-voorleser aangestel. Indien hy die voorleser Jan van der Hegge oorleef, sou hy in laasgenoemde se plek aangestel word, onderworpe aan die Goewerneur se goedkeuring.⁵⁹⁾

Op 22 Februarie 1802 het die wewenaar Willem Francois du Toit die kerkraad meegedeel dat hy met die "kosterin",⁶⁰⁾ die weduwee van die vermoorde koster Haasbroek, gaan trou, en om die kostersamp aansoek gedoen. Die weduwee Haasbroek het die werk in dié stadium met Hendrik Weideman gedeel.⁶¹⁾

Die kerkraad het Joubert bekwaam geag vir die werk⁶²⁾ en die Goewerneur het sy aanstelling daarin bekragtig.⁶³⁾

Dit lyk of ds. Vos se vrou uiteindelik die deurslag gegee het in sy moeilike besluit om weer na Europa te gaan. Ironies genoeg was dit sy, wat tydens haar eerste verblyf in Holland wanhopig was omdat sy na hom toe moes gaan en hy nie na h  r toe aan die Kaap kon terugkeer nie, wat in hierdie tyd hom "zoo aanhoudend lastig viel om de Kaap weder te verlaten en naar Europa terug te keeren".⁶⁴⁾

Agterna gesien, was dit egter die regte besluit, het hy in sy outobiografie gebieg.⁶⁵⁾

Die 4de Maart 1802 het ds. Vos goewerneur Dundas per brief laat weet dat, hoewel hy lank getwyfel het, die verlange om na Engeland te gaan nie uitgeblus was nie en hy finaal daarop besluit het. Om dié rede het hy sy ontslag aangevra, asook 'n getuigskrif. Laasgenoemde sou vir hom in Engeland baie beteken.

---

59. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 24 Januarie 1802.

60. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 22 Februarie 1802.

61. Ibid.

62. B0 80 Letters from Churches: Vos - Dundas, 23 Februarie 1802.

63. G4 5/1 Inkomende Briewe: Dundas - Kerkraad, 27 Februarie 1802.

64. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 145.

65. Ibid.

Vervolgens het hy gevra of hy en sy vrou met 'n Engelse skip sou mag reis - iets wat na sy wete voorheen nie aan terugkerende predikante geweier is nie - asook vir 'n Engelse wissel van duisend pond "of iets minder".⁶⁶⁾

Die getuigskrif was geen probleem nie. Dundas het 'n baie hoë dunk van ds. Vos gehad omdat hy, sy pligte as predikant in die kolonie "with diligence and propriety"⁶⁷⁾ uitgevoer het. Met die passaat kon hy egter nie help nie en vir die geld moes Vos by 'n ander kantoor aansoek doen.⁶⁸⁾

'n Maand na sy brief aan die Goewerneur het ds. Vos van die preekstoei afge kondig dat hy toestemming gekry het om die gemeente te verlaat.⁶⁹⁾ In die kerkraadvergadering van 5 April het hy gesê dat, nadat hy menigmaal oor die saak gebid het, hy uiteindelik tot die gevolgtrekking gekom het dat dit God se wil was dat hy weer na Europa toe moes gaan. Hy het ook Dundas se getuigskrif voorgelees.

Die kerkraadslede het met leedwese te kenne gegee dat hulle die besluit verstaan het en belowe om ook aan Vos 'n getuigskrif te gee.⁷⁰⁾

Die aankondiging van sy vertrek het groot droefheid onder wit en swart, "Christenen en Heidenen",⁷¹⁾ gebring, maar langer kon hy dit nie uitstel nie. Hy sou egter nooit weggegaan het as hy nie met goeie rede daarop kon staatmaak dat die geordende sendeling J.J. Kicherer sy opvolger sou word nie.⁷²⁾

Bedroef het ds. Vos hom gereed gemaak vir sy vertrek en op 25 April 1802, die Sondag na Paasfees, het hy van sy gemeente afskeid geneem. Sy teks was Deuternomium 30 vers 19: "Ik neme het hede tegen u lieden tot ge=

66. B0 80 Letters from Churches: Vos - Dundas, 4 Maart 1802.

67. B0 80 Letters from Churches: Opdrag vir antwoord aan Vos geskryf op agterkant van Vos - Dundas, 4 Maart 1802, p. 68.

68. Ibid.

69. B0 97 Miscellaneous Documents: Church Matters, Missionaries and Mission Stations, Kerkraad - Dundas, 26 April 1802.

70. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 5 April 1802.

71. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 146.

72. B0 97 Miscellaneous Documents: Church Matters, Missionaries and Mission Stations, Kerkraad - Dundas, 26 April 1802; M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 146; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, pp. 51, 52.

tuigen den Hemel en de Aarde; het leven en den dood heb ik u voorgesteld, den zegen en den vloek: kies dan het leven, opdat gij levet, gij en uw zaad."⁷³⁾

'n Ongelukkige voorval het hom egter tydens die geleentheid afgespeel. 'n Gerug is onder die sowat vyfhonderd aanwesiges versprei dat 'n bende Hottentotte die dorp genader het. Dit het so 'n paniek veroorsaak dat die mense die kerkgebou in aller haas uitgestorm het. Sommiges het selfs die vensters gebreek om so gou moontlik uit te kom. Die oorsaak van die konsternasie was egter 'n groep Hottentotsoldate of pandoers wat die distrik gepatrolleer het.⁷⁴⁾

'n Oorskouing van die gemeente in die Land van Waveren se geskiedenis tydens ds. Vos se bediening lei tot net een gevolgtrekking: hy het daar 'n geestelike, fisiese en geldelike omwenteling gebring.

Op geestelike gebied was daarallereers 'n totale ommeswaai in die gemeen= teledede se gesindheid teenoor die sending. Waar hulle in die begin van ds. Vos se bediening 'n passiewe en selfs vyandiggesinde houding dien= aangaande gehad het, het hulle onder sy leiding in die baanbrekers van en yweraars vir die sendingbedrywighede aan die Kaap verander.⁷⁵⁾

As gekyk word na die grootte van die gemeente, is dit opmerklik dat ds. Vos nie daaroor gekla het nie, maar hom ywerig gehou het by die voorneme wat op sy eerste kerkraadvergadering uitgespreek is: om gereeld huisbe= soek te doen. Hy het ook gereeld notule gehou van sy besoeke aan onder meer Vier-en-Twintig Riviere, die Bokkeveld,⁷⁶⁾ die gebied aan die Olifantsrivier en Piketberg,⁷⁷⁾ Swellendam,⁷⁸⁾ die Hantam,⁷⁹⁾ die gebied oorkant die

-
- 73. B0 97 Miscellaneous Documents: Church Matters, Missionaries and Mission Stations, Kerkraad - Dundas, 26 April 1802; M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 146.
  - 74. H.D.A. du Toit: Predikers en Hul Prediking in die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika (1652 - 1860), p. 203; G.M. Theal: History of South Africa V, p. 93.
  - 75. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrosdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, pp. 320, 322.
  - 76. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 7 September 1794; G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 8 Maart 1795.
  - 77. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 28 November 1795.
  - 78. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 16 September 1796.
  - 79. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 30 Junie 1799.

Breërivier, Goudini, Bosjesveld en Hexrivier,⁸⁰⁾ en die Karoo.⁸¹⁾

'n Ouderling het hom gewoonlik op huisbesoek vergesel.⁸²⁾

Getrou aan sy sendingroeping, het ds. Vos tydens sy huisbesoek ook die evangelie aan heidene gebring.⁸³⁾

Soos te verwagte is van 'n man wat 'n duidelike bekeringsgerigte bediening gehad het, het hy streng voorsorg getref dat mense wie se sedelike lewens nie na wense was nie, ná ondersoek die nagmaalstafel geweier is.

Censura morum is voor elke nagmaal gehou, maar dikwels was daar niks wat teen gemeentelike ingebring kon word nie.⁸⁴⁾

Op die kerkraadsvergadering van 8 Maart 1795 is die eerste keer in die notuleboek melding gemaak van die toepassing van sensuur. Die skuldiges was J. de W. en P.J.C.z. wat 'n onkuise daad gepleeg het. Ds. Vos het albei bestraf en onder sensuur geplaas. Ook B, wat 'n buite-egtelike kind gehad het en nog nie lidmaat was nie, het hy ingeroep en bestraf.⁸⁵⁾

Dit blyk dat die sensuur in hierdie geval die gewenste uitwerking gehad het, want op 27 Februarie 1796 is die eersgenoemde twee, ná skuldbelydenis en beloftes oor hul toekomstige gedrag, weer met blydskap deur die kerkraad tot die nagmaal toegelaat.⁸⁶⁾

By ander geleenthede is mense onder sensuur geplaas weens owerspel,⁸⁷⁾ hoerery of hul "ergerlijke manier van leven".⁸⁸⁾

-
80. G4 1/2 Notuleboek van die Kerkraad, p. 124.
81. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 1 Oktober 1801.
82. G4 1/2 Notules van die Kerkraad, 20 November 1794, 18 Maart 1795, 28 November 1795.
83. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 1 Oktober 1801.
84. G4 1/2 Notules van die Kerkraad, 17 Junie 1794, 21 Junie 1795, 16 September 1796, 25 Junie 1797.
85. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 8 Maart 1795.
86. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 27 Februarie 1796.
87. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 24 November 1796.
88. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 10 April 1797.

Op grond van ds. Vos se sterk klem op bekering en 'n rein lewe, kan hy moontlik as 'n piëtis⁸⁹⁾ beskou word. Dat hy egter só geestelik gerig was dat hy nie aan sy gemeentelêde se ander behoeftes en probleme aandag geskenk het nie, kan egter nie van hom gesê word nie. Daarvoor was hy te veel betrokke in die volledige gemeenskap.

Op nie-geestelike gebied kan hy met reg bestempel word as die stigter van die dorpie wat op Roodezand ontstaan het en nou Tulbagh genoem word. Met sy aankoms was dit beswaarlik iets meer as 'n kerklike buitepos, maar teen 1800 was Kerkstraat reeds aangelê tussen die pastoriekompleks en die kerkgebou en was die vyf erwe wat die kerkraad laat uitmeet het, bebou.⁹⁰⁾ Die kerkgebou was ook reeds vergroot.

Die ander indrukwekkende verandering in die gemeente was op finansiële gebied.

Teen 1794 het die gemeente Roodezand die gemeente Kaapstad 29 300 gulden geskuld en was sy jaarlikse inkomste sowat 8 000 gulden.⁹¹⁾

Sedert ds. Vos se aankoms het die jaarlikse inkomste egter skerp begin styg en van 1798 tot 1802 was dit altyd meer as 22 000 gulden.⁹²⁾ Die gemeentelike inkomste het dus byna verdrievoudig.

Hierdie inkomste het die gemeente in staat gestel om die eerste keer sy groot skuld te begin delg en van 1796 af is daar jaarliks 'n aansienlike bedrag afbetaal. Teen 1802 het die Kaapstadse diakonie reeds 21 800 gulden ontvang.⁹³⁾

In watter mate ds. Vos sy gemeente regstreeks aangespoor het om meer geld

89. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek III, p. 846; D.W. de Villiers: Reisbeskrywingsas Bronne vir die Kerkgeskiedskrywing van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika tot 1853, p. 95.

90. G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, pp. 40, 41, 43.

91. G4 1/2 Notules van die Kerkraad, 5 Januarie 1791, 31 Desember 1791, 3 Januarie 1793, 30 Januarie 1793, 30 Januarie 1794.

92. G4 1/2 Notules van die Kerkraad, 5 Januarie 1795, 30 Januarie 1794; G4 1/2 Notuleboek van die Kerkraad: Kerkrekenings van 1794 - 1802, pp. 91, 95, 104, 110, 117, 123, 130, 137, 140.

93. G4 1/2 Notuleboek van die Kerkraad: Kerkrekenings van 1794 - 1802, pp. 91, 95, 104, 110, 117, 123, 130, 137, 140.

by te dra, is nie bekend nie. Die enigste moontlike rede vir die indrukwekkende styging in die inkomste is dat die omwenteling in die lede se geestelike lewens en sy troue sorg 'n besliste invloed op hul beursies gehad het.

Goewerneur Dundas se versoek in 1798 dat die kerkraad sy skuld moes afbetaal is reeds hierbo behandel. Interessant genoeg het die kerkraad in 1797 'n lening van 10 000 gulden aan Jan de Villiers toegestaan.⁹⁴⁾ Die Goewerneur het moontlik hiervan kennis geneem en gedink dat die gemeente sy skuld vinniger kon afbetaal het.

Die versorging van die armes het deeglike aandag geniet en besonderhede is gereeld in die kerkraadnotules en jaarlikse kerkrekenings aangeteken. So is byvoorbeeld op 24 November 1796 die som van 100 gulden en 16 stuivers per jaar toegestaan vir 'n gebrekklike kind van Antonie de Wege en 9 gulden en 16 stuivers per maand aan die bejaarde Stephanus Marets (Maritz?) en sy vrou.⁹⁵⁾ Op 10 April 1797 het Johannes van der Heide, wat reeds oor die sestig jaar oud was, die kerkraad versoek om hom weens sy armoede 'n skenking vir klere te gee. Hy het 20 riksdalers (60 gulden) ontvang, maar op voorwaarde dat hy iemand moes soek by wie hy vir kos en klere kon werk.⁹⁶⁾

Ds. Vos het voortgegaan met die praktyk om 'n armbus by die pastorie te hou waarin gemeentelêde bydraes kon plaas. Van 1794 tot 1796 het dié bydraes van net meer as 59 gulden tot net meer as 192 gulden per jaar vermeerder.⁹⁷⁾

Soms word die maalgeld saam met die geld uit die armbus in die kerkrekening gemeld.⁹⁸⁾ Moontlik is die inkomste uit die meul by die pastorie vir die armes bewillig. Teen 1801 was daar minstens twee armbusse in die gemeente,⁹⁹⁾ 'n duidelike teken van ds. Vos se besorgheid vir die behoeftiges.

---

94. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 30 Januarie 1798.

95. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 24 November 1796.

96. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 10 April 1797.

97. G4 1/2 Notules van die Kerkraad, 5 Januarie 1795, 27 Januarie 1796, 17 Januarie 1797.

98. G4 1/2 Notules van die Kerkraad, 30 Januarie 1798, 20 Januarie 1800.

Dit is merkwaardig dat daar nie 'n daling nie, maar wel 'n styging was in die gemeente se totale inkomste ná die afstigting van Swellendam.¹⁰⁰⁾

Die laaste gespesifiseerde bydrae van Swellendam was in die rekening van 1796.¹⁰¹⁾

Swellendam het van 20 Mei 1798 af boek gehou van sy eie geldsake, en dit word as die amptelike stigtingsdag van die gemeente beskou.¹⁰²⁾

Die beeld van ds. Vos wat uit die dokumente na vore kom, is heeltemal anders as die beskrywing wat die reisiger M.K.H. Lichtenstein van hom gegee het. Lichtenstein het die land van Waveren in 1803, ná ds. Vos se vertrek, saam met die reisgeselskap van kommissaris J.A. Uitenhage de Mist besoek. Uit wat hy daar gehoor en gesien het, het hy Vos beskryf as 'n "ignorant, illiterate man, without any of the true dignity of the clerical character, who, with a canting affected humility, preached the doctrine of everyone devoting himself entirely to the salvation of his own soul; a doctrine not only utterly destructive of all social affection, but even of the necessary occupations of life. Such a doctrine, (was) the offspring of sloth and ignorance ..."¹⁰³⁾

Voorts het hy gesê: "... the doctrine he taught was a very convenient one; it was, that if a man is only with a true, humble, broken and contrite heart, convinced of his sinfulness, it is no matter how great may have been his sins he has committed, he is certain of being saved."¹⁰⁴⁾

Maar dit was nie al nie. Lichtenstein het beweer dat die piëtistiese ds. Vos sy invloed oor die vroue van sy kudde gebruik het om 'n jong meisie te verlei. Sy het aan 'n kind geboorte gegee, sodat hulle altwee in die openbaar tot skande gemaak is.¹⁰⁵⁾

---

99. G4 1/2 Notuleboek van die Kerkraad: Kerkrekenings van 1800 en 1801, pp. 130, 137.

100. G4 1/2 Notuleboek van die Kerkraad: Kerkrekenings van 1794 - 1802, pp. 91, 95, 104, 110, 117, 123, 130, 137, 140.

101. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 17 Januarie 1797.

102. A. Drayer: Geschiedenis van de Gemeente Swellendam, p. 10.

103. M.K.H. Lichtenstein: Travels in Southern Africa I, p. 177.

104. Ibid., p. 178.

105. Ibid., p. 177.

Kortom, volgens hom was ds. Vos onkundig, ongeletterd, lui, 'n uiterste piëtis en daarby die toppunt van skynheiligheid.

Dat die redding van mense, alle mense, se siele by ds. Vos die grootste voorrang geniet het, staan nie te betwyfel nie. Sy belangstelling in die liggaamlike en stoflike welsyn van sy gemeentelêde blyk egter net so duidelik. Daarvan getuig sy versorging van die armes, sy onderrig aan slawe, sy gereelde huisbesoek, sy gebede vir die siekes en sy vertroosting van die oorloggeteisterde inwoners van Graaff-Reinet, sy aandeel met betrekking tot die aanlê van die latere dorpie Tulbagh, en die stelselmatige afbetaling van die gemeentelike skulde.

Die feit dat hy hom aan 'n Europese universiteit bekwaam het vir die bediening, en in Nederland drie gemeentes bedien het en noue kontak met sendinggenootskappe oorsee en in Suid-Afrika gehou het, maak die aantygings dat hy ongeletterd en onkundig was, belaglik.¹⁰⁶⁾ Dieselfde kommentaar geld vir die aanklag dat ds. Vos lui ("sloth") was.

Lichtenstein verbeur grootliks sy historiese geloofwaardigheid in sy uitsprake oor ds. Vos en sy bediening deur sy aanvaarding van die egpaar Mecho se laster as die waarheid, nadat Mecho dit in 'n geregtelike ondersoek onder eed as onwaar verklaar het.¹⁰⁷⁾

Die vraag bly egter onbeantwoord: Was Lichtenstein doelbewus daarop uit om ds. Vos in onguns te bring? Of het hy sy feite van een van Vos se teenstanders gekry en nie die moeite gedoen, of was hy nie in staat, om die waarheid daarvan vas te stel nie? In sy werk *Reisbeskrywings as Bronne vir die Geskiedskrywing van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika tot 1853* sê D.W. de Villiers onder meer die volgende oor Lichtenstein: "Hy gee nie altyd die indruk dat hyself diep geestelike oortuigings het nie. Hy staan - ook as Lutheraan - ietwat krities teenoor die godsdienstige beleving en erns van ander mense. Sy oordeel oor

106. H.D.A. du Toit: *Predikers en Hul Prediking in die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika (1652 - 1860)*, p. 201.

107. D.W. de Villiers: *Reisbeskrywings as Bronne vir die Kerkgeskiedskrywing van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika tot 1853*, pp. 94 - 96.

die piëtistiese tendense is te skerp en te negatief, terwyl sy insigte te ruim en liberaal is. Hy het weinig of geen waardering vir sommige sendelinge en hul arbeid nie."¹⁰⁸⁾

In die geheel genome blyk daar 'n dringendheid en doelgerigtheid in alles wat ds. Vos aangepak het. Dit kom moontlik die beste na vore in sy Woordbediening, hetsy van die kansel of in persoonlike gesprekke. Hy het 'n aanvoeling vir die geestelike nood van mense gehad en wou hulle sonder versuim die boodskap van redding in Christus bring, of hulle aanmoedig om toe te sien dat ander dit hoor.¹⁰⁹⁾ Geen wonder nie dat so baie tydens sy bediening in die land van Waveren en omstreke vermag is.

Dit sal waarskynlik nie vergesog wees nie om te beweer dat hy in agt jaar meer tot stand gebring het as sy voorgangers tesame in 'n halwe eeu.

---

108. Ibid., pp. 95, 96.

109. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 127 - 129; H.D.A. du Toit: Predikers en Hul Prediking in die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika (1652 - 1860), pp. 201, 202, 210; J. Philip: Memoir of Mrs. Matilda Smith, pp. 50, 51, 55.

DS. H.W. BALLOT

6. Ds. H.W. Ballot en sy Probleme met die Owerheid 1803-1814

Die kerkraad van Waveren het op Maandag 26 April 1802, die dag ná ds. M.C. Vos se afskeidsrede, byeengekom om 'n brief aan goewerneur Dundas te skryf waarin gevra is dat hy 'n ander predikant na die gemeente stuur. Die raad se keuse het op ds. Jacobus Johannes Kicherer geval.¹⁾

Ds. Kicherer het in 1799 saam met die sendelinge dr. J.T. van der Kemp, William Edwards en John Edmond na die Kaap gekom en is deur ds. Vos van Kaapstad na Waveren gebring vanwaar hulle na hul werkplekke in die binneland vertrek het.²⁾

Die rede vir die kerkraad se keuse was dat daar verneem is dat ds. Kicherer weens sy swak gesondheid nie in die veld kon werk nie en 'n pos as leraar van 'n gevestigde gemeente sou verkies.³⁾

Goewerneur Dundas het geen beswaar gehad dat ds. Kicherer tydelik in ds. Vos se plek as leraar sou waarneem nie, mits ds. Kicherer self sy toestemming daarvoor gegee het, iets wat die kerkraad nie in die brief gemeld het nie.⁴⁾

Intussen het ds. P.J. van der Spuy van Swartland as konsulent op Roodezand opgetree.⁵⁾

Die poging om ds. Kicherer te kry, het egter misluk aangesien hy nie vry gevoel het om in dié stadium sy werk onder die Boesmans te los nie.⁶⁾

-
1. BO 97 Church Matters, Missionaries and Mission Stations: Kerkraad - Dundas, 26 April 1802.
  2. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal: pp. 247, 248.
  3. BO 97 Church Matters, Missionaries and Mission Stations: Kerkraad - Dundas, 26 April 1802.
  4. BO 97 Church Matters, Missionaries and Mission Stations: Kerkraad - Dundas, 30 April 1802.
  5. BO 80 Letters from Churches: Kerkraad - Dundas, 12 Desember 1802.
  6. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrosdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799.- 1830, p. 270.

In hierdie tyd het die Kaap weer van bewind verander. Deur die Vrede van Amiens tussen Brittanje en Frankryk op 2 Maart 1802 is die Kaap aan die Nederlandse staat, toe bekend as die Bataafse Republiek, gegee. Op 24 Desember 1802 het kommissaris-generaal J.A. de Mist en goewerneur J.W. Janssens Kaapstad bereik, en ná die Bataafse vlag op 21 Februarie 1803 oor die Kasteel gehys is, het die Britse bevelhebber, generaal Henry Dundas, op 4 Maart na Engeland vertrek.⁷⁾

Op 29 April 1803 het De Mist ds. H.W. Ballot voorlopig as predikant op Roodezand aangestel.⁸⁾

Heinrich Wilhelm Ballot is ongeveer 1766 in Iserlohm, Wesfale, Duitsland, gebore en is in 1790 georden nadat hy in Leiden in die teologie gestudeer het. Daarna is hy met sy vrou Hermijnganda van Lil na die Ooste, waar hy in diens van die V.O.C. op Malakka predikant was.

Tydens die Eerste Britse Besetting het hy en sy vrou en dogtertjie in Augustus 1797 in die Kaap aangekom. Die Britse owerheid het sy versoek om as predikant aan die Kaap agter te bly, toegestaan en tydens ds. M.C. Vos se eerste reis na Graaff-Reinet het hy op Roodezand waargeneem.

Van Julie 1798 tot Oktober 1800 was ds. Ballot op Graaff-Reinet werksaam. Sy eerste vrou is daar oorlede en op 1 Maart 1801 is hy met Elizabeth Wilhelmina Cruywagen getroud. In dié jaar het hy tydelik op Stellenbosch gewerk. In April 1802 het hy predikant op Swellendam geword en op 29 April 1803 is hy op Roodezand aangestel.

Ds. Ballot was 'n groot boekeversamelaar en hy het sy boekery saam met hom na die Ooste geneem en ook na die Kaap toe gebring.⁹⁾ Die boekery, wat later deur sy seun ds. J.J.S. Ballot en ander nasate aangevul is, word vandag in die Jagger-Biblioteek van die Universiteit van Kaapstad bewaar.

-
7. H.B. Giliomee: Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind, 1795 - 1803, pp. 338, 339.
  8. BR 4 Resolusies van die Politieke Raad, 29 April 1803; G4 5/1 Inkomende Briewe: De Mist - Kerkraad, 29 April 1803.
  9. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I, pp. 48, 49.

Ds. Ballot het sy eerste kerkraadsvergadering in sy nuwe gemeente op 25 Junie 1803 bygewoon.¹⁰⁾

Aangesien hy tydens sy bediening op Roodezand heelwat probleme met die owerheid gehad het, word hierdie probleme tesame met ander owerheidsreëlins ten opsigte van die gemeente in hierdie hoofstuk behandel. Ander gemeentesake tydens sy bediening word in die volgende hoofstuk behandel.

Dit het nie lank geduur nie of kommissaris De Mist het sy invloed in die gemeente laat voel. Hy het in Desember 1803 aan die kerkraad geskryf dat laasgenoemde moes waak teen die sendelinge en hul bemoeïing in die gemeente en dat hy sulke mense daadwerklik moes teenstaan.¹¹⁾ Volgens De Mist het geestelike werk deur sendelinge onder gemeentelede gebots met die betekenis van die woord sendeling, sou dit skadelik vir hulle wees en was dit in stryd met die eenheid van die kerkleer en kerkorde. Onopgeleide mense sou wel ná eksaminering deur die kerkraad en met die regering se toestemming toegelaat mag word as godsdiensonderwysers (oefeninghouers), maar hulle mag nie enige deel van die predikantspligte vervul nie.¹²⁾

In Maart 1804 het De Mist sy standpunt ook deur die landdros van Stellenbosch aan die kerkraad van Roodezand bekend gemaak.¹³⁾

Waarskynlik die belangrikste invloed wat kommissaris-generaal De Mist se administrasie op die gemeente in die Land van Waveren gehad het, was dat dit 'n nuwe naam gekry het en dat die gebied tot 'n nuwe landdrosdistrik geproklameer is.

Op 18 Julie 1804 het die Politieke Raad besluit om die reuse-landdrosdistrik van Stellenbosch in twee te deel. Die suidelike deel sou steeds

---

10. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 25 Junie 1803.

11. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 10 Desember 1803.

12. J.P. van der Merwe: Die Kaap onder die Bataafse Republiek, 1803 - 1806, p. 260.

13. G4 5/1 Inkomende Briewe: Landdros van Stellenbosch - Ballot, 4 Junie 1804; De Mist - Landdros van Stellenbosch, 22 Maart 1804.

Stellenbosch heet, maar die noordelike deel sou na die 18de-eeuse goewerneur Ryk Tulbagh vernoem word. Die oud-landdros van Stellenbosch, Hendrik Bletterman, het opdrag gekry om die nuwe distrik te organiseer en die woonplek van die nuwe landdros en ander amptenare vas te stel.¹⁴⁾

Die grense van Tulbagh sou soos volg wees:

"De Breede Rivier daar de Hexe Rivier en deselve valt en voortloopt agter om en tot aan het Westelyk punt van het sogenaamde Eyland; van daar het ten Westen geleegen gebergte tot aan de Roodezandsche Cloof, aldaar de Kleyne Berg Rivier tot aan het einde van het Westelyk gebergte, en verder die Keeten bergen, welke onder den naam van de Vier en Twintig Rivieren Bergen noordwaards oploopen tot daar de Oliphants Rivier van tuschen de Schurfte en Witzenberg ten voorschyn komt en afloopt; tot dat sig deeze met de Jan Dissels Valley Rivier vereenigt - voorts sou de grenslynie regt noordwaards syn tot aan den limieten van de Colonie."¹⁵⁾

Bletterman het besluit om die nuwe drosdy op die plaas Rietvalleij van Hercules du Preez te bou. Dit was ongeveer 'n halfuur stap ten noorde van Kerkstraat.

Om alle misverstand wat moontlik oor die grense kon ontstaan uit die weg te ruim, het Bletterman ook die sestien veldkornetskappe wat van Stellenbosch sou afskei en die nuwe distrik Tulbagh sou uitmaak, aan die owerheid voorgelê.¹⁶⁾ Hulle was: Roodezand; aan de Breede Rivier; over de Breede Rivier aan deeze zyde van der Hexe Rivier; aan de Hexe Rivier; Koude Bokkeveld, Warme Bokkeveld; Kleyne Roggenveld; de Coup en het Nieuwveld; voorste gedeelte van het Middel Roggenveld; Middel Roggenveld; Groote Roggenveld; over de Oliphants Rivier; aan de Ceederberg en Bidouw; groote of onder Bokkenveld over de Doorn Rivier; aan de Hantam.¹⁷⁾

---

14. BR 42 Resolusies van die Politieke Raad, 18 Julie 1804.

15. BR 49 Resolusies van die Politieke Raad, 18 September 1804.

16. BR 49 Resolusies van die Politieke Raad, 18 September 1804; G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, p. 43.

17. BR 49 Resolusies van die Politieke Raad, 18 September 1804.

Die grootste invloed wat De Mist op die Kerk in die Kolonie as geheel gehad het, was egter sy "Provisionele Kerken Ordre voor de Bataafsche Volksplanting aan de Kaap de Goede Hoop" wat op 25 Julie 1804 uitgevaardig is. Die kerkorde het die absolute oppergesag van die owerheid oor alle kerksake gevestig - van die vasstelling van die tye vir kerklike byeenkomste tot die instelling van beheer oor die uitwerking van kerklike leerstellings op die samelewing indien die owerheid dit as skadelik beskou.

'n Radikale breuk met die verlede was dat predikante en ander kerklike amptenare voortaan hul salarisse van die Kerk sou ontvang. Dit sou egter as spesiale subsidies deur die owerheid betaal word.

Die lys van jaarliks verkose kerkraadslede sou ook net aan die Goewerneur vir goedkeuring voorgelê word, en geen dubbeltal diakens is meer vereis nie. Die Goewerneur is toegelaat om wêens goeie redes 'n verkose kerkraads-lid af te keur en iemand anders aan te stel.

Voorts sou alle kerkgenootskappe gelyke beskerming deur die owerheid geniet en sou elke genootskap volle vryheid van godsdiensoefening hê.¹⁸⁾

Die kerkraad van Waveren het op 12 Desember 1804 die eerste keer van die nuwe kerkorde gehoor toe ds. Ballot dit op die kerkraadsvergadering voorgelees het. Dit was net vir kennisname. Hy het ook die brief waarin hy as permanente predikant aangestel is, voorgelees.¹⁹⁾

Die eerste getuienis dat die gemeente ook die naam Tulbagh aanvaar het, verskyn bo aan 'n brief wat ds. Ballot op 7 Desember 1805 aan die Goewerneur en Politieke Raad geskryf het.²⁰⁾

Tulbagh se eerste landdros, Hendrik van de Graaff, het op 7 Januarie 1806 sy eerste kommunikasie tot die kerkraad gerig. Hy het die raad in kennis

---

18. B. Booyens: Kerk en Staat, 1795 - 1843, pp. 112 - 120.

19. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 12 Desember 1804.

20. BR 98 Resolusies van die Politieke Raad, 18 Desember 1805.

gestel dat hy 'n bevel van die regering ontvang het om dadelik 15 000 pond beskuit te laat bak en in bewaring te hou. Hiervoor moes die kerkraad nog dieselfde aand die gemeente se meule en die sleutel beskikbaar stel en daar moes ook in een van die geboue van die pastorie genoeg plek ingeruim word om 9 000 pond beskuit te droog en veilig te bewaar.²¹⁾

Die rede vir hierdie dringende handeling het spoedig duidelik geword: 'n Paar dae tevore het 'n vloot van 61 Britse skepe met 6 700 troepe aan boord die Kaap bereik en op 7 Januarie het sir David Baird met sy hoofmag op Bloubergstrand geland. Die volgende oggend moes generaal Janssens die aftog blaas en die 18 de Januarie het hy hom finaal oorgegee.²²⁾ Die beskuitbakkery was dus 'n voorbereiding vir oorlog.²³⁾

Wat kerklike sake aanbetref, het die nuwe bewind onderneem om die openbare godsdienst te respekteer soos dit onder die Bataafse bewind was. De Mist se kerkorde het dus bly geld.²⁴⁾

Die betrekkinge tussen ds. Ballot en sy kerkraad enersyds en landdros van de Graaff andersyds was nie altyd van die beste nie. Die kerkorde het onder meer bepaal dat die kerkraad elke Januarie die kerkrekening in duplikaat na die landdros moes stuur. Toe dit in Januarie 1806 nie gebeur nie, het hy die kerkraad sterk daaroor aangespreek.²⁵⁾

Die rekening was wel gestuur,²⁶⁾ maar 'n verbetering moes aangebring word.²⁷⁾ Dié wou die landdros egter nie bekragtig nie en die kerkraad het die 9de Maart besluit om dit sonder sy bekragtiging van die kansel af vir inligting van die gemeente af te kondig en na die regering op te stuur.²⁸⁾

---

21. G4 5/1 Inkomende Briewe: Van de Graaff - Kerkraad, 7 Januarie 1806.

22. C.F.J. Muller (red.): Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis, p. 97.

23. J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 62.

24. C.F.J. Muller (red.): Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis, p. 97; B. Booysens: Kerk en Staat, 1795 - 1843, pp. 117, 123.

25. G4 5/1 Inkomende Briewe: Van de Graaff - Kerkraad, 2 Februarie 1806.

26. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 22 Februarie 1806.

27. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 2 Maart 1806.

28. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 9 Maart 1806.

Landdros Van de Graaff het ook beswaar gemaak omdat die kerkraad nie vir heemrade banke laat maak het nie.²⁹⁾

Die volgende brief, wat die kerkraad op 10 Maart 1806 aan landdros Van de Graaff geskryf het, wys baie duidelik hóé gespanne die toestand op daardie tydstip was. Dit lui:

"Op de brief van den 26 Februarij, diend kortelyk tot antwoord, als dat en kerkraaden en Landdrost bijde aangesteld zynde door het Gouvernement, in hunne werkingen zeer verschillen, en niets met elkanderen gemeen hebben, als dat beijde de goede order, d'eene in het Politique en d'andere in het kerkelijke moeten zoeken te bewaaren, en daarom alleen rekenschap schuldig zijn aan den Gouverneur of Eerste Magistraat, Die in naam van zijne Groot Brittanische Majesteit! het bevel voert. Oordeeld Ulieden daarom, door den Eerw. Kerkraad beledigd te zijn, dan kunnen de klagten ter behooryker plaatze geschieden en de Kerkraad zal niet in gebreken blijven, om met allen eerbied en gehoorzaamheid, zich bij dien wettigen en onpartijdigen Regter te verantwoorden."³⁰⁾

Op 'n buitengewone kerkraadvergadering van 5 April is besluit om die gods=diensoefening op Sondae altyd, in die somer en in die winter, op dieselfde tyd, halftien in die oggend, te hou. In ooreenstemming met die kerk=orde sou die landdros van die besluit ingelig word.³¹⁾

Die gemeente van Tulbagh het die eerste keer met die administrasie van die nuwe Britse bewind kennis gemaak toe ds. Ballot in April 1806 'n om=sendbrief ontvang het waarin 'n rekening in triplikaat gevra is van die salaris wat die predikant en ander mense wat in diens van die gemeente gestaan het, in Januarie, Februarie en Maart ontvang het. Dié rekening was nodig vir die uitbetaling van salarisse en dit moes in die vervolg elke drie maande opgestuur word.³²⁾

---

29. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 2 Maart 1806.

30. G4 6/1 Uitgaande Briewe: Kerkraad - Van de Graaff, 10 Maart 1806.

31. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 5 April 1806.

32. CO 4821 Letters Despatched, General: Smyth - Ballot, 16 April 1806.

Juliemaand 1806 was beslis nie 'n aangename maand vir ds. Ballot nie, want hy het toe in baie groot moeilikheid met die owerheid beland.

Op 4 Julie 1806 het landdros Van de Graaff aan hom geskryf dat agt perde van die Goewerneur, sir David Baird, die volgende Sondag na hom gestuur sou word om gestal en gevoer te word en dat hy die nodige reëlins daarvoor moes tref.³³⁾

Ds. Ballot het die landdros nog dieselfde dag geantwoord. Hoewel predikante gewoonlik nie gevra is om perde te stal nie, behalwe in noodgevallen, sou hy met genoeg die perde wou versorg. Hy het egter nie stalle of voer beskikbaar gehad nie. Bowendien moes hy die volgende dag preek en 'n paar jongmense as lidmate voorstel. Die dag daarna moes hy die nagmaal bedien. In dié omstandighede kon hy nie aan die versoek voldoen nie, maar hy sou sy saak self aan die Goewerneur by laasgenoemde se aankoms op Tulbagh verduidelik.³⁴⁾

Die Goewerneur was egter glad nie tevrede met hierdie verskoning nie. Uit 'n brief wat ds. Ballot op 15 Julie uit Kaapstad aan sir David Baird geskryf het, blyk dat hy dit agtergekom het uit die manier waarop die Goewerneur hom by sy aankoms op Tulbagh ontvang het. Al wat ds. Ballot hieruit kon aflei, was dat daar 'n wanvoorstelling oor sy omstandighede was.

In die Kaap het die hooflanddros hom meegedeel dat die Goewerneur 'n baie swak indruk van hom gekry het omdat hy beswaar gemaak het teen die versorging van perde in Sy Eksellensie se geselskap.

Ds. Ballot het herhaal dat dit vir hom onmoontlik was om voer te kry aangesien sy tyd en aandag heeltemal in beslag geneem was deur sy take as predikant, en dat hy die Goewerneur smee om oortuig te wees van die feit dat dit al rede was vir sy weiering aan die landdros. As daar iets onbehoorliks in sy gedrag in dié verband was, moes die Goewerneur hom verskoon.³⁵⁾

---

33. CO 1 Letters Received: Van de Graaff - Ballot, 4 Julie 1806.

34. CO 1 Letters Received: Ballot - Van de Graaff, 4 Julie 1806.

35. CO 1 Letters Received: Ballot - Baird, 15 Julie 1806.

Die Goewerneur het geantwoord dat, nieteenstaande ds. Ballot se rede, hy skuldig was aan baie onbehoorlike gedrag deur die landdros se opdrag te veronagsaam. As predikant van sy dorp was dit sy plig om te alle tye teenoor die ander inwoners van die dorp 'n voorbeeld van gehoorsaamheid en onderdanigheid aan die bevel van die regering en sy landdros te wees. Die Goewerneur sou wag om meer oor dié saak van hom te hoor, en om vas te stel of hy sy fout besef voordat hy hom sou toelaat om Kaapstad te verlaat.³⁶⁾

Die laaste paragraaf van die brief verklaar waarom ds. Ballot dit uit Kaapstad geskryf het: hy was oënskynlik ontbied en op die een of ander manier aangehou! J.A.S. Oberholster kom ook tot dié gevolgtrekking.³⁷⁾

In 'n brief van Ballot aan die Koloniale Sekretaris op 25 Julie het hy waarskynlik nader aan die waarheid ten opsigte die oorsaak van sy probleme gekom.

Dit was niks anders nie as 'n herhaling van die smartlike handelswyse deur die landdros teenoor hom wat die misverstand oor die perde veroorsaak het, het hy geskryf.

Desnieteenstaande het hy versoek dat die Goewerneur sy verkeerde drag oor die hele saak sal verskoon. Hy het ook gevra of hy ná die apologie toegelaat sou word om na sy gesin terug te keer. In die toekoms sou hy alle owerheidsversoeke godsdienstiglik nakom.³⁸⁾

Die Goewerneur het laat weet dat hy bly was dat ds. Ballot sy fout besef het en het op 26 Julie verlof gegee dat hy na sy gesin mag terugkeer.³⁹⁾

Ds. Ballot was dus minstens elf dae, van 15 tot 26 Julie, en heel moontlik langer, in aanhouding. Behalwe dat dit vir hom 'n uiters onaangename ervaring moes gewees het, dui dit op die groot magte wat die nuwe Britse bewind hom ten opsigte van die Kerk en sy ampsdraers aan die Kaap toegëien het.

---

36. CO 4821 Letters Despatched: J.C. Smyth - Ballot, 23 Julie 1806.

37. J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 64.

38. CO 1 Letters Received: Ballot - J.C. Smyth, 25 Julie 1806.

39. CO 4822 Letters Despatched: J.C. Smyth - Ballot, 26 Julie 1806.

'n Ander kerklike saak waarin die owerheid hom ingemeng het, was in die verkiesing van diakens. In opdrag van die Goewerneur het die Koloniale Sekretaris die kerkraad van Tulbagh op 18 November 1806 laat weet dat 'n dubbeltal van die benodigde getal diakens in die vervolg voorgelê moes word, waaruit die Goewerneur dan die benodigde aantal sou kies.⁴⁰⁾

'n Tweede geval: Op 28 Januarie 1807 het die kerkraad 'n brief van landdros Van de Graaff aangehoor waarin Van de Graaff gevra het dat, aangesien Tulbagh 'n landdrossetel is, kerkbanke vir die landdros en heemrade voorsien moes word. Hy sou egter hierin die kerkraad tegemoetkom. As die gemeente die hout gee, sou die timmermans wat nog by die nuwe drosdy was, die banke maak. Hiertoë het die kerkraad ingestem mits die banke die eiendom van die gemeente bly.⁴¹⁾

Die landdros het egter ook 'n ander versoek gehad en dit was blykbaar teen ds. Ballot gemik. Hy het reeds op 'n vorige geleentheid in Kaapstad aan hom gesê hoe ongemaklik die trekke in die kerkgebou Sondaë tydens byeenkomste vir hom en sy vrou was omdat die kerkdeur nie toegemaak word nie. Hy het toe voorgestel dat 'n koekoek ('n luik om lug in te laat)⁴²⁾ aan die deur geheg word en dat dit so goed sou wees as wat die deur sou oop bly.⁴³⁾ Dit het egter vir die landdros gelyk of ds. Ballot van die saak vergeet het en hy wou hom net met die brief vriendelik daaraan herinner. Hy het gesê hóé onaangenaam dit ook mag wees, sou hy hom verplig voel om die deur toe te maak as hy en sy gesin in die kerkgebou deur die oopstaande deur gesteur word. Die voorgestelde koekoek was 'n kleinigheid, wat teen geringe koste gemaak sou kon word.⁴⁴⁾

'n Kerkraadsbesluit oor die koekoek is nie genotuleer nie, maar in sy antwoord het ds. Ballot gesê die koekoek sou dadelik gemaak word, want met 'n toe deur kon hy nie preek nie. Hy het dit in die winter geprobeer, maar hy moes weer die deur laat oopmaak omdat hy 'n hewige pyn op die bors gekry het. Hy het ook nie van die koekoek vergeet nie, maar dit verskeie

-
40. G4 5/1 Inkomende Briewe: J.C. Smyth - Kerkraad, 18 November 1806; C0 4822 Letters Despatched: J.C. Smyth - Kerkraad, 18 November 1806.
  41. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 28 Januarie 1807; G4 5/1 Inkomende Briewe: Van de Graaff - Ballot en Kerkraad, Januarie 1807.
  42. Van Dale's Groot Woordeboek der Nederlandsche Taal, p. 948.
  43. G4 5/1 Inkomende Briewe: Van de Graaff - Ballot en Kerkraad, Januarie 1807.
  44. G4 5/1 Inkomende Briewe: Van de Graaff - Ballot en Kerkraad, Januarie 1807.

kere aan die kerkraad genoem. Weens 'n gebrek aan planke is dit egter nie gemaak nie.⁴⁵⁾

Dit lyk beslis of ds. Ballot lig geloop het met die landdros en dat hy hom nie aanstoot wou gee nie.

Ds. P.J. van der Spuy, wat as predikant van Swartland dikwels as konsulent op Tulbagh opgetree het, is aan die einde van 1806 na Drakenstein verplaas waar hy die 23ste November bevestig is. Ná 'n dienstyd van nouliks vier maande is hy op 2 April 1807 aan masels oorlede. Die regering het ds. Ballot toe gevra om van tyd tot tyd in die Swartland te gaan preek totdat die vakature daar gevul word.

Volgens die kerkorde van De Mist sou vergoeding aan hom betaal word.⁴⁷⁾

Ds. Meent Borchers van Stellenbosch is gevra om in Drakenstein te preek.⁴⁸⁾

Ds. Ballot het aan die Goewerneur geskryf en gesê hy is heeltemal bereid om die werk te doen, maar hy maak beswaar teen die (karige) vergoeding. De Mist het die vergoeding vasgestel volgens toestande in Europa, waar die gemeentes naby mekaar geleë was. Swartland se kerkgebou was egter sowat sewe uur se ry van Tulbagh en oor 'n baie moeilike pad, terwyl Stellenbosch sowat drie uur van Drakenstein was.⁴⁹⁾ Ten spyte van die probleem met die vergoeding het ds. Ballot tog wel in Swartland gaan preek.⁵⁰⁾

Die jaar 1809 het ook nie 'n beter verhouding tussen ds. Ballot en landdros Van de Graaff gebring nie.

Op 3 Februarie het die kerkraad op 'n vergadering, wat in die drosdy gehou is, besluit om 'n brief aan die landdros te skryf waarin die redes gevra word wáárom hy nie die geld wat hy by huweliksbevestigings ontvang, aan

-
- 45. G4 6/1 Uitgaande Briewe: Ballot - Van de Graaff, 4 Februarie 1807.
  - 46. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 800.
  - 47. C0 4823 Letters Despatched: J.C. Smyth - Ballot, 14 April 1807.
  - 48. C0 4823 Letters Despatched: J.C. Smyth - Borchers, 14 April 1807.
  - 49. C0 5 Letters Received: Ballot - H.G. Grey, 16 Mei 1807.
  - 50. C0 5 Letters Received: Ballot - Goewerneur, 15 November 1807;
C0 5 Letters Received: Ballot - Caledon, 11 Januarie 1808;
C0 10 Letters Received: Ballot - Caledon, 14 Februarie 1808.

die diakens oorhandig nie. As hy geregtig op die geld was, was sy aan=soek vir Bybels (vir die landdros en heemrade?) onnodig aangesien hy dit met dié geld kon koop.⁵¹⁾

Die struwelinge tussen ds. Ballot en sy kerkraad enersyds en die landdros andersyds het daartoe aanleiding gegee dat die Goewerneur aan Ballot én Van der Graaff laat weet het dat hy baie jammer was om van hul voortdurende geskille te hoor. Dié geskille moes nie net tot hul ongerief gewees het nie, maar weens hul posisies moes dit noodwendig die onderlinge harmonie en welsyn van die inwoners van Tulbagh beïnvloed het - iets wat hulle spesifiek as hul plig moes geag het om te verhoed.

Ten einde die vyandiggesindheid te beëindig, het die Goewerneur ds. Ballot na die vakante leraarspos in Swartland verplaas.⁵²⁾ (Ds. Ballot was in hierdie stadium nog konsulent op Swartland.)⁵³⁾ Hopelik sou dáár geen rede wees om sy rus te versteur nie.

Die Goewerneur wou hom nie onnodige ongerief aandoen nie, en ds. Ballot sou kon verhuis wanneer dit hom pas, solank dit net vóór die lente sou wees.⁵⁴⁾ Op 27 April 1809 het ds. Ballot sy kant van die saak per brief aan goewerneur Caledon verduidelik.

Hy het met leedwyse kennis geneem dat die landdros en sommige heemrade hom van onbevoegdheid en smaadhede teenoor hulle by die Goewerneur aangekla het. Dit was reeds die tweede keer dat die landdros dit sonder goeie redes gedoen het. Die eerste keer was in 1806 toe die kerkraad geweier het om 'n "gedistingueerde" bank vir die kerkgebou te laat maak. Die kerkraad het toe die landdros en heemrade gewys op die voorbeeld van Stellenbosch, waar die landdros en heemrade dié banke self laat maak het. Bowendien was die gemeente van Tulbagh se geld dringend nodig om die armes te onderhou en geboue te herstel en sou dit nie vir ander doeleindes aangewend kon word nie. Die landdros en heemrade het in dié

---

51. CO 14 Letters Received: Extract from the minutes taken in a vestry meeting at the drosdy of Tulbagh, 3 February 1809.

52. CO 4826 Letters Despatched: C. Bird - Van der Graaf, 16 Maart 1809; CO 4826 Letters Despatched: C. Bird - Ballot, 16 Maart 1809.

53. CO 14 Letters Received: Swartlandse Kerkraad - Caledon, 13 Februarie 1809; CO 14 Letters Received: Ballot - Caledon, 27 April 1809.

54. CO 4826 Letters Despatched: C. Bird - Ballot, 16 Maart 1809.

antwoord berus, tot Januarie 1807, toe hulle weer dieselfde versoek gerig het. Hierop het die kerkraad besluit om ter wille van rus en vrede die bank te laat maak. Ballot self het gehoop dat die landdros die gemeente daarvoor sou vergoed deur 'n bydrae tot die armbeurs te maak. Hy het gehoop dat die vergunning ook sou lei tot beter kerkbywoning deur die landdros en heemrade, tot voorbeeld vir die ander dorpsbewoners, maar aan geeneen van dié verwagtinge is voldoen nie. Die kerkraad se toegeeflikheid het eerder tot 'n verdubbeling van eise gelei, aangesien die landdros en heemrade daarná ook kerkboeke gevra het. Uit die wyse waarop die landdros in dié saak opgetree het, het dit gelyk of dit sy oogmerk was om Ballot uit die gemeente te verwyder en hom van die Goewerneur se beskerming te beroof.

Nadat hy op 9 Februarie 1807, in opdrag van 'n kerkraadsbesluit van 3 Februarie, aan Van de Graaff geskryf het oor die invordering van geld by huweliksbevestigings en die aankoop van kerkbybels, het die landdros en heemrade gewag tot sy maandelikse besoek aan die gemeente Swartland. Toe is elkeen van die kerkraadslede afsonderlik, maar nie in hul hoe-danigheid as kerkraadslede nie, deur 'n bode versoek om na die drosdy te kom. Dáár het hulle mekaar verwonderd aangetref, onbewus van die rede waarom hulle ontbied is. Die landdros het dié geleentheid gebruik om hulle te ondervra in die teenwoordigheid van heemrade Jan Theron en De Waal wat geen vriende van die godsdienst was nie. Die aanklag wat teen hom (ds. Ballot) ingebring is, was dat hy nie die landdros en heemrade se briewe aan die kerkraad voorgelê het nie. Dit kon nooit 'n rede tot beskuldiging gewees het nie, want aan sy kant was daar geen opsetlike bedoelings oor die saak nie. Dit het wel meermale gebeur dat net die inhoud van 'n brief aan die vergadering bekend gemaak is. Die notule van 3 Februarie het getoon dat die landdros se brief wel behandel is en dat 'n uittreksel daarvan aan die Goewerneur gestuur sou word. Dit was nooit die skrywer se bedoeling om die landdros en heemrade smaad aan te doen nie. In die lig van die beskuldiging sou hy graag wou weet in watter geval hy ongehoorsaam aan hul opdragte was.

Voorts het ds. Ballot in sy brief die Goewerneur bedank vir die maat-reëls wat hy getref het om sy welsyn te bevorder.

Dit het hom egter met smart vervul dat hy 'n gemeente wat hy byna ses jaar lank met genoeg bedien het, sonder wettige redes moes verlaat. Dit sou vir hom ook 'n groot geldelike verlies beteken. Met sy aankoms in die gemeente het hy skuld gemaak vir die aanplant van wingerd en die saai van koring. Daarmee sou hy jaarliks iets kon verdien vir die onderhoud van sy gesin, omdat hulle nie net van sy salaris kon lewe nie. Deur te verhuis, sou hy nou sy bykomende inkomste verloor. Die Goewerneur se begeerte was egter goed en een wat hy met genoeg sou opvolg, aangesien die haatlike twiste dan sou ophou en hy met meer rus die Evangelie van vrede sou kon verkondig.

Ten slotte het hy gevra dat hy weens sy huishoudelike omstandighede vergoed word vir die verliese wat hy vanweë die verplasing sou ly.⁵⁵⁾

Aangaande die laasgenoemde versoek het die Goewerneur ds. Ballot op 8 Mei laat weet dat hy nie bewus was van 'n presedent waar 'n predikant gehelp is met betrekking tot sy uitgawes om van een distrik na 'n ander te verhuis nie. As 'n geval van sodanige vergoeding wel uitgewys kon word, sou hy die saak verder oorweeg.⁵⁶⁾

1809

Teen November 1819 het die hele probleem egter 'n gelukkiger wending begin neem.

Op die 6de van dié maand het die ouderlinge en diakens van Tulbagh die Goewerneur per brief meegedeel dat al die verskille tussen ds. Ballot en landdros van de Graaff in der minne geskik is, en het hulle hom versoek om die onaangenaamhede van die verlede oor die hoof te sien en ds. Ballot in die gemeente te laat aanbly.⁵⁷⁾

Die volgende dag het die kerkraad besluit om Bybels te koop vir die landdros en heemrade en om sitkussings vir die kerkbanke te laat maak.

(Moontlik was dit deel van die versoening!) Die kerkraad het ook sy

---

55. CO 14 Letters Received: Ballot - Caledon, 27 April 1809.

56. CO 4826 Letters Despatched: C. Bird - Ballot, 8 Mei 1809.

57. CO 14 Letters Received: Tulbaghse Kerkraad - Caledon, 6 November 1809.

tevredenheid uitgespreek oor die versoening tussen die dominee en die landdros en besluit om voortaan in eensgesindheid en liefde met die landdros te leef. Ds. Ballot het beloof om nie meer aan die slegte gesindhede te dink nie en geen aanleiding tot twiste te gee nie.⁵⁸⁾

Op 10 November het hy self aan goewerneur Caledon geskryf om hom van die versoening in kennis te stel, asook van die versoeke deur verskeie vername gemeentelede dat hy op Tulbagh moes aanbly.

In antwoord op hul liefde vir hom en hul tevredenheid met sy ampsbediening, het hy aan hulle gesê dat alles van die Goewerneur afhang. Wat homself aanbetref, sou hy graag, met die Goewerneur se verlof, in die gemeente wou aanbly en sou hy in die vervolg hom beywer om die rus te bevorder. Hy was bewus van die kerkraad se versoek aan die Goewerneur en kon getuig dat hy sy werk op Tulbagh baie aangenaam gevind het.⁵⁹⁾

Die Goewerneur het op 30 November 1809 met groot genoegdoening van die gelukkige skikking verneem en met groot bereidwilligheid toegestem dat ds. Ballot op Tulbagh mag aanbly.⁶⁰⁾

Moontlik het die aankoms op 26 November van ds. M.C. Vos uit die Ooste tot dié besluit bygedra, want goewerneur Caledon het hom kort na sy aankoms gevra om weer in die Kaapse Kerk te dien en in Junie 1810 het hy in die gemeente Swartland begin werk.⁶¹⁾

In 1811 het daar weer probleme met betrekking tot die kerkrekeninge ontstaan. Die kerkraad het op 8 April verneem dat die landdros die rekeninge van 1809 nie goedgekeur het nie en teruggestuur het. Die gewese diaken-kassier, P. Conradie, wat verantwoordelik was vir die rekeninge, was ook teenwoordig, maar hy wou nie die foute erken wat kerkraadslede daarin uitgewys het nie. Daar is toe besluit dat ouderling B. de Waal en die diaken-kassier, H. Möller, die rekeninge op 20 April saam met landdros Van de Graaff en 'n heemraad in die teenwoordigheid van Conradie sou nagaan.⁶²⁾

58. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 7 November 1809.

59. CO 14 Letters Received: Ballot - Caledon, 10 November 1809.

60. CO 4827 Letters Despatched: H. Alexander - Ballot, 30 November 1809.

61. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 205, 206, 208; A.P. Smit: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Swartland, 1745 - 1945, pp. 56, 60.

62. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 8 April 1811.

Die 8ste Oktober moes die kerkraad egter aanhoor dat Conradie nie bereid was om na die vergadering toe te gaan nie. Daar is toe besluit om hom deur die geregsbode te verplig om na 'n vergadering te kom, of om 'n ander reëling te tref en die saak in ouderling De Waal en diaken Möller se hande te laat.⁶³⁾

De Waal en Möller kon eers op 1 April 1812 verslag lewer. Hulle het gesê dat Conradie 500 rixsdalers sowel as 60 rixsdalers rente vir twee jaar aan die kerkraad betaal het.⁶⁴⁾

Daar was egter nóg kerkrekeningprobleme. Landdros van de Graaff het op 14 April 1812 die ontvangs van die kerkrekening vir 1811 erken, maar het sy verwondering uitgespreek oor die versuim van twee maande om dit aan hom te stuur. Volgens die kerkorde moes hy dit in die loop van Januarie ontvang het, sodat hy dit aan die einde van Februarie kon terugstuur.⁶⁵⁾ Dit het egter nie gebeur nie.

Die 14de Maart 1812 het ds. Ballot die Goewerneur bedank vir 'n salarisverhoging van 500 rixsdalers per jaar en op 1 Julie vir twee prysnegers wat aan hom toegeken is.⁶⁶⁾

(Van 1807 af is slawehandel met Britse skepe en deur Britse onderdane na of van die kus van Afrika verbied en in 1808 het dit onwettig geword om slawe in 'n hawe in die Britse Ryk af te laai. Slawe het egter wel soms aan wal gekom. Dié slawe in Prysnegers ("prize negroes") genoem en hulle moes vir veertien jaar by goedgekeurde koloniste ingeboek word. Daar moes hulle 'n ambag geleer, in die Christelike geloof onderrig word en van kos, klere en sakgeld voorsien word.)⁶⁷⁾

---

63. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 8 Oktober 1811.

64. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 1 April 1812.

65. WORC 15/140 Briewe en Kerkrekenings aan Kommissaris - Politiek en Skoolkommissie: Van de Graaff - Tulbaghse Kerkraad, 14 April 1812.

66. CO 27 Letters Received: Ballot - H. Alexander, 14 Maart 1812;
CO 37 Letters Received: Ballot - C. Bird, 1 Julie 1812.

67. H.B. Giliomee: Die Administrasietydperk van Lord Caledon, 1807 - 1811 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966 II, p. 252).

Op 14 Januarie 1813 het goewerneur John Cradock 'n interessante omsend= brief oor slawe aan al die predikante in die kolonie gestuur. Hy het allereers verduidelik dat die godsdiens die pad na ewigdurende geluk vir die slawe oopgemaak het, en dat die verhouding tussen 'n Christen-eienaar en 'n Christen-slaaf 'n baie nouer band skep as wat dit andersins sou ge= wees het. Vervolgens het hy die predikante gevra dat hulle van hul preek= stoele af die owerheid se standpunt moes stel dat alle klasse in die samelewing onder dieselfde beskerming van die reg sou wees. Hoewel range en owerheidsvoorskrifte streng toegepas sou word, moes alle self= toegeënde onderskeidings wat téén die natuur en die stem van God was, en die oorsprong van elke euwel aan die Kaap was, opsygewerp word. Die Goewerneur was ten volle oortuig dat die predikante die owerheid sou ondersteun en deur hul voortreflike oorredingsvermoë die vals vooroordele en foute waaraan mense reeds lank gewoond was, sou help verwyder.⁶⁸⁾

Dié brief en opdrag is 'n bewys dat die Britse owerheid aan die Kaap die Kerk as 'n verlengstuk van homself beskou het of minstens as 'n instrument wat hy vir sy eie oogmerke en ideë kon gebruik.

Op dieselfde dag toe bogenoemde brief geskryf is, het goewerneur Cradock die predikante ook in kennis gestel van die Proklamasie van 9 Oktober 1812. Daarvolgens sou die Resolusie van die Raad van Batavia van 1770, wat die verkoop of oordrag van gedoopte slawe verbied het, herroep word.⁶⁹⁾ Hierdie resolusie was tot nadeel van evangelisasie onder slawe, want evangelisasie sou tot katekisasie en doop lei, wat sou verhoed dat eienaars hulle slawe mag verkoop.

Ds. M.C. Vos was een van die kampvegters vir die herroeping van dié reso= lusie en goewerneur Cradock se stap was grootliks op sy aandrang gedoen.⁷⁰⁾

Volgens Tulbagh se notuleboek het ds. Ballot sy laaste kerkraadsvergade= ring op 5 Februarie 1813 bygewoon.⁷¹⁾ Geen melding van redes vir sy afwesigheid tot sy dood is in latere notules gemaak nie. Uit ds.

---

68. CO 4833 Letters Despatched: Cradock - Ballot, 14 Januarie 1813.

69. CO 4833 Letters Despatched: Cradock - Ballot, 14 Januarie 1813;
M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 255, 256.

70. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 256, 257.

71. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 5 Februarie 1813.

Johannes Scholtz van Swartland se rede by sy begrafnis blyk dit dat hy siek was voor sy dood⁷²⁾ en dus heelwaarskynlik lank bedlêend was.

'n Welkome besluit van owerheidsweë vir die gemeente Tulbagh was vervat in 'n omsendbrief van die Goewerneur in April 1813. Daarvolgens sou drank nie meer op Sondag of feesdae tydens kerkbyeenkomste wat in Engels of Hollands plaasvind, in die distrik verkoop mag word nie, en moes alle gelisensieerde taphuise tydens sulke byeenkomste sluit.⁷³⁾

Op 5 Julie 1813 het goewerneur Cradock aan alle landdroste laat weet dat die aankondiging oor die algemene verspreiding van Bybels en die uitbreiding van die opvoeding bewys sal lewer van die Britse regering se erns om dié sake te bevorder vir die langdurige voorspoed van die kolonie. Hy het die landdroste se hulp in dié saak gevra en die vertroue uitgespreek dat hulle deur die uitoefening van hulle gesag die welmenende gesindheid van die Britse regering oral sou bekend maak en dat die distrikte die regering sou steun. Met die steun van die plaaslike predikante sou die gesamentlike onderneming volkome welslae hê.⁷⁴⁾

Dié onderneming het alte baie gelyk na 'n poging om die koloniste se steun vir die Britse bewind met Bybels en beter opvoeding te "koop".

-
72. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I, p. 48; A. Dreyer: Twee Predikante Ballot: Vader en Seun - Die Vader (Die Huisgenoot, 15 Februarie 1924, pp. 15, 16).
73. CO 4834 Letters Despatched: H. Alexander - Landdros van Tulbagh, 23 April 1813.
74. CO 4834 Letters Despatched: Cradock - Landdros van Tulbagh, 5 Julie 1813.

7. Ander Gemeentesake tydens ds. Ballot se Bediening 1803-1814

Ds. Ballot het sy eerste kerkraadsvergadering in sy nuwe gemeente op 25 Junie 1803 bygewoon. Op dié vergadering is besluit dat gehoor gegee sou word aan die versoek van Swellendam om 'n kollekte vir die vermindering van die sy gemeente se skuld te hou. Voorts sou geen verdere kerkgrond verkoop word nie.¹⁾

Die eerste belangrike gebeurtenis tydens ds. Ballot se bediening was die kerkraad se besluit op 29 September 1803 om, soos in die Paarlse gemeente, die aantal diakens van twee tot vier te vermeerder. Dit is geneem nadat die diakens aangevoer het dat die werk vir hulle te veel geword het. Net die twee oudste diakens sou egter saam met die ouderlinge in die kerkraadvergaderings en by die kies van nuwe lede mag stem.²⁾

In November 1803 het die Land van Waveren 'n belangrike reisgeselskap gehuisves. De Mist, sy seun en dogter en die reisiger en wetenskaplike M.K.H. Lichtenstein het op 10 Oktober saam met 'n groot geselskap op 'n reis na die binneland uit die Kaap vertrek en die 20ste Oktober op Roodezand aangekom.³⁾

Lichtenstein het 'n interessante beskrywing van die vallei en sy mense nagelaat. Volgens hom het daar sowat veertig blanke gesinne gewoon in die vallei, waar die beste koring in die kolonie verbou is. Daar is ook met vrugte en vee geboer.

Tussen die kerkgebou en die pastorie, aan die oostekant van Kerkstraat, was daar tien of twaalf huise, meestal bewoon deur ambagsmanne en kleinhandelaars. Hierdie mense kon 'n goeie bestaan voer weens die relatiewe hoë bevolking van die omgewing en die reisigers wat deur die vallei na die binneland op pad was of omgekeerd.

---

1. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 25 Junie 1803.

2. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 29 September 1803.

3. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 178; E.C. Godée Molsbergen: Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd II, p. 188.

Sondae het die mense van oraloer gekom om die kerkdiens by te woon en sommige moes meer as 'n halwe dag ver te perd ry.

Weens die inwoners van Roodezand se gereelde kontak met Kaapstad het Lichtenstein hulle fyner beskaafd, beter gekleed, hoër opgevoed en meer hardwerkend as die ander koloniste in die binneland gevind. Hul huise het ook van beter smaak getuig en daar was beter kos op hul tafels.

Ds. Ballot en sy gawe vrou se gasvryheid en vriendelikheid het hy as die beste beskou wat 'n reisiger kon te beurt val.⁴⁾

Oor die geestelike lewe en ingesteldheid van die gemeente het Lichtenstein egter nie veel goeds te sê gehad nie:

"Unfortunately, through the mistaken zeal of a swarm of missionaries, who within a few years have established themselves here, a degree of bigotry has been introduced, which has very much changed the frankness of character and good-will towards each other, which was once so prevalent here, and made them devotees and scandalmongers. Music and dancing are entirely banished; and they can scarcely forgive their regular clergyman, that he is more tolerant and would encourage cheerfulness among the young people. The youths do indeed still occupy themselves with agriculture, hunting, and travelling, but the women sit at home in pious inactivity; or if they do move, it is with an affected solemnity, stiffness, and starchedness of manner, that even the youngest seem as if they had taken their grandmothers as the model for their air and carriage. Every lively feeling of youth is suppressed in prayers and psalm-singing, and they often go to the arms of the husbands whom their fathers have chosen for them with pale countenances and half-ruined health.

"The first disposition to this vexatious bigotry, for so it is to a true christian, was created by the predecessor of the present clergyman, an ignorant, illiterate man, without any of the true dignity of the clerical character, who, with a canting affected humility, preached the

---

4. M.K.H. Lichtenstein: Travels in Southern Africa, pp. 173 - 176.

doctrine of everyone devoting himself entirely to the salvation of his own soul; a doctrine not only utterly destructive of all social affection, but even of all attention to the necessary occupations of life. Such a doctrine, the offspring of sloth and ignorance, could only find *complete* admission into the minds of silly, ignorant people: but fortunately it gained a *partial* admission with many, otherwise sensible men, while it was highly commended by the elderly women, and soon became that in which the young women were to be educated. This influence over the minds of the female part of his flock was employed by the pious preacher for the base purpose of seducing a young woman, who soon, by giving birth to a child, brought both him and herself to public shame. Notwithstanding this event, there were but too many who still wanted their favourite to remain among them; but he went, if I am not mistaken, with the English to Ceylon. There are still, however, many persons who very much lament the loss of him, and wish ardently for his return: in fact, the doctrine he taught was a very convenient one; it was, that if a man is only with a true, humble, broken, and contrite heart, convinced of his sinfulness, it is no matter how great may have been the sins he has committed, he is certain of being saved."⁵⁾

Lichtenstein se beskrywing van ds. Vos is in die vorige hoofstuk afgehandel en dit is waarskynlik dat sy beeld van die gemeentelide dieselfde mate van vooroordeel en verdraaiing van feite bevat. Dit sou dus nie sonder meer as 'n akkurate beoordeling van die gemeente as geheel se geestelike peil beskou kon word nie.

Op die kerkraadsvergadering van 10 Desember 1803 is Abraham Christiaan Broodryk (volgens die belofte van die raad) amptelik ná goedkeuring deur die owerheid as voorleser in die plek van Jan van der Hegge aangestel.⁶⁾

Die 4de April 1804 het die kerkraad besluit om die ou pastorie te sloop pleks van te herstel en 'n nuwe gebou op te rig. Slawe sou daarin gehuisves word en dit sou ook as bergplek vir kerkgoedere dien.⁷⁾

---

5. Ibid., pp. 176 - 178.

6. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 10 Desember 1803.

7. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 4 April 1804.

Die gemeentede wat in die Koue Bokkeveld gewoon het, het van ongeveer 1780 af die Witzenbergpas gebruik om kerkdienste op Roodezand by te woon. Dit was 'n baie moeilike tog, maar het hul reis baie verkort.⁸⁾

Hierdie mense wou egter kwytskelding van die tolged, betaalbaar aan die padmaker, op hul perde en waens hê as hul Sondae kerkdienste toe kom, en die eerste versoek is op 4 April aan die kerkraad dienaangaande voorgelê en dit sou ook aan die owerheid voorgelê word.⁹⁾

Daarna het Petrus van der Merwe op 14 April 1804 namens verskeie inwoners van die Bokkeveld aan die kerkraad geskryf oor hul besware. Hy het gesê tevore was die tolged billik en net vir waens, maar die nuwe reëling om dit ook op perde en osse van toepassing te maak, het die tol te veel verhoog. Bowendien was die pas in 'n baie swak toestand. Die mense se versoek was dat daar teruggegaan moes word na die ou stelsel waarvolgens perde nie belas word nie sodat hulle ongehinderd kerkbyeenkomste sou kon bywoon.¹⁰⁾

Die 13 de Junie het die Goewerneur aan die kerkraad geskryf dat hy op die raad se advies wag betreffende die geskikste manier om die mense van die Bokkeveld van tolged te onthef as hulle kerkdienste wou bywoon. Die 5de Desember 1804 het die Politieke Raad hom volkome vereenselwig met die kerkraad se versoek om tolged vir kerkgangers oor die Witzenberg op te hef.¹¹⁾

Die kerkraad het op 12 Desember 1804 besluit om die sendeling Herman Voster te vra om as sieketrooster in die gemeente te werk nadat hy uit sy pos by die hulpgenootskap bedank het.¹²⁾

-
8. G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, pp. 48, 49; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 58.
  9. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 4 April 1804.
  10. G4 5/1 Inkomende Briewe: Petrus van der Merwe - Kerkraad, 14 April 1804.
  11. G4 5/1 Inkomende Briewe: Goewerneur - Kerkraad, 13 Junie 1804; Goewerneur - Kerkraad, 5 Desember 1804.
  12. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 12 Desember 1804.

As sieketrooster het Herman Voster die jeug en heidene gekatkiseer. Op 31 Julie 1805 het die kerkraad egter kennis geneem dat hy weer terug is na die hulpgenootskap.¹³⁾

Op 2 Maart 1805 het die kerkraad daartoe oorgegaan om geregtelike dwang=maatreëls op agterstallige kerkgeregtighede vir oorledenes in die gemeente toe te pas. Die landdros is gevra om die veldkornette opdrag te gee om jaarliks lyste van die oorledenes in hulle wyke na die kerkraad te stuur. Só sou die agterstallige geld dan behoorlik ingevorder kon word.¹⁴⁾

Die koster van die gemeente, P.J. Joubert, is op 4 Desember 1805 deur Jacob Maree opgevolg. By dié geleentheid het die kerkraad 'n nuwe kostersakte, wat die pligte en vergoeding van die koster omskryf het, goedgekeur.¹⁵⁾

Tydens ds. Ballot se bediening het die gemeente voortgegaan om sy skuld aan die gemeente Kaapstad af te betaal. In 1805 is 2 000 gulden afbetaal, wat die skuld tot 5 500 verminder het.¹⁶⁾

In April 1806 het die Tulbaghse kerkraad kennis geneem dat die gemeente van Kaapstad die lening wou opsê of dat rente daarop betaal sou moes word. In 'n brief gedateer 8 Mei het die Kaapstadse kerkraad inderdaad versoek dat die skuld binne drie maande betaal moes word, tensy Tulbagh besluit om rente daarop te betaal.¹⁷⁾

Al wat ds. Ballot en sy kerkraad kon doen, was om die kerkraad van Kaapstad te vra om weens die uitgawes op Tulbagh nog te wag vir die geld en om ook nie rente te vra nie. Die uitgawes was dat Tulbagh se kerkgebou aan die een kant afgebreek en heropgebou moes word, en daar moes ook 'n

-
13. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrosdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 — 1830, pp. 227, 228; G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 31 Julie 1805.
  14. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 2 Maart 1805.
  15. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 4 Desember 1805.
  16. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 4 Desember 1805.
  17. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 5 April 1806; G4 5/1 Inkomende Briewe: Meijer - Consistorie, 8 Mei 1806.

nuwe gebou by die pastorie opgerig word.¹⁸⁾

Die brief waarin dié saak uiteengesit is, is egter eers op 25 Oktober 1806 geskryf. Hoekom só lank gewag is, is nie bekend nie. Op dieselfde dag het die kerkraad besluit om die kerkgebou se fondament wat geskeur het, te herstel en om daardie kant van die kerkgebou - die westekant - 'n konsistorie aan te bou. Op die 22ste Februarie 1807 het die kerkraad aan die regering geskryf om sy toestemming te vra vir die aanbou van die konsistorie en ook vir die bou van 'n slawehuis en ringmuur by die pastorie. Charl Theron sou die slawehuis en ringmuur vir 4 000 gulden oprig.¹⁹⁾

Presies hóé uitgestrek die gemeente was, hóé mobiel die inwoners was en hóé moeilik dit dus was om hulle te bearbei, kom soms duidelik na vore.

Volgens die kerkraadsnotule van 5 Julie 1806 sou ds. Ballot, vergesel van ouderling Jan Theron en die diakens Charl Marais en Andries du Toit, na die Karoo gaan om daar te preek en nagmaal te bedien. Veldkornet Gerrit Snyman (Middel-Roggeveld) het egter laat weet dat die meeste mense weens die groot droogte weggetrek het. Die reis moes toe tot die volgende jaar uitgestel word.²⁰⁾

Op 7 Desember 1808 het die kerkraad besluit om een ouderling te kies, en twee name van diakens voor te lê aan die regering en nie vier nie. Die rede vir die benoeming van vier (waaruit twee aangewys sou word deur die regering) het met die voltooiing van die konsistorie verval en verder was daar maar min lede van die gemeenskap wat geskik was vir dié amp.²¹⁾

Die Goewerneur was nie tevrede met die redes nie en het versoek dat vier name aan hom gestuur word, waaruit hy twee diakens sou kies.²²⁾

-
18. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 31 Mei 1806; G4 5/1 Inkomende Briewe: Afskrif van antwoord op agterkant van Meijer - Consistorie, 8 Mei 1806.
  19. G1 5/1 Inkomende Briewe van Binne- en Buitelandse Hervormde Kerke: Jan Blignaut - Kaapstadse Kerkraad, 25 Oktober 1806; G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 25 Oktober 1806, 22 Februarie 1807.
  20. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 5 Julie 1806.
  21. CO 14 Letters Received: Kerkraad - Caledon, 7 Desember 1808.
  22. CO 4826 Letters Despatched: H. Alexander - Kerkraad, 3 Desember 1808.

Dit lyk of Tulbagh se kerkraad ná die groot versoening tussen ds. Ballot en landdros Van de Graaff werklik uit sy pad gegaan het om die weg van vrede te bewandel, want op 24 Februarie 1810 is besluit om ook vir die afgetrede heemrade 'n bank in die kerkgebou te laat maak. Daar is ook besluit om 'n brandspuit vir die gemeente te koop. Op die kerkraadsvergadering van 14 Februarie 1811 is J. Mohr as brandmeester aangestel nadat die spuit vir 350 rixsdalers in Kaapstad gekoop is.²³⁾

M. Hough en J. Hugo het op die vergadering van 24 Februarie die kerkraad se toestemming gevra vir die aanstelling van iemand om die slawe te onderrig. Die kerkraad het die saak na die Goewerneur verwys.²⁴⁾

In 'n daaropvolgende brief het Jacobus Hugo, P.F. Hugo en J.D. Mohr hul saak aan die Goewerneur uiteengesit. Die geskikte persoon moes die slawe in die distrik Tulbagh in die "Christelyk weetenskap en de pligte welke aan een staat van beschaaving zyn verbinden" onderrig. Hulle het ook onderneem om alle koste dienaangaande te dra.²⁵⁾

Op 27 Maart 1810 is die gemeente Swartland in kennis gestel dat ds. M.C. Vos voorlopig as predikant daar aangestel is.²⁶⁾ So het ds. Ballot se drie jaar lange verbintenis met dié gemeente as konsulent tot 'n einde gekom.

Laat in Mei 1810 het die Goewerneur deur landdros Van de Graaff aan die gemeente Tulbagh laat weet dat hy hoogs tevrede was met die versoek vir 'n onderwyser vir die slawe en dat dit sy volle toestemming geniet het.²⁷⁾

Op die vergadering van 14 Februarie 1811 het H. Luttig gevra om die pos van die uittredende koster, J. Maree, te vul. Hy is egter nie goedgekeur nie en D. du Toit is aangestel.

23. G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 24 Februarie 1810, 14 Februarie 1811.

24. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 24 Februarie 1810.

25. G4 12/1 Diverse Stukke en Briewe: Jacobus Hugo, P.F. Hugo en J.D. Mohr - Caledon, (g.d.).

26. G4 6/1 Uitgaande Briewe: Landdros Zorn - Kerkraad van Swartland, 27 Maart 1810.

27. CO 4828 Letters Despatched: H. Alexander - Van de Graaff, 25 Mei 1810; G4 12/1 Diverse Stukke en Briewe: H. Alexander - Van de Graaff, 25 Mei 1810; G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 8 Augustus 1810.

Die kerkraad het op 14 Februarie ook besluit om die ongewone taak te verrig om die weduwee Slier se boedel onder haar kinders te verdeel.²⁸⁾

Ooreenkomstig die Dordtse Kerkorde het die kerkraad die 8ste Oktober besluit om net tot ouderlinge te verkies mans wat bejaard, bekwaam en onbesproke was, of wat reeds drie keer as diaken gedien het en gevolglik ervare in kerksake was.²⁹⁾

Moontlik was Lichtenstein se misnoeë oor die gemeentelêde se vals vroomheid nie heeltemal ongegrond nie, want daar was in dié tyd blykbaar 'n groot stryery oor die hoër en laer sitplekke in die kerkgebou. Volgens die notules het die kerkraad baie tyd bestee om dié probleem op te los.

Om die vrede te bewaar, het die kerkraad op 4 Februarie 1804 besluit dat daar streng volgens 'n lys, wat 'n diaken sou hou, te werk gegaan sou word. Mense wat geweier het om volgens dié lys te sit, sou van die lys geskrap word en die volgende persoon sou in sy plek gestel word. Die ontevredene sou dan vir 'n volgende geleentheid moes wag om sy naam weer op die lys te kry.³⁰⁾

Die probleem was egter nog nie opgelos nie en die kerkraad het op 12 Desember besluit dat die koster kwitansies moes uitreik aan elkeen wat jaarliks vir sy stoel of bank betaal het. Diegene wat hul banke opgesê het, maar dit nog gebruik het asof hulle daarvoor betaal het, moes die volle bedrag vir 'n jaar se gebruik betaal as hulle drie keer na mekaar op 'n huurbank gaan sit het. Weier hulle om te betaal, sou hulle voor die gereg gebring word.³¹⁾

Die misbruik van huurbanke moes taamlik ernstige afmetings aangeneem het as die kerkraad dit nodig geag het om sulke drastiese maatreëls te tref. Dit was beslis ook nie 'n teken van 'n gesonde geestelike lewe onder 'n gedeelte van die gemeente nie.

---

28. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 14 Februarie 1811.

29. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 8 Oktober 1811.

30. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 4 Februarie 1804.

31. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 12 Desember 1804.

Die probleme met die huurbanke was op 14 Februarie 1807 weer ter sprake op die kerkraadsvergadering. Die koster het toe opdrag ontvang dat mense hul jaarlikse huur vir sitplekke op die huurbanke vóóruit moes betaal, omdat daar heelparty was wat net die helfte van die jaar van die sitplekke gebruik gemaak het en dan teen die end van die jaar geweier het om daarvoor te betaal.³²⁾

Op 28 Januarie 1808 het die kerkraad verdere reëlins oor die sitplekrangeorde in die kerkgebou getref. Daar is besluit dat die oudste lidmate in die voorste ry moes sit sonder om hul rang of status in ag te neem, aangesien dit onbetaamlik sou wees dat die jonges vóór die oues in die kerkgebou sit.

Voorts het die diaken Frans Olivier berig dat volgens die jaarlikse gewoonte die stoele in die rangblok vir vroue verander is sodat die vroue van die nuutverkooste heemrade en kerkraadslede geplaas kon word. Hy het egter 'n probleem gehad. Weens die gebrek aan ruimte moes die stoel van Jacobus de Wet se weduwee in die "gedistingueerde rangrij" wat die vorige jaar gemaak is, geplaas word en daarmee was sy nie tevrede nie.

Die kerkraad het toe besluit om die preekstoel so ver moontlik agteruit te skuif om so nog 'n ry stoele in die vrouerangblok te kry en die weduwee haar ou plek terug te gee. Dit was egter nie moontlik nie, en toe het die predikant, 'n ouderling en 'n diaken al die stoele nader aan mekaar geskuif en met moeite pik vir 'n nuwer ry ingeruim sodat die weduwee haar ou plek kon terugkry.³³⁾

Asof die probleme met die sitplekke nie reeds genoeg was nie, het landroos Van de Graaff hom ook nog met die saak ingemeng. Hy het die 8ste Februarie 1808 vir ds. Ballot gevra dat die rangorde van die belangrike vroue gereël moes word volgens die praktyk op Stellenbosch.³⁴⁾ Hy wou ook hê dat die kerkraad 'n lid moes benoem om die werk saam met hom (Van de Graaff) te doen.³⁵⁾

---

32. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 14 Februarie 1807.

33. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 28 Januarie 1808.

34. G4 5/1 Inkomende Briewe: Van de Graaff - Ballot, 8 Februarie 1808.

35. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 8 Maart 1808.

Hierop het vier kerkraadslede op 11 Maart 'n brief aan landdros Van de Graaff geskryf en gesê dat ds. Ballot die saak aan die ouderlinge en diakens oorgelaat het en dat hy hom, soos hy reeds aan die landdros gesê het, nie met die regulasies betreffende die sitplekke van vroue wou bemoei nie. Die kerkgebou was te nou en te klein om die stoele te rangskik soos op Stellenbosch. Die weduwee van Jacobus de Wet was tevrede met haar plek en daar was nie ander met regmatige klagtes nie. Die kerkraadslede het nie na willekeur in dié sake opgetree nie, maar na hul beste kennis om só rus en vrede binne die gemeente te bewaar.³⁶⁾

Dit was beslis 'n taamlike ferm antwoord aan 'n bietjie té bemoeisieke landdros.

Op 7 Januarie 1814 is ds. Ballot op Tulbagh oorlede en in die kerkgebou begrawe. Hy het sy tweede vrou, Elizabeth Wilhelmina Cruywagen, en hul seun John Stephen Simeon nagelaat.³⁷⁾

Ds. Scholtz het die ontslape leraar gehuldig as 'n getroue voorganger van die gemeente wat 'n ongeveinste geloof gehad het en in wie se voetstappe mense met vrymoedigheid kon wandel. Tog het hy 'n beskrywing van ds. Ballot se laaste oomblikke gegee wat moontlik twyfel werp op die bogenoemde beskrywing: Hy het gesê:

"Op zijn ziek- en doodbed beleed hij een arme zondaar te zijn, en bad om genade. O, indien wij maar alle zoo stierven, het zou duizendmaal en oneindig beter zijn, dan hier iets groots en heiligs te willen schrijven, en met een leugen in de regterhand voor eeuwig verloren te gaan; het is duizendmaal en oneindig beter met den tollenaar uit te roepen, O God, wees mij zondaar genadig,' want wat helpt het toch dat de menschen ons salig spreken, wij kunnen God toch niet bedriegen ..."³⁸⁾

'n Bedienaar van die Evangelie behoort tog immers self sekerheid te hê van God se versekering aangaande sondevergiftig en die beërwing van die ewige lewe wat hy aan ander mense verkondig. Miskien was dit juis die kern van die verskil tussen ds. Ballot en ds. Vos.

---

36. G4 6/1 Uitgaande Briewe: Kerkraad - Van de Graaff, 11 Maart 1808.

37. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I, pp. 48, 49.

38. A. Dreyer: Twee Predikante Ballot: Vader en Seun - Die Vader (Die Huisgenoot, 15 Februarie 1924, pp. 15, 16).

Uit die beskikbare feite lyk dit of ds. Ballot nie so 'n geestelike reus soos sy voorganger, ds. M.C. Vos, was nie. Die uitstaande gebeure tydens sy bediening was sy botsings met die owerheid, in besonder dié met goewerneur David Baird en landdros Van de Graaff.

Tog lyk dit nie of Ballot in sy aard 'n moeilike en onaangename mens was nie. Lichtenstein het immers ná sy besoek aan Tulbagh in 1803 opgemerk dat die vriendelikheid en gasvryheid van die egpaar Ballot hul huis een van die bestes gemaak het waar 'n reisiger ontvang kon word.³⁹⁾ Ook Burchell het gesê dat ds. Ballot sy geselskap in 1811 "with every mark of hospitality" ontvang het.⁴⁰⁾

Die notules van die kerkraadvergaderings het ds. Ballot met groot deeglikheid gehou, en dit blyk ook daaruit dat hy sy pligte as predikant goed nagekom het. Vóór die nagmaal is daar *censura morum* gehou, maar dit lyk of net enkele gemeentelêde onder sensuur geplaas is.⁴¹⁾ In dié verband was ds. Ballot moontlik minder streng as sy voorganger. Lichtenstein het hom ook as meer verdraagsaam beskryf.⁴²⁾

Die versorging van die armes het deeglik aandag gekry en is noukeurig genotuleer.⁴³⁾ In een geval het die kerkraad op 31 Mei 1806 besluit om aan ene Biljoun, ná hy 'n versoek tot die kerkraad gerig het, 'n kollektebrief te gee sodat hy vir sy gebrekklike kind sou mag kollekteer aangesien hy hom weens drukkende armoede nie self kon onderhou nie.⁴⁴⁾

In 'n ander geval is op 8 Oktober 1811 besluit om aan ene Van Wyk elke jaar 24 rixsdalers uit die armbeurs te betaal sodat hy na sy onmondige swaer, die seun van die weduwee Slier, kon omsien, maar op voorwaarde

---

39. M.K.H. Lichtenstein: Travels in Southern Africa I, p. 176.

40. W.J. Burchell: Selections from Travels in the Interior of Southern Africa, p. 30.

41. G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 24 Maart 1809, 25 April 1810, 6 Februarie 1814.

42. M.K.H. Lichtenstein: Travels in Southern Africa I, p. 177.

43. G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 12 Desember 1804, 31 Julie 1805, 22 Februarie 1806, 31 Mei 1806, 14 Februarie 1807, 25 April 1810, 24 November 1810, 14 Februarie 1811.

44. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 31 Mei 1806.

dat hy die seun laat voorberei vir belydenis en laat bekwaam in sy ambag.⁴⁵⁾ Die kerkraad het in 1814 selfs besluit om 'n huis te bou waarin arm lidmate gehuisves kon word.⁴⁶⁾ Almal duidelike tekens wat dui op agting vir die gebod tot naasteliefde, en meer bepaald die opdrag ten opsigte van minderbevoorregtes. Daar was ook goeie samewerking van Tulbagh met die Lutherse gemeente in Kaapstad met die versorging van die gemeente se arm lidmate wat in die omgewing van Tulbagh gewoon het - 'n gebruik wat al uit die tyd van ds. M.C. Vos gedateer het.⁴⁷⁾

Ds. Ballot het wel huisbesoek in sy uitgestrekte gemeente gedoen, maar die notules dui daarop dat hy nie so 'n gereelde program soos ds. Vos gevolg het nie. Van die genotuleerde gebiede wat hy besoek het, was die Bokkeveld⁴⁸⁾ en die Karoo.⁴⁹⁾

Wat geldsake betref, het die gemeente tydens sy bediening 'n konstante inkomste gehad. Naas die gemelde afbetaling in 1804 van 2 000 gulden aan die gemeente Kaapstad, is nog 4 000 gulden in 1809 betaal.⁵¹⁾ Dit het die skuld tot 1 500 gulden verminder. Daar is ook voortgegaan met die gebruik om kerkgeld teen rente aan gemeentelêde te leen.⁵²⁾

Beide ds. Vos self en Heinrich Lichtenstein het duidelik melding gemaak van die verskil in benadering ten opsigte van geestelike sake tussen ds. Vos en ds. Ballot. In sy boek *Merkwaardige Verhaal* het ds. Vos nie uitdruklik gesê wát die verskil was nie, maar nadat ds. Ballot tydens sy eerste reis na Graaff-Reinet in 1779 op Tulbagh waargeneem het, het ds. Vos opgemerk dat hy aan die uitwendige vertoon van die jong mense kon sien dat daar 'n wolf onder die kudde was.⁵³⁾ Volgens Lichtenstein

-
45. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 8 Oktober 1811.
  46. CO 4835 Letters Despatched: H. Alexander - Kerkraad van Tulbagh, 3 Maart 1814; G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 7 Maart 1814.
  47. G4 5/1 Inkomende Briewe: D.J. Aspelng - J. de Wet, 3 Mei 1803; G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 14 Februarie 1807, 22 Februarie 1807; G4 6/1 Uitgaande Briewe: Kerkraad - Lutherse Kerkraad, 25 Februarie 1807; G4 5/1 Inkomende Briewe: Lutherse Kerkraad - Tulbaghse Kerkraad, 13 Maart 1807; J.H. Frouenfelder - Kerkraad in 't Land van Waveren, 1 Maart, 1802.
  48. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 2 Maart 1806.
  49. G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 5 Julie 1806, 24 Julie 1812.
  50. G4 1/2 Notules van die Kerkraad: Kerkrekenings van 1803 - 1805, pp. 148, 157, 165; G4 1/3 Notules van die Kerkraad: Kerkrekenings van 1806 - 1812, pp. 8, 18, 28, 37, 46, 57, 64; CO 55 Letters Received: Scholtz en Kerkraad - Goewerneur, 7 Februarie 1814; CO 67 Letters Received: Kerkraad - Goewerneur, 31 Desember 1814.
  51. G4 1/3 Notules van die Kerkraad: Kerkrekening van 1809, p. 37.
  52. G4 1/2 Notule van die Kerkraad, 4 Desember 1805; G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 8 April 1812, 29 Oktober 1813.

was dans en musiek onder ds. Vos se invloed verbode in die gemeente en kon van die gemeentelede ds. Ballot nouliks vergewe dat hy tydens sy permanente bediening meer verdraagsaam was teenoor musiek en dans en inderdaad vrolikheid onder die jongmense aangemoedig het.⁵⁴⁾

Dit is egter opmerklik dat, toe daar in 1809 sprake was dat goewerneur Caledon ds. Ballot na Swartland wou verplaas, die kerkraad en ander gemeentelede gevra het dat hy moes bly en dat hy dit as 'n teken van hul toegeneenteheid teenoor hom beskou het.⁵⁵⁾ Hy kon dus nie 'n te swak en ongewilde predikant gewees het nie.

In die argiefbewaarplek van die Universiteit van Kaapstad is 'n paar preke van ds. Ballot, maar ongelukkig sonder datums. Die titelblad van een wat hy tydens sy bediening op Tulbagh gelewer het, te wete op 3 Oktober 1810, het egter bewaar gebly en die teksvers was Jesaja 57 vers 15.⁵⁶⁾ Hierdie en die ander dokumente werp egter nie lig op die probleem nie, en die enigste slotsom waartoe gekom kan word, is dat ds. Ballot minder streng in sy bediening was as ds. Vos.

Sendingwerk onder die slawe en ander gekleurdes in die distrik Tulbagh is nie regstreeks deur die gemeente gedoen nie. Volgens die getuienis blyk dit dat ds. Ballot hoegenaamd nie so betrokke by dié aksie soos sy voorganger was nie. Van die gemeentelede was egter wel betrokke as direkteure en lede van die Tulbaghse Hulpgenootskap van die Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap. Om dié rede is dit belangrik om oorsigtelik na hul werksaamhede van 1803 tot 1814 te kyk.

Ná ds. Vos se vertrek het die direkteure van die hulpgenootskap sy werk onder die slawe en gekleurdes voortgesit deur om die beurt elke tweede Sondagmiddag vir hulle onderrig te gee. Teen 1803 is daar eike Sondagmiddag vir sowat honderd mense samekomste in die huis van die weduwee Smith gehou.⁵⁷⁾

---

54. M.K.H. Lichtenstein: Travels in South Africa I, p. 177.

55. CO 14 Letters Received: Tulbaghse Kerkraad - Caledon, 6 November 1809;
CO 14 Letters Received: Ballot - Caledon, 10 November 1809.

56. BC 104 Ballot-versameling B 1.1.

57. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrosdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, pp. 223, 224.

In hierdie tyd het die hulpgenootskap al hoe meer selfstandig geraak en dit het tot die stigting van die Tulbaghse Sendinggenootskap gelei. Presies wanneer dit was, is nie bekend nie, maar in Mei 1810 het die genootskap van die owerheid verlof gekry om 'n sendeling onder die slawe in distrik te laat werk.⁵⁸⁾

Die eerste sewe direkteure van die Tulbaghse sendinggenootskap was H.L. de Lange, P.F. Theron, Jan D. Mohr, Jac. du Toit, Jacob de Bruyn, P.F. Hugo en Jacobus Hugo.⁵⁹⁾

Die man wat die genootskap beroep het, was Arie Vos. Hy was 'n Hollander en het in Januarie 1805 saam met sy vrou in diens van die Londense Sendinggenootskap saam met J.J. Kicherer na die Kaap gekom om by die Zakrivierinstituut te help. Dié instituut is egter tot niet en Vos en sy vrou is na Graaff-Reinet waar hy voorleser en katkisasie-onderwyser was.⁶⁰⁾

In Tulbagh se lidmateregister is aangeteken dat Arie Vos en sy vrou Elizabeth Cornelia Lingebach op 23 Maart 1811 met attestasie van Graaff-Reinet in dié gemeente aangekom het.⁶¹⁾

Vos het geesdriftig op Tulbagh begin werk. Op Sondag het hy diens gehou en gedurende die week onderrig gegee.⁶²⁾ Die werk was so geslaag dat die direkteure goewerneur Cradock op 23 November 1813 gevra het of hulle dit sou mag bestendig deur 'n erf met 'n huis daarop vir Arie Vos en sy navolgers te koop en ook 'n oefeninghuis daar op te rig. Die rede vir laasgenoemde was dat die gebou wat gebruik was, te klein geword het weens die toevloei van belangstellendes.

---

58. Ibid., pp. 235, 236.

59. G4 12/1 Diverse Stukke en Briewe: H.L. de Lange en ander - Cradock, 23 November 1813; P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrostdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, p. 237.

60. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrostdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, pp. 273, 274, 237, 238; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 101.

61. G4 8/1 Lidmaatregister, 23 Maart 1811.

62. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrostdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, pp. 238, 240.

Die direkteure het ook gevra dat die eiendom (met kwytskelding van hereregte) aan hulle oorgedra moes word om die voortgang van die werk te verseker, en as een van hulle te sterwe kom, 'n ander in sy plek aangestel mag word.⁶³⁾

Die Goewerneur het dié versoek toegestaan en so het die direksie amptelik 'n regs persoon geword.⁶⁴⁾

Die voltooiing van die oefeninghuis het nóg 'n groter stroom van toehoorders veroorsaak en die gebou was propvol gepak tydens byeenkomste.⁶⁵⁾

Vos het ook met seën buite die dorp gewerk en gereeld volgens 'n program die wyke Bokkeveld, Breërivier, Hexrivier, Bergrivier en Vier-en-Twintig Riviere besoek.⁶⁶⁾

Dit wil amper lyk of die geestelike lewê van Tulbagh sedert ds. M.C. Vos se vertrek in die direksie van die sendinggenootskap en die oefeninghuis gepols het en nie soseer in die gemeente se kerkgebou nie.

---

63. G4 12/1 Diverse Stukke en Briewe: H.L. de Lange en ander - Cradock, 23 November 1813.

64. G4 12/1 Diverse Stukke en Briewe: H. Alexander - H.L. de Lange en ander, 5 Maart 1814; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 102.

65. P.S. de Jongh: Sendingwerk in die Landdrosdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830, p. 238.

66. Ibid., p. 239.

DS. J.J. KICHERER

8. Die Bedieningstyd van ds. J.J. Kicherer 1815-1825

Op 12 Januarie 1814, vyf dae ná ds. Ballot se dood, het die kerkraad van Tulbagh besluit dat al sy lede 'n beurt sou kry om ds. Johannes Scholtz van Swartland een keer per maand vir 'n kerkdiens na Tulbagh te bring en terug te neem.¹⁾

Die 15de Februarie het goewerneur Cradock die landdros en kerkraad van Tulbagh laat weet dat hy kennis geneem het van ds. Ballot se oorlye, maar dat daar niemand in die Kolonie was om sy plek te vul nie. Hy het toegestem tot die tydelike maatreël om ds. Scholtz een keer per maand na Tulbagh te bring.

Die Goewerneur het gesê hy was deeglik bewus van die tekort aan predikante in die Kolonie, maar vol vertroue dat geskikte predikante na die Kaap gestuur sou word aangesien hy die Britse regering reeds geruime tyd tevore daaromtrent ingelig het.²⁾

Op dieselfde dag - 16 Februarie - het hy ds. Scholtz versoek om as konsulent gereeld op Tulbagh op te tree en gesê dat die owerheid hom daarvoor sou vergoed.³⁾ Mev. Ballot het ná haar man se dood besluit om haar permanent op Tulbagh te vestig. Sy het later in 1814 aansoek gedoen om 'n stuk pastoriegrond, en goewerneur Cradock het in Januarie 1815 toestemming gegee dat dit vir haar opgemeet en gewaardeer word.⁴⁾

Die huis wat sy daar laat bou het, staan vandag nog en is ná die aardbewing van 1969 tot sy oorspronklike vorm gerestoureer. Dit staan bekend as Ballotina en is aan die westekant van Kerkstraat oorkant die pastoriekompleks geleë.⁵⁾

-
1. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 12 Januarie 1814; A.P. Smit: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Swartland, 1745 - 1945, p. 72.
  2. CO 4835 Letters Despatched: H. Alexander - Van de Graaff, 16 Februarie 1814; CO 4835 Letters Despatched: H. Alexander - Kerkraad, Tulbagh, 16 Februarie 1814.
  3. CO 4835 Letters Despatched: H. Alexander - Scholtz, 16 Februarie 1814.
  4. CO 4837 Letters Despatched: C. Bird - Landdrost of Tulbagh, 25 November 1814; CO 4837 Letters Despatched: C. Bird - Landdrost of Tulbagh, 5 Januarie 1815.
  5. G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, pp. 8, 163 - 167.

Die man wat goewerneur Charles Somerset as predikant vir Tulbagh aange= stel het, was ds. Johannes Jacobus Kicherer van Graaff-Reinet. Sy ge= meente was erg ontsteld om hom te verloor. Op 7 Januarie 1815 het drie lede van die kerkraad 'n hartroerende brief aan die Goewerneur geskryf waarin hulle hom namens die gemeente gebid en gesmeek het om ds. Kicherer nie van hulle weg te neem nie. Hy het nege jaar met "verstand, weten= schap en liefde" daar gewerk en in die lig van die slegte toestand van die gemeente voor sy koms sou dit vir hulle 'n baie groot slag wees as hy moes vertrek.⁶⁾

Goewerneur Somerset het egter by sy besluit gebly, want op 9 Maart 1815 het die kerkraad van Tulbagh ds. Kicherer reeds verwag⁷⁾ en op 11 Julie het hy sy eerste kerkraadsvergadering daar bygewoon.⁸⁾

Ds. Kicherer is in 1775 in Den Haag gebore. Ná hy aan die Universiteite van Leiden en Utrecht gestudeer het, is hy in 1798 as predikant van die Hervormde Kerk van Nederland georden. In dieselfde jaar is hy deur die Rotterdamse Sendinggenootskap na die Londense Sendinggenootskap oorge= plaas en op 31 Maart 1799 het hy saam met dr. J.T. van der Kemp, William Edwards en John Edmond in Kaapstad aangekom.

Saam met Edwards het hy aan die Sakrivier - wes van die huidige Carnarvon - met sendingwerk onder die Boesmans begin. Nieteenstaande ds. Kicherer se ondernemingsgees was daar weinig vrug op sy werk. In 1803 het hy Nederland en Engeland met van sy Baster-Hottentotbekeerlinge besoek en in Februarie 1805 teruggekeer. Weens agteruitgang tydens sy afwesigheid is die Sakrivierse sendingpoging kort daarna stopgesit.

Op 3 Maart 1805 is ds. Kicherer met Clara Johanna Bosman van Stellenbosch, die weduwee van Levin Godlob Hubert, getroud en in 1806 het hy predikant op Graaff-Reinet geword. Sowat dertig van sy bruin gemeentelide het hom daarheen gevolg.

---

6. CO 67 Letters Received: J.B. Rabie, C. Van Nieuwkerken, J. Geel - Somerset, 7 Januarie 1815.

7. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 9 Maart 1815.

8. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 11 Julie 1815.

Op Graaff-Reinet het hy met onvermoeide ywer en groot seën in die reuse-gemeente gewerk, maar hy het steeds by die sendingwerk betrokke gebly en in 1814 het hy saam met die Londense Sendinggenootskap 'n plaaslike sendinggenootskap gestig.⁹⁾ Tulbagh het dus weer 'n predikant uit die sendingtradisie van ds. M.C. Vos ontvang.

Die Tulbaghse kerkraad was baie dankbaar teenoor ds. Scholtz vir sy werk as konsulent. As blyk van waardering het hulle op 22 September 1815 besluit om 'n dosyn silwer eetlepels aan hom te skenk.¹⁰⁾

Die kerkraad het op 9 September 1816 besluit om aan Arie Vos, wat intussen die kategeese-onderrig van die jong mense behartig het, 100 riksdaalers te gee.¹¹⁾

Dit blyk dat die kerkraad teen 1815 begerig was om 'n orrel vir die kerkgebou te koop, en op die vergadering van 9 Maart 1815 het ouderling Jacob de Bruyn dit op hom geneem om 'n kollektelys vir die orrel op te stel. Die kerkraad sou ene Karstendyk vra om met hom ooreen te kom om die orrel te speel.¹²⁾

Op ds. Kicherer se eerste kerkraadsvergadering op 11 Julie 1815 is besluit dat hy tydens huisbesoek die gemeentedele sou voorberei vir die gee van liefdegawes vir die aankoop van 'n orrel by die Lutherse gemeente in Kaapstad en hy het hom dit laat welgeval. Daar is ook besluit dat alle besprekings van die kerkraad in die vervolg in die geheim gehou sou word.¹³⁾

Ds. Kicherer het ook dadelik sy planne vir huisbesoek bekend gemaak. Hy sou begin deur die Karoo en Onder-Roggeveld te besoek. Hy was egter nie net 'n ouderling, met hom saam neem, soos die gewoonte was nie, maar ook 'n diaken. Dit is goedgekeur.¹⁴⁾

---

9. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I, pp. 445, 446.

10. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 20 September 1815.

11. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 9 September 1816.

12. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 9 Maart 1815.

13. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 11 Julie 1815.

14. Ibid.

Die teenwoordigheid van die kommissaris-politiek as skakel met die regering in vergaderings van die Kaapstadse kerkraad was van die beginjare van die volksplanting af die praktyk in die Kolonie.¹⁵⁾ Ds.

Kicherer was egter die eerste predikant wat dié amptenaar in 'n kerkraadsnotule van Tulbagh genoem het, en juis sy afwesigheid weens ongesteldheid op 7 November 1815.¹⁶⁾ Daarna het hy met tussenposes die kerkraadsvergaderings bygewoon.¹⁷⁾

Volgens die kerkorde van 1643 was dit die kommissaris-politiek se taak om te voorkom dat sake van belang sonder vóóraf oorlegpleging met hom afgehandel word. Sy belangrikste werk was die jaarlikse nagaan van die diakonierekenings.¹⁸⁾

Die kommissaris-politiek moes ook toesien dat sitplekke aan gemeentelêde volgens hul sosiale status toegeken word,¹⁹⁾ en dit is in hierdie verband dat daar ook verwysing na hom in die notule van Tulbagh se kerkraadsvergadering op 7 November 1815 was. Dokter Akkerman het naamlik gevra vir 'n sitplek "op de orgel" vir hom en sy vrou (wat hardhorend was), omdat dit nader aan die preekstoel was. Die kerkraad het besluit om ondersoek in te stel of daar nog oop sitplekke was en om die saak met die kommissaris-politiek te bespreek.²⁰⁾

In die Tulbagh gemeente het die landdros van die distrik die amp van kommissaris-politiek beklee.²¹⁾

Dit lyk of ds. Kicherer nie alte goed met die koster, D. du Toit, reggekom het nie. Op 23 April 1816 het Du Toit, op ds. Kicherer se versoek, voor die kerkraad verskyn. Die klagtes teen hom is aan hom voorgelê, en hy het toe sekere sake geopper, maar volgens die kerkraad was dit ongegrond. Die kerkraadslede het toe met moeite probeer om hom tot onderwerping te bring, maar tevergeefs.²²⁾ Ten slotte het hy gevra vir

---

15. B. Booyens: Kerk en Staat, 1795 - 1843, pp. 39, 40.

16. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 7 November 1815.

17. G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 23 April 1816, 9 Julie 1816; 9 September 1816, 5 Januarie 1821, 19 Oktober 1821.

18. B. Booyens: Kerk en Staat, 1795 - 1843, pp. 40, 42.

19. Ibid., p. 91.

20. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 7 November 1815.

21. G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 21 Mei 1825, 12 Junie 1825.

22. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 23 April 1816.

veertien dae uitstel om sy "gemagtigde" daaroor te raadpleeg.²³⁾
(Moontlik was dit ds. Kicherer.)

Op daardie oomblik het Kicherer die vergadering binnegekom, opgemerk dat die koster se versoek "een soort van opsternaatheid" (wederstrewigheid)²⁴⁾ is en aan die kerkraad gesê hy het hom nie meer as sy koster erken nie. Die kerkraad het ds. Kicherer se standpunt aanvaar.²⁵⁾

Du Toit het egter nie daarin berus nie, want op 14 Mei 1816 het die Goewerneur vir landdros J.H. Fischer van Tulbagh 'n afskrif van 'n brief gestuur waarin die koster oor ds. Kicherer gekla het. Die landdros moes die saak ondersoek en verslag doen daaroor. Blykbaar het daar nie veel van gekom nie, want die kerkraad het op 9 Julie besluit om Gysbertus Keet in Du Toit se plek aan te stel.²⁷⁾

In afwagting van die Goewerneur se goedkeuring is Keet, ná hy oor die kerkraad se besluit ingelig is, op 9 September voorlopig aangestel.²⁸⁾

Dit blyk egter dat hy reeds vroeër die werk van die koster begin doen het, want hy het al in Augustus 1816 die doodregister begin hou met die volgende inskrywing:

"Geen ander doodregister dat op de hiervoor staande volgen moest met myn aanstelling en komst alhier te Tulbagh gevonden hebbende, het ek in dese boek het vervolgt en wel van het jaar 1816 van den Augustus 1816 af toen ek het koster sampt aanvaarde."²⁹⁾

Keet was volgens sy doodregister-inskrywings 'n baie deeglike en noukeurige persoon. Sy voorgangers het meestal net die datum van oorlye en die oorledene se naam verstrekk. Soms is òf die koster òf die predikant se naam, die plek van oorlye en die oorledene se ouderdom ook ingeskryf.

---

23. Ibid.

24. Ibid.

25. Ibid.

26. CO 4838 Letters Despatched: C. Bird - J.H. Fischer, 14 Mei 1816.

27. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 9 Julie 1816.

28. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 9 Julie 1816, 9 September 1816.

29. G4 11/1 Doodregister, p. 23.

Keet het die doodregister in kolomme oor twee bladsye verdeel om die jaar, volle naam en van, ouderdom in jare, maande en dae, geboorteplek, beroep, datum van oorlye en plek van oorlye aan te dui. Hy het ook ruimte gelaat om te sê of dit 'n huisvrou, weduwee, seun of dogter was.³⁰⁾

Die voorleser, Abraham Broodryk, is op 20 Junie 1817 in Kerkstraat oordelede³¹⁾ en die kerkraad het op 9 Julie besluit dat sy weduwee drie maande lank in die voorlesershuis mag aanbly met dieselfde voorregte as tevore.³²⁾ Die rede vir dié vergunning was seersekerlik haar man se diens aan die gemeente sedert 1802.

Ds. Kicherer wou graag vir Cornelis de Kock in die pos aanstel. Die kerkraad het voorts die kommissaris-politiek versoek om die Goewerneur te vra om indien moontlik die pos van voorleser en skoolmeester te skei, sodat De Kock as skoolmeester en Marthinus Keet as voorleser aangestel kon word.³³⁾

Die Goewerneur het egter nie die verdeling van die pos goedgekeur nie en De Kock moes toe albei take verrig.³⁵⁾

Aan die begin van 1818 het ds. Kicherer begin aandag skenk aan waarskynlik die ernstigste probleem tydens sy bediening op Tulbagh. Op die kerkraadsvergadering van 12 Januarie het hy beswaar gemaak teen ds. Scholtz van Swartland se optrede. Volgens hom het Scholtz na willekeur gehandel ten opsigte van die doop van kinders uit die gemeente Tulbagh; selfs kinders van ouers wat betigtiging deur die leraar verdien weens hul verkeerde gedrag is gedoop. Ds. Scholtz het na bewering ook mense as lidmate voorgestel wat deur ds. Kicherer ondervra is en deur hom nie bekwaam bevind is om belydenis van geloof af te lê nie. Op grond hiervan het die kerkraad besluit om 'n vriendelike brief oor die bogenoemde sake aan hul buurleraar te skryf.³⁶⁾

---

30. Ibid., pp. 24, 25.

31. Ibid., pp. 24, 25.

32. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 9 Julie 1817.

33. Ibid.

34. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 20 Oktober 1817.

35. J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 111.

36. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 12 Januarie 1818.

In die lig van ds. Kicherer se sterk evangelistiese sendingagtergrond is sy besware en optrede heeltemal verstaanbaar.

Ds. Scholtz het klaarblyklik nie na wense gereageer nie, want na 'n brief van hom (die inhoud word nie in die notule gemeld nie) het die kerkraad op 24 Maart 1818 dit weer goedgevind om hom vriendelik aan te skryf oor sy-doop- en voorstellingspraktyke.³⁷⁾

Die 8ste Julie het Tulbagh se kerkraad toe die saak 'n stap verder gevoer deur weer aan ds. Scholtz te skryf (dié keer word nie gemeld of dit 'n vriendelike skrywe was nie) met die versoek om van hom te wete te kom watter antwoord hy van sy kommissaris-politiek gekry het oor die doop van kinders en die voorstel van lidmate uit ander gemeentes. (Die notule skep die indruk dat ds. Scholtz in meer as een gemeente probleme veroorsaak het.)³⁸⁾

Vir baie gemeentelede van Tulbagh moes 1818 egter 'n heuglike jaar gewees het, want hul geliefde oud-leraar, die vurige sendingpionier M.C. Vos, het hom ná sy aftrede weer daar kom vestig.

Nadat ds. Vos Tulbagh in 1802 verlaat het om na Engeland te gaan, is hy na Ceylon waar hy op Point de Galle en Colombo gewerk het. Later is hy na Negapatam aan die suidooskus van Indië.

Sy vrou, Elizabeth Johanna Jacobs, is die 12 de Januarie 1805 op Ceylon oorlede. Daar was geen kinders uit die huwelik nie en in dieselfde jaar is ds. Vos met Johanna Petronella van Geyzel - 'n boorling van Ceylon en weduwee van 'n Britse offisier, Charles Torriano - getroud. Hy wou egter terugkeer na sy geboorteland en op 26 November 1809 het hy en sy vrou in Kaapstad aan wal gegaan.

Aan die Kaap het hy in twee gemeentes gewerk: Swartland, van Junie 1810 tot April 1811, en Swartberg (Caledon), van Mei 1811 tot Augustus 1818.³⁹⁾

---

37. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 24 Maart 1818.

38. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 8 Julie 1818.

39. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, pp. 845, 846; M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 171 - 206, 221.

Teen April 1818 was sy gesondheidtoestand egter reeds tien maande lank só swak dat hy nie meer normaalweg met sy werk kon voortgaan nie. Omdat hy nie hoop op beterskap gehad het nie, het hy goewerneur Somerset op 4 April 1818 om sy emeritaat gevra.⁴⁰⁾ Hiertoe het die Goewerneur ingestem,⁴¹⁾ en ds. Vos het hom hartlik daarvoor bedank⁴²⁾ aangesien hy sy volle salaris, uitgesonderd vry huisvesting, sou behou.⁴³⁾

Ds. Vos het dit as 'n bestiering beskou dat hy omstreeks Augustus 1817, voor sy aftrede, 'n huis van die weduwee Cosmus Rademan in Achterstraat, Tulbagh, gekoop het, want sowat twee maande ná hy die huis gekoop het, het die pastorie op Swartberg met groot verlies vir hom en sy gesin afgebrand.⁴⁴⁾ Dit was dan hierdie huis op Tulbagh wat die egpaar Vos met hul ses kinders - een was uit mev. Vos se vorige huwelik - en hul bediendes in September 1818 betrek het.⁴⁵⁾ Die huis was een van die dorpie se swierigste wonings en is vandag in sy gerestoureerde vorm te sien as Van der Stelstraat 51A.⁴⁶⁾

'n Groot aantal van ds. Vos se ou vriende, katkisante en bekeerlinge het die gesin met hartlike vreugde verwelkom, en omdat hulle van die pastorie-brand op Swartberg gehoor het, het van hulle nuwe meubelstukke as geskenke gebring.⁴⁷⁾

Treffend is ds. Vos se beskrywing van hulle verwelkoming deur die sendeling Arie Vos en sy vrou: "Deze, zoo man als vrouw, ofschoon ons bijna niet anders dan door geruchten kennende, omhelsden ons met blijdschap, en verwelkomden ons ook recht hartelijk, ja werden, te meer, daar zij kort bij ons woonden, onze beste vrienden."⁴⁸⁾

-
40. CO 90 Letters Received: Vos - Somerset, 4 April 1818.
  41. CC 4840 Letters Despatched: C. Bird - Vos, 12 Mei 1818.
  42. CU 90 Letters Received: Vos - Somerset, 22 Junie 1818.
  43. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 220.
  44. CO 90 Letters Received: Vos - Somerset, 4 April 1818; M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 219, 220; G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, pp. 41, 46, 49, 126.
  45. CO 90 Letters Received: Vos - Somerset, 4 April 1818; M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 220, 224.
  46. G. en G. Fagan: Kerkstraat in 't Land van Waveren, p. 127.
  47. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 224, 225.
  48. Ibid., p. 225.

Weens ds. Vos se swak gesondheid en ouderdom - hy was amper sestig jaar oud - was die kerkgebou te ver van sy huis af om daarnatoe te stap. Gevolglik moes hy soontoe gedra word. Hy het ds. Kicherer toe maar min hoor preek.⁴⁹⁾

Ds. Vos het ds. Kicherer sedert sy aankoms aan die Kaap in 1799 geken en groot lof vir hom gehad,⁵⁰⁾ maar dit is opmerklik dat hy nou geen melding gemaak het van enige kontak tussen hulle nie. Dié swye is des te meer opvallend deurdat ds. Vos geskryf het van sy hegte vriendskap met Arie Vos en sy vrou en hy ook gesê het dat sy verlies om ds. Kicherer min te hoor preek in die kerkgebou grootliks vergoed is deur die nabyheid van die oefeninghuis (twee huise van syne in die Achterstraat). Dáár het ds. Vos so dikwels hy kon Arie Vos se godsdiensoefeninge vir die groot gemeente wat daar vergader het, bygewoon.⁵¹⁾

Aangesien die kerkraad van Tulbagh ten nouste gemoeid was met die uitbreiding van die dorp deur die uitgee van erwe, en ook uit hoofde van die grond wat hy in die dorp besit het, moes die raad soms ongewone versoeke hanteer en daardeur het hy 'n soort munisipale of dorpsraadfunksie verrig.

Jan D. Mohr het byvoorbeeld op 8 Julie 1818 die raad gevra of hy mag klippe breek uit die klipkuil op die gemeente se grond. Die kerkraad het ingestem, maar weens die ongerymdhede en willekeurige gebruik van die kuil sou soortgelyke versoeke daarna net toegestaan word op die uitdruklike voorwaarde dat iedereen wat wou bou, verplig sou wees om 'n lisensie teen betaling by die predikant te kry.⁵²⁾

Op 7 Desember 1818 het die Goewerneur aan alle predikante laat weet dat hul salaris van die volgende jaar af met 500 riksdalers per jaar verhoog word. Hiervoor het ds. Kicherer hom hartlik bedank en hom aangeprys vir sy belangstelling in en aanmoediging van die Kerk se werk. Dit was

---

49. Ibid., pp. 225, 226.

50. Ibid.

51. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, pp. 225, 226; G. en G. Fagan: Kerk=straat in't Land van Waveren, pp. 41, 49, 115, 116.

52. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 8 Julie 1818.

egter nie net die predikante wat 'n verhoging ontvang het nie; die landdroste sou 'n verhoging van 1 000 rixsdalers per jaar kry.⁵³⁾

Die gegewens wat Teenstra in sy werk *De Vruchten Mijner Werkzaamheden* opgeteken het oor die distrikte van die Kolonie in 1818 verskaf waardevolle inligtinge oor die Tulbaghse distrik en gemeente en dit en dit kan ook met ander distrikte vergelyk word.

Met sy totale inwonertal van 13 493, van wie 4 582 blankes was, was Tulbagh, ná Kaapstad, Stellenbosch en Graaff-Reinet, die mees digbevolkte distrik. Dit het net net meer as 7 persent van die totale bevolking van die Kolonie bevat.

Aangesien die gemeentegrense van Tulbagh in 1818 nog grootliks ooreengestem het met dié van die distrik, het dié statistiek ook betrekking op die gemeente. Die Nederduitse Gereformeerde Gemeente van Tulbagh was immers die enigste een in die distrik, en in teorie kan dus aanvaar word dat 'sy predikant na 4 500 blanke siele moes omsien. Voorwaar 'n reuse-taak!

Die anderskleurige bevolking van die distrik, wat uit Hottentotte, prysnegers en slawe bestaan het, het byna 9 000 getel.⁵⁴⁾ Dit was hulle onder wie Arie Vos, as sendeling van die Tulbaghse Sendinggenootskap, gewerk het.

Dié werk het Arie Vos met groot seën gedoen, en ds. M.C. Vos het met blydschap die doop en belydenisaflegging van twee slawe wat hy in die oefeninghuis bygewoon het, beskryf:⁵⁵⁾

"In zijn kerkje of oefeningshuis, zoo dikwels ik maar kon de Godsdienst-oefening bijwonende, werd ik al spoedig verblijd, door te zien, dat Zijn Eerw., hier georden, in zijn oefeningshuis, in tegenwoordigheid van eene

---

53. CO 4841 Letters Despatched: C. Bird - Kicherer, 7 Desember 1818; CO 90 Letters Received: Kicherer - Goewerneur, 18 Desember 1818.

54. M.D. Teenstra: *De Vruchten Mijner Werkzaamheden*, p. 235.

55. M.C. Vos: *Merkwaardig Verhaal*, p. 226.

aanzienlijke gemeente, na eene korte en gepaste redevoering, en afnemning van eene goede belijdenis, twee begenadigde slaven door den Heiligen Doop tot lidmaten der Christelike gemeente aannam, wien ik, na gedaan werk, met een gevoelige hart de hand van broederskap toereikte. O dat zulks dikwijls gebeuren moge! Schenk daartoe, o Heer! uwen Geest en uwe genade van boven, Amen."

Arie Vos was gemagtig om nie-blankes te doop en aan hulle nagmaal te bedien omdat hy, op versoek van die Tulbaghse Sendinggenootskap aan die Londense Sendinggenootskap, deur ds. Kicherer en dr. George Thom georden is. Dit het hom ook in staat gestel om in 1817 'n gemeente onder die nie-blankes te stig. Die gemeente was onder die beheer van die plaaslike sendinggenootskap se direksie.

Naas sy geestelike werk het Arie Vos ook in die oefeninghuis onderwys gegee. Hy het die nie-blankes hoofsaaklik leer lees en skryf.⁵⁶⁾

Die blanke gemeente het Vos met groot respek bejeën, want op 25 Februarie 1819 het die kerkraad besluit om aan hom 'n sitplek in die bank vir uittredende ouderlinge toe te ken.⁵⁷⁾

Hoewel Tulbagh 'n taamlike afgeleë dorpie was, was dit tog nie geïsoleer van die krisis wat die res van die Kolonie getref het nie. Die 17de Februarie 1819 het die Goewerneur byvoorbeeld die landdroste van Tulbagh en Swellendam laat weet dat hulle met die minste vertraging moontlik tweehonderd berede burgers na Uitenhage moes stuur⁵⁸⁾ om daar te help in 'n veldtog ter steun van die Xhosa-opperhoof Gaika teen Ndlambie.⁵⁹⁾

Altesame 169 burgers en 103 Hottentot-soldate onder veldkornet J.R. van der Merwe is toe die 6de Maart deur landdros J.H. Fischer van Tulbagh na Uitenhage gestuur.⁶⁰⁾

-
56. P.S. de Jongh: *Sendingwerk in die Landdrostdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester)*, 1799 - 1830, pp. 238, 240.
57. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 25 Januarie 1819.
58. C0 4841 Letters Despatched: C. Bird - Landdrosts of Tulbagh and Swellendam, 17 Februarie 1819.
59. G.M. Theal: *History of South Africa V*, pp. 334, 335; IX, p. 439.
60. C0 4841 Letters Despatched: C. Bird - J.H. Fischer, 17 Maart 1819.

In 'n poging om die Xhosa-grensskendings finaal te beëindig, het die Goewerneur op 17 Maart 1819 die landdroste van Tulbagh, George en Swellendam gevra om nog burgers na Uitenhage te stuur.⁶¹⁾ Hierdie gebeure het tot die Vyfde Oosgrensoorlog gelei⁶²⁾ waarby gemeentelêde van Tulbagh in alle waarskynlikheid betrokke was.

Die probleem betreffende die doop en die voorstelling van lidmate binne die gemeentegrense van Tulbagh deur ander predikante het teen 1820 steeds gepla en op 5 April 1820 het die kerkraad besluit om die mening van die predikante in Kaapstad oor dié saak te vra. Ds. Kicherer sou dienaan=gaande 'n brief aan hulle skryf.⁶³⁾

Om die een of ander rede het hulle nie daarop ag geslaan nie en die 5de Julie, drie maande later, het ds. Kicherer dit weer op hom geneem om aan hulle te skryf of om met hulle te praat oor dié saak.

Die groot rede vir die kommer en die dringendheid van die saak kom na vore uit die laasgenoemde vergadering se notule: Die gewraakte praktyk van ander predikante het die gemeente Tulbagh se inkomste grootliks laat verminder.⁶⁴⁾

'n Ander saak wat uit die notules na vore kom, is dat die predikante van Kaapstad *de facto* as die hoogste gesag in kerk ake in die Kolonie erken is. In die afwesigheid van 'n sinode of 'n algemene kerkvergadering, en weens die verbreking van die Kolonie se bande met die Classis van Amsterdam ná die permanente Britse besetting van die Kaap, was dit blykbaar die enigste uitweg wat 'n kerkraad gehad het met 'n probleem wat nie plaaslik opgelos kon word nie.

Blykbaar was die kerkraad nie tevrede met die orrel nie, want op 4 Oktober 1820 is besluit om meer sitplekke "op den orgel" in te rig nadat die raad dit goedgevind het om die orrel op 'n openbare veiling te ver=koop.⁶⁵⁾

---

61. CO 4841 Letters Despatched: C. Bird - Landdrosts of Tulbagh, Swellendam, George, 17 Maart 1819.

62. G.M. Theal: History of South Africa V, pp. 335 - 339; IX, p. 440.

63. G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 5 April 1820, 5 Julie 1820.

64. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 5 Julie 1820.

65. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 4 Oktober 1820.

n Baie belangrike verwikkeling in die gemeente gedurende 1821 was seersekertlik die afskeiding van Worcester as selfstandige gemeente. Die kerkraad van Tulbagh het op 17 April 1822 besluit om twee groot Bybels aan die nuwe gemeente te skenk.⁶⁶⁾

n Verwoestende wind- en reënstorm het die westelike deel van die Kaapkolonie vroeg in Julie 1822 getref en n spoor van verwoesting gelaat in die Skiereiland, Stellenbosch, Paarl, Hottentots-Holland, Caledon en Tulbagh, waar die ergste skade aangerig is.

Die skade aan die drosdy en ander openbare geboue op Tulbagh was só groot en die berekende herstelkoste só hoog dat goewerneur Somerset besluit het om die setel van die landdros van Tulbagh na Worcester te verskuif en die distrik Worcester te noem.⁶⁷⁾

Landdros C. Trappes het in Oktober na Worcester verhuis⁶⁸⁾ en in dieselfde maand het die Goewerneur H.L. de Lange - n direkteur van die Tulbaghse Sendinggenootskap - as spesiale heemraad op Tulbagh aangestel.⁶⁹⁾

Toe die kerkraad in 1794 besluit het om die eerste erwe in Kerkstraat te verkoop, het ds. M.C. Vos die Goewerneur gevra om te bepaal dat dit nie gebruik sou mag word om n kroeg aan te hou of wyn en sterk drank in klein maat te verkoop nie.

Dié versoek het òf nooit tot uitvoering gekom nie òf die toepassing van die verbod het blykbaar teen 1822 verval, want in Oktober het die kerkraad die landdros en heemrade versoek om die taphuis in Kerkstraat heeltemal te verbied of minstens die hele Sondag te sluit.

Hierop het die landdros en heemrade geantwoord dat die kwaad wat die

---

66. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 17 April 1822.

67. A.F. Hattersley: *An Illustrated Social History of South Africa*, p. 78; 1/WOC 17/9 Letters Despatched: Trappes - Colonial Secretary, 7 Julie 1822; 2/27 Inventory of the Archives of the Magistrate of the district of Tulbagh, pp. 2, 3.

68. 2/27 Inventory of the Archives of the Magistrate of the district of Tulbagh

69. C0 Letters Despatched: C. Bird - C. Trappès, 16 Oktober 1822.

kerkraad deur dié versoek wou wegneem, tot die teendeel sou lei, naamlik smokkelary en groter onreëlmatighede. Om dié rede kon die versoek nie toegestaan word nie. Die pagter van die taphuis in Kerkstraat sou wel gelas word om dit elke Sondag van die begin van die kerkdiens om negeuur in die oggend tot vieruur in die namiddag te sluit.⁷⁰⁾

Teen die eerste helfte van 1823 was die planne blykbaar reeds bekend om Clanwilliam (Jan Disselsvlei), waar daar 'n adjunk-landdros was, as 'n nuwe gemeente van Tulbagh af te skei, want op 12 April 1823 het die kerkraad van Tulbagh besluit om die kommissaris-politiek se verlof te vra vir die vasstelling van grenslyne tussen Worcester, Tulbagh en Clanwilliam.

Vocrts is op dieselfde vergadering besluit om nie meer mense in die kerkgebou te begrawe nie, behalwe predikante en hul vroue. Belangrike mense of amptenare sou ook in die kerkgebou begrawe mag word, maar teen betaling van 100 rixsdalers. Vir predikanteskinders sou dieselfde reg geld.

Die orrel was blykbaar nog nie verkoop nie, want daar is besluit om dit uit te haal, te verkoop en die plek waar dit gestaan het, vir sitplekke in te ruim.⁷¹⁾

Teen 1824 was Tulbagh reeds baie duidelik geraak deur lord Charles Somerset verengelsingsbeleid en het die inwoners skynbaar geredelik daarby ingeval. Dit blyk uit die volgende: Volgens 'n verslag van 24 Februarie 1824 deur P.J. Truter aan die regering se Bible and School Commission het die voorleser, Cornelis de Kock, goeie onderrig in sy skool gegee, maar het hy nog net veertien leerlinge gehad. Al die ander leerlinge wat hy gehad het, het sy skool verlaat en die English Free School van James Rattray bygewoon. Dit was ook die geval in ander distrikte waar Engelse staatskole begin is.⁷²⁾

70. G4 12/1 Diverse Stukke en Briewe: Sekretaris Kuys - Kerkraad, 18 Oktober 1822; G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 19 Oktober 1822.

71. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 12 April 1823.

72. CO 203 Letters Received: P.J. Truter - Bible and School Commission, 24 Februarie 1824; E.A. Walker: History of South Africa, p. 143; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 112.

James Rattray was een van die ses Skotse onderwysers wat ds. George Thom in November 1822 na die Kaap gebring het. Ds. Thom, die Skotse predikant van Caledon, was naamlik in 1822 met verlof in Engeland en het dáár vir die Kolonie Skotse onderwysers en predikante gewerf op versoek van lord Charles Somerset.⁷³⁾

Die geldelike toestand van die predikante in die binneland van die Kolonie was teen 1824 só benard dat tien van hulle, onder andere ds. Kicherer, 'n brief daaroor, wat deur ds. Thom opgestel is, onderteken het en aan die Goewerneur gestuur het.

Hulle het aangevoer dat, hoewel hul salaris vyf jaar tevore met 500 riksdalers tot 2 000 riksdalers per jaar verhoog is, dit heeltemal ontoereikend geword het vir die uitvoering van hul taak, veral huisbesoek, die opvoeding van hul kinders en die handhawing van 'n lewenspeil wat by hul amp gepas het. Die pensioen van 260 riksdalers per jaar, wat deur die kerkorde van 1804 vasgestel is, was nie eens meer genoeg om één mens te onderhou nie. Om hierdie redes het die predikante die Goewerneur versoek om geldelike verligting in hul benarde posisie aan te bring.⁷⁴⁾

Hoewel die gemeente op Worcester reeds in 1821 afgestig het, en ds. Henry Sutherland vroeg in Augustus 1824 daaraan toegewys is, was die grenslyn met Tulbagh nog steeds nie vasgestel nie. Gevolglik het die kerkraad op 7 Oktober 1824 besluit om toe te sien dat dit gedoen word.⁷⁵⁾ Hulle het gesorg dat die saak daarna deur die landdros van Worcester aan die Goewerneur voorgelê word, met vermelding van die veldkornetskappe en plase wat aan weerskante van die grenslyn sou lê.⁷⁶⁾

Die hoogtepunt in 1824 op die kerkkalender van die Kolonie was beslis die Algemene Kerkvergadering van die Nederduitse Gereformeerde Kerk waar toe die regering ingewillig het ná 'n versoekskrif deur die predikante van Kaapstad, di. J.H. von Manger, J.C. Berrangé en A. Faure.⁷⁷⁾

73. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 763.

74. CO 208 Letters Received: Borchers, Spyker, Thom, Mol, Smith, Murray, Taylor, Kicherer, Herold, Scholtz - Lord Charles Somerset, 24 Februarie 1824.

75. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 7 Oktober 1824; Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 743.

76. CO 4851 Letters Despatched: P.G. Brink - C. Trappes, 29 Oktober 1824.

77. B. Booyens: Kerk en Staat, 1795 - 1843, p. 301.

Die laaste vorige vergadering van dié aard is in 1759 gehou, en hoewel daar intussen gepoog is om dit te laat herleef, en die kerkorde van De Mist voorsiening gemaak het vir 'n Kerkvergadering, is dit eers twintig jaar later gehou. Die gebrek aan so 'n liggaam, waarna deur gemeentes as 'n hoër gesag opgesien kon word, het veral na vore gekom ná die verbreking van alle kerklike bande in die Kolonie met die Classis van Amsterdam weens die Britse oorname van die Kaap. Die gevolg hiervan was dat plaaslike gemeentes in isolasie voortbestaan het. Dit het onder meer meegebring dat die wêreldlike owerheid dikwels besluite geneem het oor kerklike sake wat die kerkrade nie kon hanteer nie, maar wat tog deur 'n hoër kerklike liggaam besleg sou kon word.⁷⁸⁾

Die kerkraad van Tulbagh het op 24 Julie 1824 verneem dat die sitting van die Algemene Kerkvergadering (sinode) op 2 November sou begin.⁷⁹⁾

Dit was ds. Kicherer egter nie beskore om sy plek op 2 November in die historiese vergadering in te neem nie aangesien huislike omstandighede (die besonderhede word nie genoem nie) dit vir hom onmoontlik gemaak het. Tulbagh is toe verteenwoordig deur P.J. Conradie en J.D. Mohr.⁸⁰⁾

Die dag voordat die sitting begin het, het Conradie en Mohr versoek dat die volgende beskrywingspunte op die agenda geplaas word:

1. Dat die gemeentegrense tussen Tulbagh, Worcester en Clanwilliam vasgestel word;
2. Dat bepaal word dat geen kinders wat onder die gemeente van Tulbagh ressorteer in ander gemeentes gedoop mag word nie, en dat mense wat onder Tulbagh val, ook nie in ander gemeentes as lidmate aangeneem mag word nie; en
3. Dat "De Brieven die van wegens kerkenraad aan het Gouvernement worde geschreeven, niet zoude mogen versonten worden, zonder vooraf door den Com. Pol. te worden ondertekend dewyl kerkenraad altijd ver=

---

78. Ibid., pp. 44, 293, 294, 299.

79. G4 1/3 Motule van die Kerkraad, 24 Julie 1824; S1/1 Acta Synodi: Kicherer - Von Manger, 13 September 1824.

80. S1/1 Acta Synodi: Kicherer - Von Manger, 25 Oktober 1824.

antwoordelijk blyven voor het geene zy verrigten."⁸¹⁾

Van die veertien gemeentes in die Kolonie het net Cradock en Beaufort (Wes) nie verteenwoordigers na die Algemene Kerkvergadering gestuur nie. Ds. Kicherer het wel teen die einde van die vergadering sy opwagting ge= maak, sodat daar toe twaalf predikante en tien ouderlinge was.⁸²⁾

Die sinode het tot 19 November sitting gehou en 'n taamlike lywige pro= gram is afgehandel. Van die belangrikste besluite was dat De Mist se Kerkorde van 1804 as grondwet van die Kerk aanvaar is; dat seuns nie jonger as sestien jaar en meisies nie jonger as vyftien jaar as lidmate aangeneem mag word nie; dat die sinode elke tweede jaar op die eerste Dinsdag van November sou vergader; dat ringsvergaderings, waarin die leraar en een ouderling of ander kerkraadslid van elke gemeente sou dien, minstens een keer per jaar in die week na Paasfees gehou moes word; en dat 'n staat van godsdien in elke gemeente elke jaar na die rings= vergadering gestuur moes word. Voorts is 'n Reglement van Orde vir die Algemene Kerkvergadering, 'n Algemene Reglement vir die Bestuur van die Kerk, 'n Reglement vir Oefenaars (mense wat godsdiensoefeninge lei maar nie predikante is nie) en 'n Reglement vir die Oprigting van 'n Teo= logiese Seminarium aangeneem.⁸³⁾

Van besondere belang vir Tulbagh was artikel 26 van die Algemene Regle= ment wat bepaal het dat die doop van kinders en volwassenes of die aanneem van lidmate uit 'n ander gemeente nie sonder die skriftelike verlof van die leraar van daardie gemeente mag geskied nie.⁸⁴⁾

Dit blyk nie uit die sinodestukke of Tulbagh se derde beskrywingspunt aandag gekry het nie. Die eerste een, oor grense, is later deur die kerkraad na die ring van Swellendam verwys.⁸⁵⁾

Op 5 Februarie 1825 is 'n brief van die landdros van Worcester voorgelees

-
81. S1/1 Acta Synodi: Conradie, Mohr – Von Manger, 1 November 1824.
 82. A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, pp. 547, 548; A. Dreyer: Boustowwe III, p. 203.
 83. A. Dreyer: Boustowwe III, pp. 203 - 249.
 84. Ibid., p. 218.
 85. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 5 Februarie 1825.

aan die kerkraad. Daarvolgens het die Goewerneur die grensreëling wat op 29 Oktober die vorige jaar gemaak is, goedgekeur. (Daar is nie gemeld wie die reëling gemaak het nie, moontlik was dit die landdros self.) Die kerkraad het toe besluit dat, aangesien hy nie in die vasstelling van die grens geken is of in ag geneem is nie, hy die saak voor die eerste ringsvergadering sou bring.⁸⁶⁾

Dit was vir die gemeente 'n groot slag toe ds. M.C. Vos op 26 Februarie 1825⁸⁷⁾ in die ouderdom van 65 jaar oorlede is. Hoewel sy gesondheid swak was, het hy nooit sy ywer vir die Koninkryk van God verloor nie en selfs nog af en toe op Tulbagh gepreek. Een van die boodskappe wat hy in sy laaste lewensjare op Saterdag 6 Oktober 1821 by 'n biduur gebring het, het bewaar gebly. Die teksverse daarvoor was II Kronieke 7 verse 13 en 14: As Ek die hemel toesluit, dat daar geen reën is nie, of as Ek die sprinkaan beveel om die land af te eet, of as Ek pes onder my volk stuur, en my volk, oor wie my Naam uitgeroep is, hulle verootmoedig en bid en my aangesig soek en hul bekeer van hul verkeerde weë, dan sal Ek uit die hemel hoor en hulle sonde vergewe en hulle land genees; Joël 2 vers 6: Vir hom bewe die volke van angs, alle aangesigte verbleek; en Jesaja 1 vers 12: As julle kom om voor my aangesig te verskyn, wie het dit van julle hand geëis - om my voorhowe te vertrap?⁸⁸⁾ Ongelukkig het hy nie die publikasie van sy lewensverhaal, in die vorm van briewe aan 'n vriend in Nederland, gesien nie, want dit het te laat by die Kaap aangekom.⁸⁹⁾

Nouliks 'n maand ná ds. Vos se oorlye is die 50-jarige ds. J.J. Kicherer op 1 April 1825 oorlede. Soos sy voorgangers wat op die dorp oorlede is, is hy ook in die kerkgebou begrawe.⁹⁰⁾

Weens ds. Kicherer se dood is 'n buitengewone kerkraadsvergadering op

---

86. Ibid.

87. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 228; G4 11/1 Doodregister. p. 28.

88. BC 132 E2 Dreyer-Versameling: Preek van M.C. Vos, gelewer te Woerden 30 Maart 1790, te Kaapstad 17 Februarie 1810 en op Tulbagh 6 Oktober 1821.

89. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. vii.

90. C0 230 Letters Received: P.J. Conradie, P.F. Theron - Somerset, 1 April 1825; Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I, pp. 445, 446; G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 1 April 1825.

1 April gehou om te reël vir 'n predikant om die volgende nagmaal te bedien. Daar is besluit dat ds. Sutherland van Worcester per brief gevra sou word, maar as hy nie kon kom nie, ds. Scholtz van Swartland of ds. T.J. Herold van Stellenbosch gevra word. Op dieselfde vergadering het die kerkraad ook besluit om die Goerwerner te vra om Arie Vos as predikant op Tulbagh aan te stel.⁹¹⁾

In 'n brief aan lord Charles Somerset het die ouderlinge P.J. Conradie en P.F. Theron gesê Arie Vos het reeds baie jare as 'n geordene sendeling onder die "Heidenen" en die "Christenen" gewerk en deur sy voorbeeldige en godsvrugtige lewe hul agting verkry. Hoewel hy nie 'n predikant was nie het Conradie en Theron hulle beroep op die gevalle Thom en Taylor, wat albei as sendelinge na die Kaap toegekom het, maar later predikante geword het. Na hul mening sou Vos weens sy onvermoeide ywer tot veel nut wees vir die Kerk en Kolonie, wie se ware belange hy altyd op die hart gedra het. Hy het ook altyd sonder onderskeid "Heidenen" en "Christenen" opgelei in ware deug en Godsaligheid.⁹²⁾

Hierdie brief dui enersyds baie duidelik op die hoë dunk wat die kerkraad van Vos se werk gehad het en andersyds op die kerkraadslede se eie geestelike ingesteldheid, naamlik dat hulle 'n evangeliesgesinde predikant wou hê.

Die Goewerneur het nie dadelik op die versoek self gereageer nie, maar wel gevra wáárom dit nie déúr die kommissaris-politiek tot hom gerig is nie. Dit, immers, was die korrekte prosedure waarvan nie afgewyk moes word nie.⁹⁴⁾

Intussen was 'n ander saak op Tulbagh aan die broei: die gedrag van die Engelse skoolmeester James Rattray en die gemeentelêde se reaksie daarop.

---

91. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 1 April 1825.

92. C0 230 Letters Received: P.J. Conradie, P.F. Theron - Somerset, 1 April 1825.

93. C0 4853 Letters Despatched: R. Plasket - Elders, Tulbagh, 18 April 1825.

94. C0 4853 Letters Despatched: R. Plasket - Elders, Tulbagh, 26 Mei 1825.

Op 31 Maart 1825 het die Goewerneur aan die skoolkommissie op Tulbagh laat weet dat hy twee briewe van die landdros van Worcester ontvang het waarin die landdros die aandag wou vestig op die verslegtende toestand van die skool op Tulbagh en op Rattray se gedrag. Die Goewerneur het gevra dat die skoolkommissie oor die saak verslag doen.⁹⁵⁾ Twee van die lede van die skoolkommissie was ouderlinge P.J. Conradie en P.F. Hugo.⁹⁶⁾

Die verslag aan die owerheid was baie diplomaties. Hulle het gesê dat Rattray hom in die begin in alle opsigte lofwaardig gedra het, maar dit het net ongeveer 'n jaar geduur. Hóé graag die ouers ook al hul kinders sou laat onderrig in die Engelse taal, nie net vir hul eie nut nie, maar ook om aan die suiwere oogmerke van die regering te voldoen, was hulle teleurgesteld met Rattray se gedrag. Hy was nie 'n goeie voorbeeld vir die jeug nie en sy gedrag het ook geblyk nie bevorderlik vir die onderwys te wees nie.

Saam met dié verslag het die kommissie briewe van ouers aan Rattray gestuur wat hy aan die kommissie gegee het.⁹⁷⁾ Die eerste brief is reeds in Maart 1824 deur G. Keet gekryf. Keet het daarin kennis gegee dat hy sy kinders na die Hollandse skool gaan stuur.⁹⁸⁾ Die ouers se besware in hul briewe was dat Rattray dikwels nie skoolgehou het nie; dat hy meermale dronk was en dat hy sy vrou geslaan en ook in ander opsigte sleg behandel het. So-iets het nie 'n onderwyser betaam nie en dit kon geen goeie voorbeeld vir die kinders wees nie.⁹⁹⁾ Ds. M.C. Vos se weduwee het die 25ste Maart 1825 aan Rattray gekryf dat hy daarvan bewus was dat haar oorlede man drie maande tevore gesê het hulle wil nie hul kinders aan slegte voorbeelde blootstel nie en hulle dáárom uit sy skool gehaal het.¹⁰⁰⁾

-
95. CO 4852 Letters Despatched: R. Plasket - School Commission, Tulbagh, 31 Maart 1825.
  96. CO 225 Letters Received: P.J. Theron, P. Conradie, P.F. Theron - R. Plasket, 22 April 1825.
  97. Ibid.
  98. CO 225 Letters Received: G. Keet - J. Rattray, 2 Maart 1824 (enclosed in P.J. Theron, P.J. Conradie, P.F. Theron - R. Plasket, 22 April 1825).
  99. CO 225 Letters Received: J.P. Jooste - Rattray, 10 Oktober 1824, E.G. Mohr - Rattray, 13 November 1824, C.W. Theron - Rattray, 1 November 1824 (enclosed in P.J. Theron, P.J. Conradie, P.F. Theron, R. Plasket, 22 April 1825).
  100. CO 225 Letters Received: J.P. van Gijzel (wed. Vos) - Rattray, 25 Maart 1825 (enclosed in P.J. Theron, P.J. Conradie, P.F. Theron - R. Plasket, 22 April 1825).

Die gevolg hiervan was dat Rattray vanweë "great irregularity of conduct" deur die owerheid ontslaan is. Hy is ook net betaal tot die end van Mei wanneer hy die onderwyserswoning moes ontruim.¹⁰¹⁾

Uit 'n brief afkomstig van ds. Scholtz van Swartland, wat op 21 Mei 1825 aan die kerkraad van Tulbagh voorgelees is, blyk dat hy uiteindelik begin het om gemeentegrense asook die gesag van die sinode in ag te neem betreffende die doop en die voorstelling van lidmate uit ander gemeentes. Hy het 'n lys van die mense wat hy as lidmate aangeneem het, saamgestuur, asook elkeen se bydrae van een riksdaler vir die koster. Hy het gesê hy het hulle aangeneem omdat hulle mooigeprekat en gesmeek het dat hy hulle moes aanneem en daarna kon hy hulle nie wegstuur nie. Baie wat aangeneem wou word as lidmate, of hul kinders wou laat doop, het hy egter wel weggestuur en vir hulle gesê dat hy dit nie kon doen sonder die skriftelike toestemming van 'n dienende ouderling nie. Omdat hy gevrees het dat baie mense hom nog steeds sou lastig val, het hy versoek dat die reëling in die Tulbaghse kerkgebou afgekondig moes word.

Hierop het die kerkraad ds. Scholtz toe die vryheid gegee om kinders te mag doop solank Tulbagh sonder 'n predikant was, maar hom gevra om ook ondersoek in te stel na die geestelike toestand van die ouers wie se kinders gedoop word.¹⁰²⁾

Die 21ste Mei 1825 het die kerkraad ook besluit om die regering te vra dat 'n predikant gemagtig word om een keer per maand Tulbagh te besoek met die doel om daar te preek, te doop, huwelike te bevestig, lidmate aan te neem of die nagmaal te bedien.¹⁰³⁾

Die kerkraadsvergadering van 12 Junie 1825 was waarskynlik een van die beste voorbeelde van ingryping van owerheidsweë, via die kommissarispolitiek, in die sake van die gemeente. Dit was 'n buitengewone vergadering, wat belê is om die kerkrekening van die vorige jaar, wat die

---

101. CO 4853 Letters Despatched: R. Plasket - English Instructor, 17 Mei 1825.

102. G4 1/3 Motule van die Kerkraad, 21 Mei 1825.

103. Ibid.

kommissaris-politiek, landdros Trappes van Worcester, nie goedgekeur het nie, opnuut te ondersoek. Vier oud-kerkraadslede was ook teenwoordig.

Die spesifieke probleem was blykbaar dat die kommissaris-politiek nie behoorlik ingelig is oor die presiese bedrae wat dit gekos het om 'n kamer by die koster se huis aan te bou nie en die geld wat die koster méér ontvang het as wat vir hom bepaal was nie.¹⁰⁴⁾

Dié uitgawes, sowel as die koste verbonde aan die algemene herstelwerk aan gemeentegedoue en die aankoop van toerusting vir die brandspuit, was egter volledig gemotiveer in 'n brief wat ds. Kicherer voor sy dood aan die kommissaris-politiek geskryf het.¹⁰⁵⁾ Laasgenoemde wou egter beter ingelig gewees het oor die presiese bedrae geld en oor 'n paar ander sake. Op die vergadering van 12 Junie het hy toe gesê dat hy met leedwese bevind het dat die kerkraad hom in vele opsigte oor die hoof gesien het, soos met die bekendmaking van ds. Kicherer se dood. So lank as wat hy die amp van kommissaris-politiek beklee, moes hy erken word, en veral oor politieke sake (wát hy ook al daarmee bedoel het) mag daar nie sonder sy vóórkennis aan die regering geskryf word nie.

Die kommissaris-politiek het ook met uiterste verwondering bevind dat die kerkraad nie voldoen het aan die lys van sitplekke vir vroue wat hy geruimte tyd tevore reeds aan hulle gestuur het nie. Hy het toe daarop aangedring dat die sitplekke volgens sy voorskrif uitgeplaas moes word, veral dié van die spesiale heemraad se vrou. As die kerkraad weier om aan sy voorskrifte te voldoen, dan sou hy die regering daarvan in kennis stel. Na sy mening moes nóg die dogters van die oud-landdros nóg dié van die predikant vaste sitplekke in die voorste ry hê.

Voorts het hy gesê dat aan hom vertel is dat die kerkraad ná die ontvangs van sy brief oor die sitplekke aan die kommissaris-politiek in Kaapstad geskryf het. Dié bewering het die kerkraad egter eenparig as onwaar verworp en gesê die een wat dit te kenne gegee het, is 'n rusverstoorder.

---

104. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 12 Junie 1825.

105. WORC 15/140 Briewe en Kerkrekeninge aan Landdros en Kommissaris-Politiek en Skoolkommissie: J.J. Kicherer - C. Trappes, 18 Februarie 1825.

Hulle het die kommissaris-politiek versoek om die naam van die persoon wat die "feite" aan hom gemeld het, bekend te maak, maar hy het geweier om dit te doen.¹⁰⁶⁾

Die kerkraad het beslis 'n moeilike taak gehad om so 'n bemoeisieke en liggeraakte amptenaar, wat alles oor die administrasie van die gemeente wou weet, tevrede te stel.

Die 13 de Junie 1825 het ouderling P.J. Conradie toe aan die kommissaris-politiek, landdros Trappes, geskryf om 'n vergadering te belê met die doel dat daar aan 1824 se kerkrekening veranderinge aangebring kon word.¹⁰⁷⁾

Voordat daar afgestap word van die geskiedenis van die gemeente Tulbagh tydens die bediening van ds. Kicherer is daar nog 'n paar sake van belang in dié tydperk, wat aandag verdien, naamlik gemengde huwelike, buite-egtelike kinders, onsedelikheid, geldsake en die betrekkinge met die Tulbaghse Sendinggenootskap.

Gemengde huwelike was nie iets ongewoons nie, maar die oënskynlike voorwaardes vir so 'n huwelik is op 17 April 1819 as kerkraadsbesluit genotuleer.

Ds. Kicherer het die vergadering ingelig dat Piet du Plessis hom meermale gevra het om sy slavin Roos belydenis van geloof te laat aflê en te doop sodat hy met haar sou kon trou. Volgens Kicherer het hy Roos ná ondersoek bekwaam bevind om as lidmaat voorgestel te word. Hierop het die kerkraad besluit om Du Plessis aan te sê dat, as hy met sy slavin wou trou, hy verplig sou wees om aan haar 'n vrybrief te gee en dat hy ook aan die kerkraad 'n bewys moes lewer waarin hy beloof dat hy met haar sou trou.¹⁰⁸⁾ Daarmee was die saak afgehandel.

Uit die staanspoor blyk 'n strengheid van ds. Kicherer se kant oor die die doop van buite-egtelike kinders. Op sy eerste kerkraadvergadering

---

106. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 12 Junie 1824.

107. WORC 15/140 Briewe en Kerkrekenings aan landdros en Kommissaris-Politiek en Skoolkommissie: P.J. Conradie - C. Trappes, 13 Junie 1825.

108. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 17 April 1819.

van 11 Julie 1815 is op sy voorstel besluit dat die buite-egtelike kinders van M. van der Westhuyzen en P. du Plessis nie gedoop sou word tensy hul vaders in die openbaar teenwoordig is nie.¹⁰⁹⁾

Op 10 Julie 1821 het die kerkraad dit goed geag om die buite-egtelike kind van Hester Olivier in die kerkgebou te laat doop mits daar doopgetuies gebring word wat lede van die Christelike Kerk is. Tegelykertyd sou die buite-egtelike kind van Hester Bester gedoop word op voorwaarde dat die naam van die kind se vader genoem word, getuies wat lidmate van die Kerk is, gebring word en hulle 'n Christelike vermaning voor die gemeente gegee word. (Die notule spesifiseer nie presies wie die vermaning moes kry nie, vermoedelik was dit die moeder en die getuies.)¹¹⁰⁾

Moontlik was dit die gedagte dat die getuies mede-afleggers van die doopbelofte was en dat hulle moes toesien dat die kind in die vrese van die Here opgevoed word.

Dié gedagte word versterk deur die feit dat die kerkraad op 19 Oktober 1821 toegestem het om op versoek van grootouers hul buite-egtelike kleinkind te laat doop mits die grootouers "zig willen interponeren" as getuies.¹¹¹⁾

Ds. Kicherer se strengheid betreffende voornemende lidmate het op 25 April 1821 duidelik na vore gekom toe Sara Jooste se versoek om lidmaat te word, bespreek is. Die kerkraad het besluit om haar aflegging van belydenis uit te stel "uyt hoofde van haarer bekende val tot tijd en wyl de kerkenraad van haar verbetering mogen ontwaaren."¹¹²⁾

Wat die gemeente se geldsake tydens ds. Kicherer se bedieningstyd betref, was daar 'n geleidelike daling van die inkomste uit kollekte sodat daar teen 1822, en steeds teen 1825, minder as die helfte van die sowat 1 160 riksdalers wat in 1815 ingebring is, gekollekteer is.

---

109. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 11 Julie 1815.

110. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 10 Julie 1821.

111. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 19 Oktober 1821.

112. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 25 April 1821.

Waarskynlik was dit te wyte aan die afskeiding van Worcester. Die kerkrekenings toon immers dat die koster se inkomste uit doop- en lidmaatskapgelde ná Worcester se afstigting in 1821 met die helfte verminder het.¹¹³⁾ Dit het hom so erg getref dat hy die kerkraad in April 1823 om 'n toelaag gevra het weens sy verlies aan inkomste. Op 17 Januarie 1824 is 'n jaarlikse verhoging van 75 rixsdalers aan hom toegestaan.¹¹⁴⁾

Dood- en lidmaatskapgelde en kollekte was egter nie die enigste inkomstebronne nie; daar was ook trougelde, kerkgeregtighede, sitplekhuur, skenkings en erflatings, die verhuur van die kerkwa en rente op geld wat die kerkraad aan gemeentelike uitgeleent het. Dit het daartoe bygedra dat die kerkraad gewoonlik ongeveer 3 000 rixsdalers per jaar tot sy beskikking gehad het.¹¹⁵⁾

Die invordering van kerkgeregtighede was wel soms 'n probleem. Immers, op die kerkraadvergadering van 5 Maart 1816 het die diaken-kassier die kerkraad versoek om die landdros en heemrade in die jaarlikse opgaaf te vra om die kerkgeregtighede in te vorder aangesien geen kerkgeregtighede die raad bereik het nie. Daar is toe besluit om dié versoek op die volgende vergadering van die landdros en heemrade aan hulle oor te dra.¹¹⁶⁾

Die opveiling van agttien nuut-opgemete erwe agter Kerkstraat op 'n openbare vendusie op 17 November 1821 het 'n welkome inkomste van 1 523 rixsdalers vir die kerkkas gelever.¹¹⁷⁾

Die kerkraad het goeie betrekkings met die Tulbaghse Sendinggenootskap gehad. 'n Bewys hiervan is die feit dat die kerkraad bereid was om die

-
113. CO 74 Letters Received: Kerkraad - R. Plasket, 25 Maart 1816: WORC 15/40 Briewe en Kerkrekenings aan Landdros en Kommissaris-Politiek en Skoolkommissie: Kerkrekenings van 1815 - 1818, 1820 - 1823, 1825;
CO 120 Letters Received: Kerkraad - R. Plasket, 25 Februarie 1820.
114. G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 12 April 1823, 17 Januarie 1824.
115. CO 74 Letters Received: Kerkraad - R. Plasket, 25 Maart 1816; WORC 15/40 Briewe en Kerkrekenings aan Landdros en Kommissaris-Politiek en Skoolkommissie: Kerkrekenings van 1815 - 1818, 1820 - 1823, 1825;
CO 120 Letters Received: Kerkraad - Plasket, 25 Februarie 1820.
116. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 5 Maart 1816.
117. CO 4840 Letters Despatched: C. Bird - J.H. Fischer, 29 Januarie 1818; G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 8 Julie 1818, 25 Januarie 1819, 10 Junie 1820, 19 Oktober 1821; WORC 15/14 Briewe en Kerkrekenings aan Landdros en Kommissaris-Politiek en Skoolkommissie: Kerkrekening van 1822.

koster, Gysbert Keet, vir deeltydse werk aan die genootskap af te staan, 'n Versoek van die genootskap se direkteure dat Keet elke derde Sondag gedurende die diens in die kerkgebou vir die "heydenen" in die oefening= huis onderrig gee, is op 19 Oktober deur die kerkraad bespreek en goed= gekeur. Keet moes net sorg dat iemand sy werk tydens dié byeenkomste behartig.¹¹⁸⁾

Keet moes toe reeds geruimte tyd lank 'n belangstelling vir die werk van die genootskap gehad het, want hy het reeds op 10 April 1819 sy aan= stelling as "correspondeerende lid" aanvaar.¹¹⁹⁾

Wat ds. Kicherer se ampstermyn op Tulbagh betref, kan ten slotte gemeld word dat hy volgens die beskikbare dokumente, oorsigtelik gesproke, sy werk goed gedoen het: Sy notules getuig van deeglikheid, hy was streng ten opsigte van sensuur, maar nie onredelik nie, en hy het sy huisbesoek in die buitewyke getrou gedoen.

Hy het egter nie so 'n deeglike program van huisbesoek soos ds. M.C. Vos gevolg nie. Uit die notules blyk dit dat hy gewoonlik een maal per jaar 'n tog na 'n gedeelte van sy uitgestrekte gemeente onderneem het, byvoor= beeld na die Karoo, die Onder-Roggeveld, die Hantam, die Onder-Bokkeveld, of die gebied langs die Breërivier of die Olifantsrivier.¹²⁰⁾

Hy het, na 'n behoorlike ondersoek van elke situasie, gereeld na die armes omgesien.¹²¹⁾ Die armehuis is altyd deur 'n hulpbehoewende gesin bewoon.¹²²⁾ Hy het ook goed met die Lutherse gemeente in Kaapstad saam= gewerk ten opsigte van die versorging van hul armes wat op Tulbagh ge= woon het.¹²³⁾

-
118. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 19 Oktober 1821.
119. G4 12/1 Diverse Stukke en Briewe: G. Keet - H. de Lange, 10 April 1819.
120. G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 20 September 1815, 5 Maart 1816, 25 Januarie 1819, 10 Julie 1819, 10 Julie 1821, 17 Julie 1822, 2 Julie 1822.
121. G4 1/3 Notules van die Kerkraad 20 September 1815, 18 November 1816, 10 Oktober 1817, 8 Julie 1818, 25 April 1821, 5 Februarie 1822, 17 April 1822, 19 Oktober 1822.
122. G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 5 Maart 1816, 17 April 1819, 25 April 1821, 17 Julie 1822.
123. G4 1/3 Notules van die Kerkraad, 9 Julie 1816, 20 Oktober 1817.

n Saak wat in ds. Kicherer se tydperk sterk na vore gekom het, was die toenemende owerheidsbeheer oor die gemeente. Dit wil voorkom of landdros Trappes die kerk as n onderafdeling van die koloniale administrasie beskou het.¹²⁴⁾ Hierdie benadering het dikwels tot groot onaangenaamheid gelei. Die kerkraad was nie gewillig om dit sonder protes te aanvaar nie.

---

124. WORC 15/40 Briewe en Kerkrekenings aan Landdros en Kommissaris-Politiek en Skoolkommissie: Kicherer - Trappes, 18 Maart 1825.

DR. GEORGE THOM

9. Dr. George Thom en die Stryd om sy Opvolger 1825-1835

Die Goewerneur het nie gehoor gegee aan die kerkraad van Tulbagh se versoek om Arie Vos as predikant aan te stel nie. Die redes hiervoor is nie duidelik nie, maar dit was waarskynlik omdat Vos nie die vereiste peil van teologiese opleiding gehad het nie.

Dit het egter die Goewerneur behaag om dr. George Thom, die predikant op Caledon, van 1 September 1825 af op Tulbagh aan te stel.¹⁾

George Thom is op 18 Junie 1789 in Aberdeen, Skotland, gebore. Hy was lid van die Presbiteriaanse Kerk en ná hy aan die Universiteit van Aberdeen gestudeer het, het die Londense Sendinggenootskap (L.S.G.) hom in 1809 as kandidaat vir die sending aanvaar. Hy is vir twee jaar ingeskryf as student aan die teologiese seminarium in Gosport en in 1812 het die L.S.G. hom na die Ooste gestuur. Op 24 Oktober 1812 het hy met eerw. John Campbell in Kaapstad aan wal gegaan. Daar het hy opdrag ontvang om in die Kaap aan te bly en te help met die administrasie van die L.S.G.

In Kaapstad het eerw. Thom onder die soldate en onder die gevangenes van alle rasse en klasse in die tronk gewerk. Op 31 Oktober 1814 is hy met Christina Louisa Meyer getroud, maar sy is op 13 Maart 1816 by die geboorte van hul eerste kind, 'n seun, oorlede.

Eerw. Thom het die werksaamhede van die L.S.G. deeglik ondersoek en die griewe asook die wangedrag van baie sendelinge blootgelê. In September 1818 het hy uit die genootskap bedank en is hy op aanbeveling van dominees Abraham Faure, J.H. von Manger en M.C. Vos as predikant van die N.G. gemeente op Caledon aangestel.²⁾ Ds. Von Manger het hom op 3 Januarie 1819 daar bevestig³⁾ en een van die nuwe leraar se belangrikste take sou die geestelike versorging van die melaatses en Hottentotte wees.⁴⁾

-
1. CO 4853 Letters Despatched: R. Plasket - Landdros at Worcester, 19 Augustus 1825, p. 444; CO 230 Letters Received: G. Thom - R. Plasket, 22 Augustus 1825.
  2. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, pp. 762, 763.
  3. CO 90 Letters Received: G. Thom - Bird, 21 Desember 1818.
  4. CO 90 Letters Received G. Thom - Bird, 13 November 1818; Ibid, 22 April 1819.

In Junie 1820 het ds. Thom verlof gevra om private sake in Skotland te gaan reël.⁵⁾ Tydens sy verblyf oorsee het hy, ná beraadslaging met lord Charles Somerset, wat met verlof in Engeland was, daarin geslaag om Skotse predikante en onderwysers vir die Kaapkolonie te werf en op 24 November 1822 het hy met ds. Andrew Murray (snr.) en ses onderwysers (James Rose Innes, Archibald Brown, William Dawson, James Rattray, William Robertson en Robert Blair) in Kaapstad aangekom.⁶⁾

Di. Alexander Smith en W.R. Thomson en teologiese studente Henry Sutherland, Colin Fraser en George Morgan het later deur ds. Thom se bemiddeling gevolg.⁷⁾

Ds. Thom het dus 'n belangrike rol in die ontplooiing van lord Charles Somerset se verengelsingsbeleid gespeel.

Naas sy geestelike werk het ds. Thom 'n groot belangstelling vir die onderwys gehad. Tot sestig slawe het die slaweskool wat hy op Caledon begin het Sondae bygewoon⁸⁾ en op 9 Junie 1823 het hy 'n memorandum aan die regering gestuur vir die stigting van 'n hoër skool of kollege in Kaapstad.⁹⁾ Hy het ook 'n lewendige belangstelling in die geologie¹⁰⁾ en dierkunde gehad. Op 29 Julie 1823 het hy van die regering verlof gevra om 'n bontebokbul en -ooi, 'n elandbul en -ooi, 'n sebrahings en -merrie en 'n volstruismannetjie en -wyfie vir die Glasgow-museum in die omgewing van Caledon te laat skiet!¹¹⁾

In Junie 1823 het hy 'n memorandum aan die regering gestuur waarin hy die stigting van 'n sendinggenootskap in die Kolonie, bestaande uit predikante en lede van die Gereformeerde kerke, bepleit het. Die voorgestelde naam was die Reformed (or Presbyterian) Mission Society of the Cape of Good Hope.¹²⁾ Dit lyk nie of ds. Thom tevrede was met die

-
5. CO 120 Letters Received: G. Thom - Donkin, 29 Junie 1820.
  6. CO 163 Letters Received: G. Thom - Bird, 24 Desember 1821; Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, pp. 763, 706.
  7. CO 163 Letters Received: G. Thom - R. Wilmot, 14 Februarie 1822; Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 763.
  8. CO 184 Letters Received: G. Thom - Bird, 9 Junie 1823; Ibid., 1 Julie 1823.
  9. CO 184 Letters Received: G. Thom - Bird, 9 Junie 1823.
  10. A.W. Rogers: The Pioneers in South African Geology and Their Work, pp. 12, 13.
  11. CO 184 Letters Received: G. Thom - Bird, 29 Julie 1823.
  12. CO 184 Letters Received: G. Thom - Bird, 9 Junie 1823.

Londense Sendinggenootskap of die Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap nie.

In 1824 het hy dit reggekry om die predikant van Caledon vrygestel te kry van belastings. Volgens hom was alles op dié dorp duurder as op ander dorpe en was sy salaris onvoldoende.¹³⁾ Dan het hy hom ook die reg voorbehou om op 'n indirekte wyse by goewerneur Somerset aan te beveel waar 'n Skotse predikant uitgeplaas moes word. In hierdie geval was dit Colin Fraser na George.¹⁴⁾

Ds. Thom se werksaamhede het genoeg aandag getrek om sy alma mater 'n ere-doktoraat in Godsgeleerdheid aan hom te laat toeken terwyl hy op Caledon gewerk het. Hy het daarna gereeld die letters D.D. agter sy handtekening gevoeg.¹⁵⁾

Die belangrikste rol wat dr. Thom egter in die lewe van die N.G. Kerk gespeel het, was waarskynlik sy "Fundamental Regulations," bestaande uit 24 beskrywingspunte, en sy "Temporary Propositions and Regulations" wat hy aan die Sinode van 1824 voorgelê het.¹⁶⁾ Hy was al predikant met so 'n voorstel, en die regulasies wat wel deur die Sinode aanvaar is, was grotendeels 'n uitbouing daarvan. Een van die reëlins wat dr. Thom voorgestel het, was die groepering van die gemeentes in ringe (presbyteries). Die drie ringe wat gevorm is, was dié van Kaapstad, Swellendam en Graaff-Reinet.¹⁷⁾

Tulbagh se nuwe predikant was dus 'n besondere persoon, 'n man met 'n wye belangstellingsveld, 'n ywerige briefskrywer en 'n goeie organiseerder en administrateur. Voorts het hy Hollands vlot leer praat en skryf.¹⁸⁾

Op 14 November 1825 het dr. Thom sy eerste kerkraadsvergadering op Tulbagh bygewoon.¹⁹⁾ Weens die feit dat sy tweede vrou, Cornelia (Neeltjie)

-
13. CO 208 Letters Received: G. Thom - Bird, 24 Mei 1824; CO 4850 Letters Despatched: P.G. Brink - G. Thom, 3 Junie 1824.
  14. CO 218 Letters Received: G. Thom - Somerset, 9 Augustus 1824.
  15. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II, p. 764; A. Dreyer: Boustowwe III, pp. 188, 192; G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 14 November 1825.
  16. S1/1 Acta Synodi: G. Thom - Kaapstadse Kerkraad, 11 Oktober 1824.
  17. A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, p. 507; S1/2 Acta Synodi: G. Thom - A. Faure, 15 September 1825.
  18. A. Dreyer: Boustowwe III, pp. 188, 218.
  19. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 14 November 1825.

Maria Vos, met wie hy op 11 Augustus 1817 getroud is, 'n baba in September verag het, kon hy nie vroeër kom nie.²⁰⁾

Ds. Henry Sutherland van Worcester het dr. Thom op Sondagoggend 6 November in sy nuwe gemeente bevestig en gepreek uit Titus 2 verse 7 en 8: "Want 'n opsiener moet as 'n rentmeester van God onberispelik wees, nie eiesinnig nie, nie oplopend, geen drinker, geen vegter, geen vuilgewinsoeker nie, maar gasvry, een wat die goeie lief het, ingetoë, regverdig, heilig, een wat homself beheers."

Dié middag het dr. Thom sy intreerede voor 'n groot skare toehoorders gehou. Sy teksvers was II Timotheus 3 vers 16: "Die hele Skrif is deur God ingegee en is nuttig tot lering, tot weerlegging, tot teregwysing, tot onderwysing in die geregtigheid."²¹⁾

Die notule van agt bladsye van die kerkraadvergadering van 21 November is 'n duidelike bewys van dr. Thom se sin vir die ordening van gemeentesake en -administrasie. Hy het ook nie gekroom om die kommissaris-politiek teen te gaan nie. Toe laasgenoemde vra dat alle kerkrekenings in duplikaat aan hom gestuur moet word, het dr. Thom geantwoord dat dit nie die gebruik was in sy vorige gemeentes nie en dat De Mist se kerkorde nie daarvan melding maak nie.

Voorts wou dr. Thom by die kommissaris-politiek weet onder watter gemeente Namakwaland, die Hantam en die Onder-Bokkeveld geval het. Die kommissaris-politiek het geantwoord dat hy op die volgende vergadering van die landdros en heemrade aan die Goewerneur sou laat voorstel dat dié gebiede onder die gemeente van Tulbagh moet val totdat die sub-drosdy van Clanwilliam 'n predikant kry.²²⁾

Moontlik wou dr. Thom sy sake in orde kry, sou Clanwilliam as 'n gemeente van Tulbagh afstig.

-
20. CO 230 Letters Received: G. Thom - R. Plasket, 22 Augustus 1825; D.F. du T. Malherbe: Stamregister van die Suid-Afrikaanse Volk, p. 1027.
21. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 21 November 1824.
22. Ibid.

Op 30 Januarie 1826 het die stoele in die kerkgebou weer ter sprake gekom. Die kerkraad het naamlik besluit dat almal, volgens hul rang, dieselfde vir hul stoele sou betaal soos wat in Kaapstad die geval was.²³⁾

Op 13 Maart het dr. Thom verslag gedoen van sy huisbesoek in die Koue Bokkeveld en Warm Bokkeveld en die hulpverlening aan ses armes is bespreek. Op sy aanbeveling het die kerkraad ook besluit om hoegenaamd geen afgestorwenes meer in die kerkgebou te begrawe nie.²⁴⁾

Intussen was die inwoners van die "agterste" Bokkeveld en die Onder-Roggeveld ontevrede dat hulle by Worcester se gemeente ingedeel is en het hulle Tulbagh se kerkraad versoek om weer onder dié gemeente te val. Die kommissaris-politiek het egter gereken dat dit 'n politieke saak was wat deur die landdros en heemrade en die Goewerneur beslis moes word.²⁵⁾

Op 6 en 7 April 1826 het die verteenwoordigers van die gemeentes van die Ring van Swellendam, te wete Tulbagh, Swellendam, Caledon, George en Worcester, op Tulbagh vergader met dr. Thom as voorsitter.²⁶⁾

Die vergadering het met genoeg kennis geneem van die staat van godsdiens onder die "Christene" en "Heidene" en het besluit om op die volgende sinode meer hulpmiddels vir die uitbreiding van die godsdiens te bekom.

Op versoek van Tulbagh is besluit om die Goewerneur te vra vir die sluiting van taphuise op Sondag.²⁷⁾

In 'n brief aan luitenant-goewerneur Richard Bourke het die predikante en verteenwoordigers van die gemeentes hulle beroep op die sluiting van taphuise op Sondag deur die landdroste van Graaff-Reinet en Beaufort.²⁸⁾

In Mei 1826 het dr. Thom hom geroepe gevoel om op 4 Junie 'n diens op

-
- 23. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 30 Januarie 1825.
  - 24. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 13 Maart 1826.
  - 25. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 5 April 1826.
  - 26. CO 283 Letters Received: G. Thom, P.F. Theron - R. Bourke, 7 April 1826;
R2/1 Notule van die Ring van Swellendam, 6 April 1826, p. 1.
  - 27. R2/1 Notule van die Ring van Swellendam, 7 April 1826, pp. 6, 8;
G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 20 Maart 1826.
  - 28. CO 283 Letters Received: G. Thom, P.F. Theron - R. Bourke, 7 April 1826.

Clanwilliam te gaan hou weens die "destitute state of the district of Clanwilliam with regard to Divine services".²⁹⁾ Weens siekte kon dr. Thom egter nie die diens gaan hou nie.³⁰⁾

Die afstigting van die gemeente Clanwilliam, waardeur Tulbagh se gemeen=te aansienlik kleiner sou word, het teen Augustus 1826 begin werklikheid word. Die adjunk.landdros van Clanwilliam het dr. Thom gevra om daar te kom preek, die doop en nagmaal te bedien en die nuutverkose kerkraad voor te stel.³¹⁾

Dr. Thom het die kerkraad op Tulbagh op 28 Augustus meegedeel dat hy middel September Clanwilliam toe sou gaan. Hy het gevra dat Tulbagh se koster moes saamgaan aangesien Clanwilliam s'n nie aan die N.G. Kerk behoort het nie en dus nie onder die regulasies van die Sinode geval het nie.

Op dieselfde kerkraadsvergadering is besluit om aan die volgende sinode voor te lê dat die tien persent-bydrae vir die Sinodefonds verander word aangesien Tulbagh se uitgawes vir armsorg groter as sy inkomste uit kollektes was. Daar moes ook sekerheid kom oor die grensskeiding tussen Tulbagh en Worcester en Tulbagh en Clanwilliam.

Ouderling J.D. Mohr sou dr. Thom na die Sinode vergesel.³²⁾

Die tweede Sinode het op 7 November 1826 begin en dr. Thom is gekies as een van die vier lede wat die Sinodale Fonds moes administreer.

Hy het die vergadering ingelig oor Tulbagh se skrywe aan die Goewerneur oor die sluiting van taphuise op Sondae en ook gewys op die onreëlmatig= hede betreffende die nominasie van kerkraadslede wat op Tulbagh en elders plaasgevind het. Omdat net die aanblywende kerkraadslede nomina= sies voorgelê het, het familiebetrekkinge te veel in aanmerking gekom.

-
29. WORC 15/140 Briewe en Kerkrekenings aan die Landdros en Kommissaris= politiek en Skoolkommissie: G. Thom - Trappes, 12 Mei 1826.
30. WORC 15/140 Briewe en Kerkrekenings aan die Landdros en Kommissaris= politiek en Skoolkommissie: G. Thom - D.J. van Ryneveld, 27 Mei 1826.
31. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 28 Augustus 1826.
32. CO 369 Letters Received: G. Thom - J. Bell, 22 Oktober 1829;
G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 28 Augustus 1826; S1/2 Acta Synodi: G. Thom - Kerkraad van Kaapstad, 28 Augustus 1826.

Die saak is vir oorweging en advies na die ringe verwys. Die grens= probleme van die gemeentes Swartland, Paarl en Tulbagh is na die betrokke ringsvoorsitters en landdroste verwys.³³⁾

Op 5 Desember 1826 het die kerkraad besluit om net vier maal per jaar te vergader tensy hoogsnoedsaaklike buitengewone vergaderings nodig sou wees.³⁴⁾

Op die volgende vergadering die 15de Januarie 1827, het dr. Thom die kerkraad meegedeel dat die kerkraad van Clanwilliam verlof van die Goewerneur gekry het dat hy twee maal per jaar daar sou gaan preek totdat die gemeente 'n vaste predikant kry.³⁵⁾

Goewerneur Charles Somerset se verengelsingsbeleid het teen 1827 ook die administrasie van die gemeente op Tulbagh begin raak deurdat die kerk= rekening vir 1826 in Britse geld en in Engels opgestel moes word.³⁶⁾

Met 'n Skotse predikant sou dit seker nie veel probleme oplewer nie.

Dr. Thom se goeie gesindheid teenoor die Britse owerheid het in 1827 weer na vore gekom in 'n private brief aan die koloniale sekretaris, sir Richard Plasket. In dié brief het hy die pastorie as 'n tydelike blyplek vir 'n assistent-landdros aangebied indien so 'n pos op Tulbagh geskep sou word. Daar moes net 'n ander woning aan hom (Thom) verskaf word en hy moes vergoeding vir sy ongerief ontvang.³⁷⁾

Die besluit om die gemeente se orrel te verkoop, is toe nooit tot uitvoering gebring nie aangesien die kerkraad op 1 Maart 1827 besluit het om dit weer op sy plek terug te plaas.³⁸⁾

Op 31 Maart 1827 het dr. Thom vir die eerste keer tydens sy bediening op

---

33. De Handelingen de Zeven Eerste Vergaderingen van de Algemene Synode der Nederduitsch Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika, pp. 42, 40.

34. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 5 Desember 1826.

35. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 15 Januarie 1827.

36. C0 283 Letters Received: G. Thom - R. Plasket, 14 April 1826;
G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 1 Maart 1827.

37. C0 303 Letters Received: G. Thom - R. Plasket, 13 Maart 1827.

38. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 1 Maart 1827.

Tulbagh 'n lidmaat onder sensuur geplaas, naamlik Hester, 'n dogter van Phillipus du Plessis, vanweë haar buite-egtelike kind. Reëlins vir die doop van die kind met behoorlike getuies, sodat die nodige opvoeding en onderwys sou kon geskied, is egter ook getref.³⁹⁾

Vir die gerief van gemeentelêde wat ver gewoon het, het die kerkraad op 1 November 1827 besluit om die voorleser, C. de Kock, vir 'n proeftydperk van ses maande aan te stel om Sondae ná die kerkdiens kinders en jong mense te katekiseer en vir belydenisaflegging voor te berei.⁴⁰⁾

Te midde van al sy bedrywigheide was dr. Thom nie altyd die gewildste man in Kerkstraat nie. Heel aan die begin van sy bediening op Tulbagh het die spesiale heemraad P.J. Theron op 23 Desember 1825 aan hom geskryf dat daar klagtes was dat hy leiwater buite die bepaalde ure gebruik het en dat hy sy diensbodes moes belet om dit weer te doen.⁴¹⁾

Teen begin 1828 was die toestand egter so ernstig dat vrederegter Winterbach nie die geskil tussen agt inwoners van Kerkstraat en dr. Thom kon oplos nie en hy dit na die siviele kommissaris op Worcester verwys het.⁴²⁾

Die agt inwoners het in 'n brief aan die vrederegter gekla dat hulle dikwels lang tye van die dag geen drinkwater vir hul huise of vee gehad het nie omdat dr. Thom die water vir sy weiveld afgekeer het. Die situasie het voorts die veiligheid van hulle eiendomme geraak en hulle het reeds moes toekyk hoe die kostershuis en die stal van ene Ackerman afbrand omdat daar geen water beskikbaar was nie. Dit was ook strydig met 'n bepaling van 2 Desember 1805 en 'n besluit van die landdros en heemrade op 1 Februarie 1813 dat hul water afgekeer word.⁴³⁾

---

39. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 31 Maart 1827.

40. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 1 November 1827.

41. WORC 20/2 Uitgaande Briewe van Spesiale Heemraad op Tulbagh: P.J. Theron - G. Thom, 23 Desember 1825.

42. WORC 20/3 Uitgaande Briewe van Vrederegter op Tulbagh: J.C. Winterbach - Siviele Kommissaris, Worcester, 8 Februarie 1828.

43. WORC 20/3 Uitgaande Briewe van die Vrederegter op Tulbagh: P.J. Theron en andere - J.C. Winterbach, 7 Februarie 1828 (ingesluit in J.C. Winterbach - Civil Commissioner, Worcester, 8 Februarie 1828, no. 328).

Die saak het egter geen kwade gevoelens tussen dr. Thom en vrederegter Winterbach veroorsaak nie, want op 24 Maart 1828 het hy en die kerkraad 'n land bedankingsbrief aan die regering oor Winterbach se aanstelling geskryf.⁴⁴⁾

Na die toelating van die Regering dat die eerste Sinode in 1824 mag plaasvind, was die volgende belangrike stap in die selfstandigwording van die Kerk aan die Kaap en sy losmaking van staatsgesag die afskaffing van die pos van kommissaris-politiek.

Dit was sekerlik met 'n groot sug van verligting dat die kerkraad van Tulbagh op 2 April 1828 luitenant-goewerneur Richard Bourke se bires van 8 Februarie 1828 aangehoor het waarin hy gesê het dat hy die amp van kommissaris-politiek afgeskaf het, dat alle probleme oor rang en voorregte met betrekking tot sitplekke in die kerkgebou sonder appèl deur die kerkraad bepaal en besluit wou word, en dat alle briewewisseling tussen die kerkraad en die regering deur die voorsitter aan die koloniale sekretaris gerig moes word.⁴⁵⁾

Hoewel dr. Thom 'n belangrike rol in die vestiging van die gemeente op Clanwilliam gespeel het deur byvoorbeeld die eerste kerkraadslede voor te stel, kon hy blykbaar nie sy verpligtinge daar na wense nakom nie. Op 9 April 1828 het hy aan die regering geskryf dat weens die grootte van sy eie gemeente en die afstand na Clanwilliam (22 uur per perdewa) dit vir hom onmoontlik was om twee keer per jaar soontoe te reis.⁴⁶⁾

Wat die leiwaterprobleem betref, het dit nie gelyk of dr. Thom bereid was om te erken dat hy verkeerd was nie. Hy het wel op 2 Oktober aan vrederegter Winterbach voorgestel dat iemand aangestel moes word om die watervoor wat na die dorp en deur Kerkstraat loop, skoon te hou. Omdat dit buite Winterbach se magte geval het, het hy die saak na die regering verwys.⁴⁷⁾

-
44. CO 338 Letters Received: G. Thom en Kerkraad - J. Bell, 24 Maart 1828.
45. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 2 April 1828.
46. CO 338 Letters Received: G. Thom - J. Bell, 9 April 1828.
47. WORC 20/3 Uitgaande Briewe van die Vrederegter op Tulbagh: J.C. Winterbach - G. Thom, 2 Oktober 1828, J.C. Winterbach - P.J. Truter, 7 Oktober 1828.

Teen die einde van Mei 1829 het die regering verlof gegee dat die kerkgebou 'n houtplafon en 'n vloer van gebakte stene en die pastorie 'n brand-solder van vuurvaste kleistene kry.⁴⁸⁾ Dié veranderinge sou die kerkgebou se binnekant 'n heel nuwe aansig gee.

Weens vertraging met die goedkeuring van die Sinodale regulasies was daar in 1828 geen Sinode nie. In 1829 het die Sinode egter weer soos tevore op die eerste Dinsdag van November vergader.⁴⁹⁾

Dr. Thom het verreweg die meeste voorstelle ingedien en vrae gevra op die Sinode van 1829. Die meeste daarvan het hy egter weer teruggetrek. Die dralende vraagstuk van die grensskeiding tussen Tulbagh en Worcesterse gemeentes kon nie deur die Sinode opgelos word nie omdat, verbasend genoeg, die Ring van Swellendam dit nie bespreek het nie.⁵⁰⁾

Danksy dr. Thom se sin vir noukeurige administrasie, het hy dit moontlik gemaak om die eerste keer 'n akkurate beeld van die gemeente se getalle te kry. Hy het aangeteken dat daar in 1829 altesame 800 belydende blanke lidmate, vryswartes en Hottentotte en een slaaf was wat nagmaal gebruik het. Gemiddeld het 200 en 250 blankes, 8 slawe en 6 vryswartes en Hottentotte die kerkdienste bygewoon.

Deelneming aan die nagmaal was egter heelwat laer: 150 blankes, 1 slaaf en 2 vryswartes of Hottentotte.⁵¹⁾ Laasgenoemde syfers is verbasend laag, veral in die lig van die feit dat baie gemeentelede spesiaal vir nagmaalsgeleenthede na Tulbagh gereis het. Moontlik het baie lidmate hulself nie waardig geag om nagmaal te gebruik nie en was daar inderwaarheid baie meer mense teenwoordig.

Voorts was daar 43 mense wat binne die grense van die gemeente Tulbagh

---

48. CO 369 Letters Received: G. Thom - J. Bell, 6 Mei 1829; CO 5100 Letters Despatched: R. Bourke - Churchwardens at Tulbagh, 29 Mei 1829; G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 9 Junie 1829.

49. A. Dreyer: Boustowwe III, p. 303.

50. De Handelingen der Zeven Eerste Vergaderingen van de Algemene Sinode der Nederduitsch Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika, pp. 79, 80.

51. CO 369 Letters Received: G. Thom - Secretary of Government, 10 Desember 1829.

gewoon het, maar nie aan die gemeente behoort het nie. Hulle was hoofsaaklik Lutherane en Rooms-Katolieke.⁵²⁾

Op 26 Desember 1829 het dr. Thom 'n ongewone versoek tot die kerkraad gerig, naamlik dat hy vertrou dat geen musiekinstrumente behalwe die orrel in die eredienste gebruik sou word nie. Hiertoë het die kerkraad met genoeg ingestem.⁵³⁾ Daar kan maar net gegis word oor wat die gronde vir dié versoek was.

Tussen al sy verpligtinge in sy reuse-gemeente en sy gereelde briefwisseling met die regering het dr. Thom ook nog kans gekry vir die versameling van fossiele. Inderwaarheid word hy vandag steeds beskou as een van die pioniers van die geologie in Suid-Afrika en het hy waarskynlik die eerste artikel oor die geologie in Suid-Afrika gepubliseer.⁵⁴⁾ Die artikel, "Remarks on the Geology of South Africa," het in 1830 in die *South African Quarterly Journal* verskyn.

In dié artikel het dr. Thom genoem dat 'n Kaapse handelaar, ene Enislie, in 1804 die eerste keer fossiele by die Keizie-bad agter die Kogmanskloof gevind het. In 1814 het hy 'n fossielmonster ontvang en in 1817, 1818 en 1829 het hy na die Keizie-bad gegaan en Enislie se vonds bevestig. Volgens dr. Thom was daar in die distrikte Worcester, Clanwilliam, Swellendam en George duidelike bewyse van 'n antieke oseaan of van 'n groot waterramp.

Uit die artikel, wat in 'n wetenskaplike trant geskryf is, lyk dit of dr. Thom beslis 'n goeie geologiese kennis vir sy tyd gehad het.⁵⁵⁾

Dr. Thom se wye akademiese belangstelling was waarskynlik een van die redes waarom die Ring van Swellendam hom op 29 April 1830 benoem het om die ring te verteenwoordig by die aanstelling van professore vir die

---

52. Ibid.

53. G4 1/3 Notule van die Kerkraad, 26 Desember 1829.

54. A.W. Rogers: The Pioneers in South African Geology and their work, pp. 12, 13.

55. George Thom: Remarks on the Geology of South Africa (South African Quarterly Journal I, 1829 - 1830, pp. 269 - 271); J.N. Theron: The Stratigraphy and Sedimentation of the Bokkeveld Group, p. 3 (Unpublished D.Sc. Thesis, University of Stellenbosch, 1972).

beoogde teologiese seminarium in die Kaapkolonie.⁵⁶⁾

In die middel van 1830 het Clanwilliam by die Ring van Kaapstad ingeskakel en daarna sou die predikante van dié ring die eredienste in die gemeente beurtelings hou.⁵⁷⁾ Dit sou dr. Thom se werkklas aansienlik verminder.

In dieselfde tyd het die Christen-inwoners van Tulbagh met baie groot ontsteltenis kennis geneem van dr. John Philip se boek *Researches in South Africa*.

In 'n brief van H.F. Moller en P.F. Theron, wat op 23 Julie 1830 in *De Zuid-Afrikaan* verskyn het, het hulle hewig te velde getrek teen dr. Philip se aanklagte dat die koloniste hul bediendes mishandel.

Sy stelling dat honde en Hottentotte verbied was om kerkdienste by te woon, het hulle verwerp deur te sê dat geen slaaf of Hottentot ooit die dienste op Tulbagh verbied is nie - intendeel, daar was spesiale sitplekke vir hulle. Dit sou beter wees as dr. Philip se boek in die openbaar verbrand word.

Daar was goeie mense én slegte mense onder die boere en hy kon nie almal oor dieselfde kam skeer en beweer dat hulle almal hul bediendes mishandel nie. In die uitgestrekte gemeente van Tulbagh is daar reeds 36 jaar lank onderrig gegee aan slawe en Hottentotte en is daar 'n oefeninghuis vir die godsdienstige onderrig van dié mense opgerig.

Volgens die briefskrywers was die beskrywings in dr. Philip se boek skandalig en was die meeste van die gesiene inwoners van Tulbagh gereed om hul feite onder eed te staaf as dr. Philip dit wou betwis.⁵⁸⁾

Die kerkraad het op 18 September 1830 'n buitengewone vergadering gehou

---

56. R 2/1 Notule van die Ring van Swellendam, 29 April 1830.

57. C0 381 Letters Received: G. Thom - J. Bell, 30 Junie 1830.

58. G4.12/1 Diverse Stukke en Briewe: Afskrif van brief H.F. Moller en P.F. Theron - Editor, *De Zuid-Afrikaan*, Julie 1830; *De Zuid-Afrikaan*, 23 Julie 1830.

wat 'n treurige tyd in die gemeente sou inlei. Die rede vir die vergadering was die "beklaaglyke toestand en indisposisie"⁵⁹⁾ van die gemeente se immer ywerige predikant. Sy toestand was so erg dat hy die vorige dag na Kaapstad vertrek het en die kerkraad besluit het om ds. Henry Sutherland van Worcester te vra om die nagmaal op 10 Oktober te bedien, te preek, kinders te doop en lidmate aan te neem. Daar is ook besluit om die regering oor die saak in te lig en 'n opsiener vir die pastoriekompleks aan te stel.⁶⁰⁾

Die regering het die saak in só 'n ernstige lig beskou dat hy ds. Sutherland einde September aangestel het om tydens dr. Thom se ongesteldheid dienste op Tulbagh te hou.⁶¹⁾

Wát die probleem was, is nie omskryf nie, maar dit moes erg gewees het aangesien die kerkraad die distriksgeneesheer, G. Glaeser, ontbied het.⁶²⁾ Uit die reëlins wat met ds. Sutherland vir die toekoms getref is, blyk dit dat die kerkraad nie hoop op spoedige herstel vir dr. Thom gehad het nie.

Ds. Sutherland het sy werk as konsulent op Tulbagh getrou gedoen, en teen Maart 1831 het dr. Thom se toestand sodanig verbeter dat hy selfs huisbesoek in die Bokkeveld gedoen het. Op 23 Maart het hy aan die kerkraad voorgestel dat 'n ouderling vir die Bokkeveld benoem word om hom met die huisbesoek daar te help.⁶³⁾

In September was hy egter weer "in that deplorable situation he was in some time ago"⁶⁴⁾ en het die kerkraad die regering om 'n konselent gevra.

In die Kaapstadse regeringskantoor se kommentaar op die brief is die woorde "again insane" gebruik.⁶⁵⁾ Dit werp vir die eerste keer lig op dr. Thom se siekte, naamlik dat hy aan een of ander geestelike versteuring

---

59. G4 1/4 Notule van die Kerkraad, 18 September 1830.

60. Ibid.

61. CO 5100 Letters Dispatched: J. Bell - Churchwardens at Tulbagh, 30 September 1830.

62. G4 1/4 Notule van die Kerkraad, 18 September 1830.

63. CO 381 Letters Received: Sutherland - J. Bell, 16 November 1830; G4 1/4 Notules van die Kerkraad, 7 Januarie 1831, 23 Maart 1831.

64. CO 398 Letters Received: Winterbach and others - J. Bell, 18 September 1831, p. 450.

65. Ibid.

gely het of 'n ernstige sielkundige probleem gehad het.

Ds. Sutherland is weer deur die regering gevra om as konsulent op Tulbagh op te tree.⁶⁶⁾

Op 3 November 1831 het dr. Thom se vrou, Neeltjie Maria (geb. Vos), 'n jammerlike brief aan goewerneur Lowry Cole geskryf. Sy het haar man daarin beskryf as "deprived of the Use of Reason; and who at the present time is again in a state of total mental derangement"⁶⁷⁾ en ongeskik om sy pligte na te kom. Weens die herhaling van die siekte en die kerkraad se wanhoop op sy totale herstel, was die kerkraad van plan om die regering vir 'n plaasvervanger te vra.

Weens hierdie toedrag van sake en besorgdheid oor die toekoms van hul sewe kinders, het mev. Thom die Goewerneur dringend gevra om haar man in die lig van sy onbaatsugtige diens met volle salaris te laat aftree.⁶⁸⁾

Op 8 November 1831 het die kerkraad van Tulbagh dan toe ook besluit om vanweë dr. Thom se onvermoë om sy pligte na te kom, die regering te vra om 'n plaasvervanger vir hom aan te stel.⁶⁹⁾

In die moeilike omstandighede waarin die kerkraad hom bevind het, het hy hom nog die sterk kritiek van 'n sewetal gemeentelede op die hals gehaal. In 'n brief van 20 Desember 1831 het die sewe die kerkraad gevra om op 24 Desember 'n buitengewone kerkraadsvergadering te belê waarop hulle die omstandighede waarin die leraar en gemeente was, wou bespreek. Die vergadering is gehou en die besware was as volg:⁷⁰⁾

Vir eers was hulle ontevrede dat H.F. Moller, wat tot ouderling gekies is maar die amp nie aangeneem het nie, die kerkraad twee keer tevergeefs om 'n vergadering gevra het waar hy sy saak kon stel. Einde ten laaste het hy sy ontslag van die Goewerneur gekry. Volgens die sewe was

---

66. G4 1/4 Notule van die Kerkraad, 26 Oktober 1831.

67. CO 398 Letters Received: N.M. Thom - Sir Lowry Cole, 3 April 1831.

68. Ibid.

69. G4 1/4 Notule van die Kerkraad, 8 November 1831.

70. G4 1/4 Notule van die Kerkraad, 24 Desember 1831.

hy ook nie waardig om so 'n belangrike amp te beklee nie.

Ten tweede wou hulle die kerkraad se aandag vestig op die toestand van die godsdienst. Hulle het gedink dat die raad met die Goewerneur gepraat het tydens sy besoek aan die dorp, maar hulle het verneem dat dit nie gebeur het nie. (Wanneer die besoek was, is nie gemeld nie.)

Ten laaste was al die bedrywigheide in die gemeente en ook op die dorp in 'n "droefwaardige onstandigheid" en moes die kerkraad iets doen om in die betrokke behoeftes te voorsien.⁷¹⁾

Die kerkraad het besluit om 'n afskrif van die klagtes aan dr. Thom te gee en het aan die sewe gesê watter stappe reeds gedoen is om die toestand te verbeter.⁷²⁾

(Interessant genoeg het Möller later aan die regering laat blyk dat hy bereid was om ouderling te wees⁷³⁾ en het hy wel later in dié amp gedien.⁷⁴⁾

In Oktober 1832 het ds. William Robertson, wat op 26 Februarie dieselfde jaar as die eerste predikant van Clanwilliam bevestig is, aan die kerkraad van Tulbagh laat weet dat hy in November in die Koue Bokkeveld diens sou hou en die nagmaal sou bedien en dat hy ook op Tulbagh sou kom preek.⁷⁵⁾

Op 18 November 1832 het hy 'n brief van ds. Sutherland aan die kerkraad van Tulbagh voorgelees waarin laasgenoemde hom gevra het om daar die sakramente te bedien, lidmate aan te neem en ander take te verrig. Ds. Robertson het by dié geleentheid ook as voorsitter van die kerkraad opgetree.⁷⁶⁾

---

71. G4 1/4 P.J. Conradie en ander - Kerkraad, 20 Desember 1831 (Ingesluit in G4 1/4 Notule van die Kerkraad, 24 Desember 1831, pp. 21 - 24).

72. G4 1/4 Notule van die Kerkraad, 24 Desember 1831.

73. CO 5100 Letters Despatched: J. Bell - Churchwardens at Tulbagh, 16 Januarie 1832.

74. G4 1/4 Notule van die Kerkraad, 13 Julie 1832, p. 32.

75. G4 1/4 Notule van die Kerkraad, 21 Oktober 1832; Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I, p. 703.

76. G4 1/4 Notule van die Kerkraad, 18 November 1832.

Ouderling P.F. Theron het die bejammerenswaardige toestand van dr. Thom en die verlate toestand van die gemeente aan die vergadering voorgehou, asook die noodsaaklikheid vir stappe om dié toestand te verbeter. Voorts is genoem dat dr. Thom se toestand 'n gevaar vir homself, sy gesin, die publiek en die pastorie ingehou het. Die kerkraad het toe besluit om 'n buitekamer van die pastorie gereed te maak om dr. Thom daar te hou en om iemand op onkoste van die gemeentekas aan te stel om hom op te pas.

Ds. Robertson het die vergadering meegedeel dat mev. Thom ingewillig het dat haar man hospitaal toe geneem word as die bogenoemde reëlins nie die gewenste uitwerking het nie. Hierop het die kerkraadslede besluit om die vervoerkoste na die hospitaal uit hul eie sakke te betaal.

Ná 'n voorstel deur ouderling H.F. Moller het die kerkraad ook besluit om die toestand van dr. Thom, die pastorie en die gemeente aan die Goewerneur bekend te maak en om hom te vra om so gou moontlik 'n ander predikant aan te stel. Ds. Robertson sou ouderling H.F. Moller en diaken J.C. de Klerk na Kaapstad vergesel om dié saak aan die Goewerneur voor te lê.⁷⁷⁾

Die oppasser vir dr. Thom is wel aangestel, want volgens die kerkrekening van 1832 is ene Valentyn 15 sjielings betaal vir die nege dae wat hy hom opgepas het.⁷⁸⁾

Ten einde die toestand nóg sterker onder die aandag van die Goewerneur te bring, het 45 lidmate, insluitend die kerkraad, op 11 Januarie 1833 'n versoekskrif aan sir Lowry Cole gerig. Hulle het dr. Thom se toestand as 'n "mania whose continual recurrence leaves no hope of final recovery" beskryf.⁷⁹⁾ Die gevolg was dat die eens florerende gemeente vinnig agteruit gegaan het; die kerkkas was byna leeg en die geboue was in 'n

-
77. CO 411 Letters Received: Extracts of Minutes of a Meeting of the Consistory of Tulbagh, 18 November 1832 (enclosed in CO 411 Letters Received: H.F. Moller, C.J. de Klerk - J. Bell, 21 December 1832); G4 1/4 Notule van die Kerkraad, 18 November 1832.
78. CO 421 Letters Received: Tulbagh Church Account for 1832 (enclosed in CO 421 Letters Received: J.C. Winterbagh - J. Bell, 1 February 1832).
79. CO 421 Letters Received: P.F. Theron and others - Sir Lowry Cole, 11 Januarie 1833.

baie swak toestand. Voorts het onkunde en onsedelikheid vinnig toegeneem weens gebrek aan 'n vaste leraar. Die dorp self, wat hoofsaaklik op die gemeente gesteun het, het ook onder die verval van die gemeente gely.

Die ondertekenaars het versoek dat dr. Thom toegelaat word om met sy volle salaris af te tree sodat sy vrou en sewe kinders 'n inkomste kon hê. Hulle het ook vir die spoedige aanstelling van 'n plaasvervanger gepleit.⁸⁰⁾

Intussen het ds. Sutherland van Worcester, ds. Robertson van Clanwilliam en ds. G.W.A. van der Lingen van die Paarl as konsulente opgetree. Di. Sutherland en Robertson het ook gehelp om die kerklike tug toe te pas.⁸¹⁾

In Mei 1833 het die dienende kerkraadslede en oud-kerkraadslede weer 'n versoek tot die Goewerneur gerig vir die aanstelling van 'n plaasvervanger vir dr. Thom. Hulle het hom ook gevra dat as ds. Robertson van Clanwilliam verplaas word, hy op Tulbagh aangestel moes word.⁸²⁾

Sir Lowry Cole was baie simpatiek teenoor Tulbagh se situasie en het die afvaardiging, bestaande uit ds. Robertson, ouderling Moller en diaken De Klerk, einde 1832 vriendelike ontvang en belowe om vir hulle te doen wat hy kon.⁸³⁾ Teen Mei 1833 het sir Lowry kennis gekry dat Tulbagh vir 'n Skotse predikant aangebied is op die voorwaarde dat hy jaarliks £50 van sy salaris vir onderhoud aan dr. Thom moes afstaan.⁸⁴⁾

Dié inligting is blykbaar nie aan die gemeente oorgedra nie, want op 9 November 1833 het die kerkraad in 'n dringende pleitbrief van vier bladsye vir 'n Hollandse predikant gevra. Die Goewerneur het op 22 November vir die kerkraad laat weet dat die Minister van Kolonies in Brittanje aan hom geskryf het dat hy dr. Thom se pos vir 'n predikant van die Skotse Kerk aangebied het.⁸⁵⁾

---

80. Ibid.

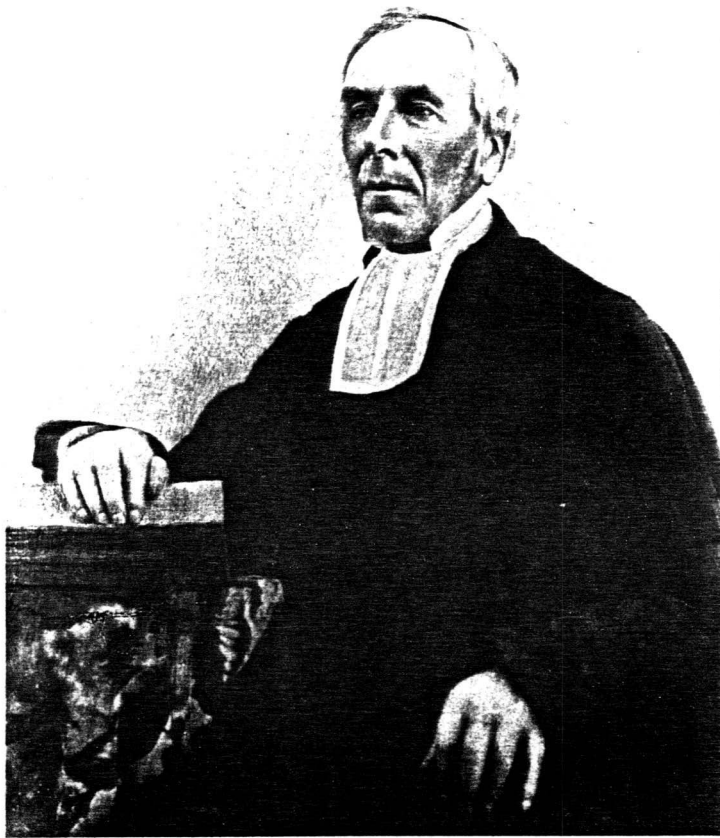
81. G4 1/4 Notules van die Kerkraad, 18 April 1832, 14 Januarie 1833, 13 April 1833, 13 Julie 1833, 11 Oktober 1833.

82. CO 421 Letters Received: H.F. Moller and others - Sir Lowry Cole, (n.d.), (received 17 May 1833), pp. 271, 272.

83. G4 1/4 Notule van die Kerkraad, 14 Januarie 1833.

84. GH 1/94 General Dispatches: Sir Lowry Cole - E.G. Stanley, 26 Mei 1833, pp. 31 - 33.

85. CO 421 Letters Received: H.F. Moller - J.F. Wade, 9 November 1833; CO 5100 Letters Despatched: J.G. Brink - Churchwardens and Congregation of Tulbagh, 22 November 1833.

DS. ROBERT SHAND

Die man met wie die Koloniale Kantoor in Downing Street in dié stadium onderhandel het oor die pos asook die salaris daaraan verbonde, was eerw. Robert Shand.⁸⁶⁾

Toe daar egter na vier maande nog niks van die saak gekom het nie, het die moedelose kerkraad op 4 April 1834 besluit om die regering opnuut vir 'n leraar te vra.⁸⁷⁾

In 'n brief van 4 Oktober 1834 aan goewerneur Benjamin D'Urban het die kerkraad versoek dat Philip Eduard Faure, wat pas in die Kolonie aangekom het ná voltooiing van sy teologiese studie in Utrecht, as predikant op Tulbagh aangestel moes word.⁸⁸⁾

Intussen het die Ring van Swellendam, wat in dieselfde maand op Swellendam vergader het, ook aandag geskenk aan Tulbagh en besluit om die toestand voor die volgende Sinode te bring sodat 'n leraar aangestel kon word.⁸⁹⁾

Die eerste getuienis dat die kerkraad van Tulbagh kennis geneem het van ds. Robert Shand se aanstelling blyk uit die notule van 25 November 1834. Die raad het van sy aanstelling in die *Caapsche Courant* van 13 November gelees en besluit om 'n verwelkomingsbrief aan hom te skryf en hul verlange teenoor hom te betuig om hom in hul gemeente, wat byna vier jaar lank herderloos was, te ontvang.⁹⁰⁾

Ds. Shand het vroeg in Desember op Tulbagh aangekom, maar die einde van die probleme was nog nie in sig nie aangesien hy baie ongelukkig was met die voorwaardes van sy aanstelling.⁹¹⁾

Volgens die inligtinge wat aan hom bekend was, was hy aangestel as assistent, en later as opvolger van dr. Thom, teen £150 per jaar, wat

---

86. CO 433 Letters Received: Hay - R. Shand, 22 November 1833.

87. G4 1/4 Notule van die Kerkraad, 4 April 1834.

88. CO 433 Letters Received: J.C. Winterbach and others - Sir Benjamin D'Urban, 4 Oktober 1834.

89. R 2/1 Notule van die Ring van Swellendam, 14 Oktober 1834, p. 110a.

90. G4 1/4 Notules van die Kerkraad, 25 November 1834, 13 Desember 1834.

91. CO 433 Letters Received: R. Shand - J. Bell, 10 Desember 1834.

tot £200 per jaar sou styg ná dr. Thom se dood. Dit was ook die voorwaardes wat hy in Engeland aanvaar het.

Met sy aankoms het hy egter verneem dat hy deur goewerneur Benjamin D'Urban in die plek van dr. Thom as predikant op Tulbagh aangestel is. Dr. Thom sou uit Tulbagh moes vertrek en hy (ds. Shand) moes £50 per jaar van sy salaris aan dr. Thom afstaan. Dr. Thom sou geen verdere vergoeding van die regering ontvang nie.

Sulke voorwaardes was onaanvaarbaar vir ds. Shand, want indien hy die aanstelling sou aanvaar, sou hy die groot Thom-gesin van hul lewensonderhoud ontnem.⁹²⁾

Die kerkraad was baie teleurgestel met dié toedrag van sake, want die probleem was nie net ds. Shand se weiering om die pos te aanvaar nie, maar ook ds. William Robertson se weiering om hom te bevestig. Die raad het gevoel dat die gemeente deur die grille van twee mense weer sonder 'n predikant gesit het.

Weer eens is die Goewerneur gesmeek dat die gemeente vir enige predikant van die Nederduitse Gereformeerde Kerk wat sonder pos in die Kolonie aangekom het, aangebied moes word.⁹³⁾

Twee maande later was die saak steeds hangende, en op 3 Maart 1835 het die kerkraad sy versoek om 'n predikant vir die soveelste keer herhaal aangesien die gemeente besig was om tot niet te gaan.⁹⁴⁾

Op 31 Augustus het die kerkraad van Tulbagh hom weer geneë gevoel om die regering te nader en te vra dat een van die here Moorrees en Brink, wat pas in die Kolonie aangekom het, oorweeg word om dr. Thom, wat in dié stadium aan "entire aberration of mind" gely het, te vervang.⁹⁵⁾

-
92. CO 433 Letters Received: R. Shand - J. Bell, 10 Desember 1834: CO 433 Letters Received: R. Shand - T.S. Rice, 31 Desember 1834 (enclosed in CO 443 Letters Received: R. Shand - J. Bell, 31 Desember 1834, no. 97).
93. CO 433 Letters Received: J.C. Winterbach and others - Sir Benjamin D'Urban, 30 Desember 1834; A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, pp. 627, 629.
94. CO 443 Letters Received: P.F. Theron and others - J. Bell, 3 Maart 1835.
95. CO 443 Letters Received: P.F. Theron and others - 31 Augustus 1835.

Die Koloniale Sekretaris, kolonel John Bell, het op 4 September dié brief erken en verduidelik dat die Goewerneur nog geen antwoord gekry het nie ná sy versoek aan die Koloniale Kantoor waarin hy verneem het oor die omstandighede as gevolg waarvan eerw. Shand se aanstelling nie kon plaasvind nie.⁹⁶⁾

Ten September was sake uiteindelik uitgepluis en kon kolonel Bell aan eerw. Shand laat weet dat hy 'n brief van die graaf van Aberdeen ontvang het waarvolgens sy oorspronklike aanstellingsvoorwaardes vir Tulbagh opgehef is en ander reëlins vir dr. Thom se aftrede gemagtig is. Eerw. Shand moes so gou moontlik met sy pligte op Tulbagh begin.⁹⁷⁾

Dié inligtinge is ook oorgedra aan die kerkraad op Tulbagh wat met groot blydskap daarvan kennis geneem het.⁹⁸⁾

Byna 'n jaar nadat dit bekend geword het dat Robert Shand die nuwe predikant van Tulbagh sou wees, het ds. Henry Sutherland hom op 1 November 1835 daar bevestig.⁹⁹⁾

Aangesien ds. Shand se aanstelling en bevestiging heelwat probleme opgelewer het, en sekere gebeure daarna tot die skeuring van die gemeente in 1843 gelei het,¹⁰⁰⁾ verteenwoordig hy 'n nuwe tydvak in die geskiedenis van die kerk op Tulbagh. Om dié rede word ds. Shand se bevestiging as die natuurlike afsluiting van hierdie verhandeling beskou.

Weens dr. Thom se geestestoestand het Tulbagh eintlik net sowat vyf van die tien jaar wat hy daar gebly het 'n predikant gehad.

In sy eerste vyf normale jare op Tulbagh was dr. Thom beslis die aktiefste briëfskrywer aan die regering vergeleke met die ander predikante wat die gemeente gehad het. Dié briëfwisseling het egter reeds gedurende sy dienstermyn op Caledon voorgekom.

---

96. CO 5100 Letters Dispatched: J. Bell - Churchwardens at Tulbagh, 4 September 1835.

97. CO 5100 Letters Dispatched: J. Bell - R. Shand, 10 September 1835.

98. CO 443 Letters Received: P.F. Theron, D.J. de Waal, J.C. Winterbach - J. Bell, 14 September 1835.

99. CO 443 Letters Received: G. Thom - J. Bell, 5 November 1835.

100. A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873, pp. 686 - 689; J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 80.

Die notules wat hy gehou het, was baie noukeurig en gedetailleerd, en dit blyk dat hy sy huisbesoek getrou gedoen het en ook die kerklike tug toegepas het waar nodig. Voorts het hy baie aktief deelgeneem aan die voorbereidings en werksaamhede van die Sinodes wat hy bygewoon het.

Was dit nie vir sy geestesversteuring sedert die laaste deel van 1830 nie, sou dr. Thom moontlik 'n baie belangrike figuur in die kerklewe van die Kolonie geword het - hy was nouliks vyftig jaar oud toe hy begin siek word het.

Uit die beskrywings van sy vrou en die kerkraad, asook die feit dat hy - behalwe die kort verbetering in 1831 - vyf jaar lank glad nie sy verpligtinge kon nakom nie, blyk dit dat die geestesversteuring van die ergste graad was. Beskrywings soos "entire aberration of mind",¹⁰¹⁾ "deprived of the Use of Reason"¹⁰²⁾ en "in a state of total mental derangement"¹⁰³⁾ dui nie maar net op 'n toenemende geestelike gespannendheid, soos P.H. Kapp in die Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek beweer nie,¹⁰⁴⁾ maar eerder op "vlae van kranksinnigheid", soos J.A.S. Oberholster in sy gedenkboek van die gemeente konkludeer.¹⁰⁵⁾

Die feit dat daar 'n tyd lank 'n oppasser vir dr. Thom aangestel moes word, wek beslis die indruk dat hy soms buite homself was.

Dit blyk egter dat daar teen die einde van 1835 'n merkbare verbetering ingetree het. Hoewel dr. Thom geweier het om die pastorie te verlaat, kon hy sinvol met 'n afvaardiging van die kerkraad praat en hulle meedeel dat hy nie sou uittrek voordat sy emeritaat amptelik bevestig is nie.¹⁰⁶⁾

Op 5 November 1835 het hy selfs 'n brief aan die regering geskryf - die eerste in jare - waarin hy sy posisie uiteengesit het. Hy was ontevrede om 'n bevel van die regering deur die kerkraad te ontvang dat hy die

---

101. CO 443 Letters Received: P.F. Theron and others - J. Bell, 31 Augustus 1835.

102. CO 398 Letters Received: N.M. Thom - L.G. Cole, 3 November 1831.

103. Ibid.

104. Suid-Afrikaanse Biografiese Woardeboek II, p. 764.

105. J.A.S. Oberholster: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Tulbagh, 1743 - 1943, p. 80.

106. CO 443 Letters Received: R. Shand - J. Bell, 4 November 1835.

pastorie in November moes verlaat en wou persoonlik in kennis gestel gewees het. Voorts sou die verskuiwing van sy koloniale geologiese versameling, wat hy nog vir openbare tentoonstelling wou voorberei, baie tyd in beslag geneem.¹⁰⁷⁾

Hoewel dr. Thom se handskrif in die brief lossier en groter is, is dit al teken dat daar 'n verskil ingetree het. Hy was heeltemal eerlik oor die feit dat hy die vorige week, na baie weke se "indisposition", herstel het; hy kon die besoeke van di. Robertson en Shand en van die kerkraad asook die dae waarop dit plaasgevind het, onthou; en hy was ook bewus van die feit dat ds. Sutherland ds. Shand op 1 November bevestig het. Hy het ook geweet dat hy te swak was om laasgenoemde twee te ontvang toe hulle hom besoek het.¹⁰⁸⁾

---

107. CO 443 Letters Received: G. Thom - J. Bell, 5 November 1835.

108. Ibid.

10. Slotopmerkings

Die geskiedenis van die gemeente Tulbagh het die patroon gevolg van die meeste ander gemeentes in die vroeë geskiedenis van die nedersetting aan die Kaap: Eers het die setlaars hulle in 'n gebied gevestig en daarna het die georganiseerde kerk gevolg.

Daar was egter 'n verskil in die sin dat Tulbagh (en ook Swartland) *nie* op versoek van 'n predikant, wat byvoorbeeld in die gebied gepreek het, of van die plaaslike inwoners (soos Swellendam en Graaff-Reinet) gestig is nie, maar deur 'n owerheidspersoon, baron Van Imhoff.

Die gemeente het gegroei en is georganiseer soos die ander gemeentes in die Kolonie. Die groot opstuwung in persoonlike geloofslawe en sendingewerk onder ds. M.C. Vos was moontlik groter as in sekere gemeentes, maar nie heeltemal ongewoon of vreemd vir dié tyd nie. Dr. Helperus Ritzema van Lier (predikant van die gemeente Kaapstad, 1786 - 1793) het ook die duidelike onderskeid tussen gelowiges en ongelowiges getref en kragtige bekeringsboodskappe tot sy gemeentelêde gerig.¹⁾ Sy ywer vir evangelieverkondiging onder die slawe het neerslag gevind in die Bid- en Werkersvereniging.²⁾ Ook ds. J.J. Kicherer het, vóór hy in 1815 op Tulbagh bevestig is, met ywer en vrug onder die inboorlinge in Graaff-Reinet gewerk terwyl hy daar predikant was.

Al beduidende verskil tussen Tulbagh en die ander gemeentes is die rol wat die gemeente in die dorpstigting gespeel het deur die verkoop van erwe in Kerkstraat en later in die Agterstraat. Dit het die kerkraad ook 'n munisipale liggaam gemaak wat uitsluitel oor sake soos leibeurte en klipgroewe moes gee.

Andersins kan gesê word dat die gemeente Tulbagh 'n tipiese 18de- en 19de-eeuse Koloniale gemeente was.

-
1. T.N. Hanekom: Helperus Ritzema van Lier, pp. 124, 141 - 143.
  2. Ibid., pp. 198 - 202.

Volgens die Oktrooi van die V.O.C, moes daar na die geestelike welsyn van die koloniste omgesien word en sou die Kompanjie predikante en sieketroosters daarvoor mag in diens neem. In die praktyk het dit daarop neergekom dat die Kerk die godsdienstige arm van die wêreldlike owerheid was en dat die owerheid die oppergesag oor die Kerk gevoer het. Volgens die beskikbare getuienis het die gemeente Tulbagh nie gebots met hierdie kerkbegrip van die Kompanjie nie.

Die Britse owerheid het tot 1843 dieselfde kerkbegrip gehandhaaf en dit is net in die tyd van ds. H.W. Ballot dat hy as leraar daarbuite beweeg het. Dit was ook nie weens die mening van die gemeente of kerkraad of sy teologiese beskouinge nie, maar bloot sy persoonlike omstandighede.

Hoewel landdros Van de Graaff en landdros Trappes die predikant en die Tulbaghse kerkraad soms grootliks geïrriteer het, het die kerkrade en predikante deurentyd 'n onderdanige houding teenoor die owerheid gehandhaaf. Ná die versoening tussen ds. Ballot en landdros Van de Graaff het die kerkraad alles in sy vermoë gedoen om die verhouding gesond te hou.

Dr. George Thom het, moontlik weens sy Presbiteriaanse agtergrond, 'n ietwat minder onderdanige houding teenoor die owerheid getoon, maar tog baie goed saamgewerk, sodat die gemeente ook in sy tyd binne die owerheid se kerkbegrip gebly het.

Daar is geen tekens te bespeur dat die gemeente Tulbagh hom in die tydperk 1743 - 1835 van die owerheid se gesag wou losmaak nie.

Ook wat die kerklike owerhede, te wete die Classis van Amsterdam, die Algemene Kerkvergadering, die Sinode en die Ring van Swellendam betref, het Tulbagh in die tydperk 1743 - 1835 geen probleme veroorsaak nie, maar ingeskakel by al hierdie liggame. Die gemeente het dus ook aan die norme van die Koloniale institusionele Kerk voldoen.

Al moontlike uitsondering hierop was die teenstand van sekere predikante teen ds. Vos se sendingbedrywighede.³⁾

Dit is opmerklik dat die kerk as 'n instituut beskou is wat amptelik tot stand moes kom vanuit owerheidsweë en nie onafhanklik plaaslik kon ontstaan nie.

Die belangrikste maatstawe vir die kerklewe van die 18de en 19de eeu was wat bekend staan as die Drie Formuliere van Enigheid, naamlik die Nederlandse Geloofsbelydenis, die Heidelbergse Kategismus en die Dordtse Leerreëls.

Artikel XXVII van die Nederlandse Geloofsbelydenis, wat op die Sinode van Dordrecht (1618 - 1619) aanvaar is, sê onder meer dat die Kerk 'n "heilige vergadering is van die ware gelowiges in Christus, wat hul hele saligheid in Jesus Christus verwag en gewas is deur Sy bloed, geheilig en verseël deur die Heilige Gees."⁴⁾

Volgens dié beskrywing kan die Kerk nie maar net 'n instituut wees waarin alle mense van 'n streek deur die owerheid saamgevoeg word om na hul godsdienstige behoeftes om te sien nie.

Volgens die beskikbare getuienis het ds. M.C. Vos en ook ds. J.J. Kicherer dié kerkbegrip probeer toepas. Vos het openlik bekering gepreek en Kicherer, wat welslae as sendeling gehad het, het streng toesig gehou of mense bekwaam was om lidmate te word van die kerk. Albei het die tug toegepas.

Dit is moeilik om te sê in hoe 'n mate Vos en Kicherer die kerk op Tulbagh verander het van 'n institusionele organisasie na 'n "heilige vergadering van ware gelowiges in Christus". Die gebruik van ouers om hul kinders te laat doop en van mense om lid van die kerk te word, was oënskynlik algemeen aanvaar as deel van die Koloniale kultuur. Die predikant wat indringend wou vasstel of alle doopouers en voornemende lidmate bekeer en "hul hele saligheid van Christus verwag" het, sou

---

3. M.C. Vos: Merkwaardig Verhaal, p. 130.

4. Die Drie Formuliere van Enigheid, p. 19.

waarskynlik groot opskuddings veroorsaak het.

Die Nederlandse Geloofsbelydenis verklaar voorts die gemeente se onderdanigheid aan die owerheid. Artikel XXXVI, wat handel oor die owerheid, lui onder meer: "En hul amp is om nie alleen ag te gee op en te waak oor die burgerlike regering nie, maar ook om die hand te hou aan die heilige Kerkdiens, om te weer en uit te roei alle afgodery en valse godsdiens, om die ryk van die Antichris te gronde te rig en die koninkryk van Jesus Christus te bevorder, die woord van die evangelie orals te laat preek, sodat God deur elkeen geëer en gedien word, soos Hy in Sy Woord beveel. Verder is elkeen, van watter hoedanigheid, toestand of staat hy ook al mag wees, verplig om hom aan die owerhede te onderwerp ..."⁵⁾

'n Ander perspektief waaruit die gemeente Tulbagh beoordeel kan word, is dié van die sentrale boodskap van die Nuwe Testament, naamlik die Koninkryk van God.⁶⁾

Wanneer bekering gepreek word, het die Koninkryk naby gekom,⁷⁾ dus ook op Tulbagh. Die kerk bestaan uit die mense van die Koninkryk (die bekeerdes), maar dit kan self nooit met die Koninkryk gelykgestel word nie.⁸⁾

Die Koninkryk van God is daar waar Hy sentraal staan en heers,⁹⁾ waar Sy woorde die verloop van die geskiedenis binnedring.¹⁰⁾ Hieruit kan afgelei word dat die verordeninge van God bo dié van mense staan, ook op kerklike gebied.

Naas die preek van bekering kan die volgende gesien word as verskynsels van die Koninkryk op Tulbagh:

-
5. Ibid., p. 24.
  6. G.E. Ladd: A Theology of the New Testament, p. 57; H. Ridderbos: The Coming of the Kingdom, p. xi.
  7. G.E. Ladd: A Theology of the New Testament, pp. 57, 59, 65, 66; H. Ridderbos: The Coming of the Kingdom, pp. 3, 61, 104.
  8. G.E. Ladd: A Theology of the New Testament, p. 58.
  9. H. Ridderbos: The Coming of the Kingdom, pp. 18, 19.
  10. G.E. Ladd: A Theology of the New Testament, pp. 58, 59.

Die versorging van die armes¹¹⁾ ongeag hul kerkgenootskap (Lutherane is ook gehelp) en die opheffing van die inboorlinge en slawe;
die toelating van gemengde huwelike (al kan kulturele, maatskaplike of biologiese besware daarteen ingebring word, is dit nie strydig met die Nuwe Testament nie); en
die toelating van alle gelowiges, ongeag hul ras of status, tot lidmaatskap van die gemeente en die gebruik van die nagmaal.

Hoewel Vos as seun 'n roeping ontvang het om vir die slawe te preek en hul lot te verbeter, was dit ook in ooreenstemming met die gedagterigtings wat in die 18de eeu, deur die opkoms van die Piëtisme op die Vasteland en die opwekkingsbewegings in Engeland, ontstaan het.¹²⁾ In wêreldperspektief beskou, het Vos dus die Kolonie en Tulbagh binne-in die jongste godsdienstige strominge en die toepassing daarvan gebring.

Die beskikbare getuienis toon dat die predikant in die Koloniale gemeentes 'n allesoorheersende rol gespeel het. Die gewone lidmaat kon hom dus beswaarlik diensbaar maak by die regstreekse verkondiging van die evangelie. Die stigting van sendinggenootskappe het die deure egter oopgemaak vir gewone lidmate om deel daaraan te hê en om te help met die onderrig van nuwe bekeerlinge, al was dit dan buite die gemeenteverband, wat bewys dat die belange van die Koninkryk nie deur 'n instituut gebind kan word nie.

Die stigting van 'n afsonderlike gemeente vir die "heidene" op Tulbagh kan lyk na 'n onskriftuurlike skeiding van Christene op grond van ras en status. Dit is egter interessant om daarop te let dat navorsing deur sendingwetenskaplikes van groepe oor die hele wêreld toon dat homogene groepe die beste grondslag is vir doeltreffende evangelisasie en gemeentegroei.¹³⁾

---

11. H. Ridderbos: The Coming of the Kingdom, p. 187.

12. T.N. Hanekom: Helperus Ritzema van Lier, p. 189.

13. D.A. McGavran: Understanding Church Growth, pp. 223 - 224; C.P. Wagner: Your Church Can Grow, pp. 110 - 123.

Bylae

Kerkelijke Acte voor den Koster in het Land van Waveren. Wegens zijn ambtsverplichting

Art. 1 - De kerk met derzelver gestoelte en banken alle weeken te reijnigen, de Bijbels der gequalificeerden voor den Godsdienst te openen, en na dezelve te zluiten; ingevallene of opengedolvene gravsteden dadelijk tot vasten grond te stampen.

Art. 2 - De ornamenten der kerke en andere dingen, als baar, dood=kleed, etc. nauwkeurig te bewaren.

Art. 3 - Met goedvinden van kerkenraden opzigt te hebben over de gereedschappen, zo met het uitgeven als te doen bergen; mitsgaders aanteken te houden, zo er iets van de Diaconie geleent word.

Art. 4 - Zonder toestemming van den Praesident niet van het Rodezand rijden, stoelen voor vreemde perzonen te zetten, voor andere, hoe genaemt, te verzetten, of geheel uit de kerk te nemen.

Art. 5 - Bij belegging van kerkelijke vergaderingen de Eerwaerde leden zulks aan te melden; vervolgens bij alle vergaderingen tegenswoordig te zijn, en die te bedienen, derzelver bevelen uit te voeren en voorts in alle kerkelijke zaken ten dienst te staan.

Art. 6 - 's Jaarlijks de nominatie- en rekeningsbrieven aan de Caab te brengen.

Art. 7 - Nauwkeurig aan te tekenen alle de getrouwde perzonen en de kinderen, die hier gedoopt worden, met bijvoeging van ouders en getuigen; edoch vernemende onegt te zijn, den Praesident daarvan voor den Doop te praevenieeren.

Art. 8 - De gestorvene perzonen nauwkeurig aen te tekenen; kerken-geregtigheden in te vorderen; 's jaarlijks opgaven te doen van en aan wien het vereyscht word.

Art. 9 - Vóór het sluiten der kerken-reekening een specifieke rekening te doen aen den Cassier-Diacon, van de ontvangene gelden wegens huurbanken, kerkengeregtighede, etc.

Inkomst van den Koster

Art. 1 - Het 's jaarlijks tractement door kerkenraden van den beginne hem toegelegt is 12 rijksd., edog kan na goedvinden van kerkenraden worden verhoogt, gelijk de tegenswoordige, volgens Resolutie van kerkenraden, genomen den 12 Nov. 1775, van 24 tot 30 rijksd. verhoogt wierd.

Art. 2 - Van ieder stoel in de kerk 's jaarlijks één rijksdaler.

Art. 3 - Wegens het dopen van een kind één rijksdaler.

Art. 4 - Wegens het schrijven en opbrengen van een voorbidding- of dankzeggings-briefje 2 schellingen (Dit art. in 't jaar '96 geroyeert).

Art. 5 - Bij het schrijven en overhandigen van de brief, waarbij de ondergetekende de Heren Commissarissen van Huwelijks^{sz}zaken verwittigt, dat de voorstellingen onverhindert gepasseert zijn, competeert hem van de ondertrouwde een halve rijksdaler, en bij den trouw een geheele rijksdaler.

Art. 6 - Voor het bedienen van een lijk, binnen de Rodesandsche contrey, geniet de koster 5 rijksd., edoch buiten datzelfde district dient het salaris na de distantie in gemoede gecalculeert te worden.

Art. 7 - Voor lampher en handschoenen daarboven een rijksdaler.

Art. 8 - Voor het maken van een grav in de kerk en het zinken van een lijk 2 rijksdalers.

Art. 9 - Voor een graf te maken op het kerkhof 1 rijksdaler.

Art. 10 - Voor het bedienen van een kinderlijk, met wijzig omslag ten grave bestelt, geniet hij maar de helft der salaris.

Art. 11 - Maar de lijken der gealimenteerden door de Diaconie zal de koster pro Deo bedienen, except het maken van het grav.

Bronne

I. Literatuur

Alheit, W.A.: Een-en-n-Halwe Eeu van Genade, 1798 - 1949, Gedenkboek van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente Swellendam. Swellendam, 1948.

Boëseken, A.J.: Geskiedenis-Atlas vir Suid-Afrika. Kaapstad, 1948.

Boëseken, A.J.: Simon van der Stel en sy Kinders. Kaapstad, 1964.

Booyens, B.: Kerk en Staat, 1795 - 1843 (Ongepubliseerde D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch, 1963).

Booyens, B.: Die Verhouding tussen Kerk en Staat aan die Kaap in die Tyd van die Kompanjie (1652 - 1795) (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch, 1946).

Claasen, P.J.: Die Sieketroosters in Suid-Afrika, 1652 - 1866. Pretoria, 1977.

Cory, G.E.: The Rise of South Africa I. London, 1910.

De Jongh, P.S.: Sendingwerk in die landdrostdistrikte Stellenbosch en Tulbagh (sedert 1822 Worcester), 1799 - 1830 (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch, 1968).

De Villiers, C.C. en Pama, C.: Geslagsregisters van die Ou Kaapse Families I, II, III. Kaapstad, 1966.

De Villiers, D.W.: Reisbeskrywings as bronne vir die kerkgeskiedskrywing van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika tot 1853. Kampen, 1959.

Du Toit, H.D.A.: Predikers en hul Prediking in die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 'n Histories-homilitiese Studie (1652 - 1860) (Ongepubliseerde D.D.-proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1947).

Dreyer, A.: Geschiedenis van de Gemeente Swellendam. Kaapstad, 1899.

Die Drie Formuliere van Enigheid. Kaapstad, 1968.

Engelbrecht, S.P.: Die Kaapse Predikante van die Sewentiende en Agtiende Eeu. Kaapstad, 1952.

Fagan, G. en G.: Kerkstraat in 't Land van Waveren. Kaapstad, 1974.

Forbes, V.S.: Pioneer Travellers of South Africa. A Geographical Commentary upon routes, records, observations and opinions of Travellers at the Cape, 1750 - 1800. Cape Town, 1965.

Giliomee, H.B.: Die Administrasietydperk van Lord Caledon, 1807 - 1811 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966 II).

Giliomee, H.B.: Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind, 1795 - 1803. Kaapstad, 1975.

Godeé-Molsbergen, E.C.: Geskiedenis van Zuid-Afrika. Londen, 1910.

Godeé-Molsbergen, E.C.: Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd II. 's-Gravenhage, 1916.

Hattersley, A.F.: An Illustrated Social History of South Africa. Cape Town, 1969.

Hayes, C.J.H., Baldwin, M.W., Cole, C.W.: History of Western Civilization II. New York, 1965.

Ladd, G.E.: A Theology of the New Testament. London, 1975.

Mentz, J.F. (red.): Kwartmillenniumgedenkboek van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente Paarl, 1691 - 1941. Paarl, g.d.

Malherbe, D.F. du T.: Stamregister van die Suid-Afrikaanse Volk. Stellenbosch, 1966.

Marais, M.M.: Armsorg aan die Kaap onder die Kompanjie, 1652 - 1795 (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch, 1941).

Meiring, J.G. e.a.: Ds. P.G.J. Meiring en sy Mense. Kaapstad, 1964.

Meiring, J.G.: Mededelings omtrent en 'n Reisbeskrywing deur Arnoldus Mauritius Meiring. G.p., 1943.

Moorrees, A.: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652 - 1873. Kaapstad, 1937.

Muller, C.F.J. (red.): Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis. Kaapstad, 1975.

Oberholster, J.A.S.: Gedenkboek van die Ned. Geref. Gemeente Tulbagh (Roodezand, Waveren), 1743 - 1943. Tulbagh, 1943.

Philip, J.: Memoir of Mrs. Matilda Smith. London, 1824.

Ridderbos, H.: The Coming of the Kingdom. Philadelphia (U.S.A.), 1969.

Rogers, A.W.: The Pioneers in South African Geology and their Work. Transactions of the Geological Society of South Africa. Annexure to Volume XXXIX. Johannesburg, 1937.

Smit, A.P.: Gedenkboek van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente Swartland, 1745 - 1945. Malmesbury, 1945.

Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I, II, III. Kaapstad, 1968, 1972, 1978.

Theal, G.M.: History of South Africa III, IV. Cape Town, 1964.

Van der Merwe, J.P.: Die Kaap onder die Bataafse Republiek, 1803 - 1806. Amsterda, 1926.

Van der Merwe, P.J.: Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie (1657 - 1842). Kaapstad, 1938.

Van Dale's Groot Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's-Gravenhage, 1914.

Van Rensburg, J.I.J.: Die Geskiedenis van die Wingerdkultuur in Suid-Afrika tydens die Eerste Eeu, 1652 - 1752 (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch, 1930).

Walker, E.A.: A History of Southern Africa. London, 1957.

Woordeboek van die Afrikaanse Taal V, VI. Pretoria, 1968, 1976.

II. Letterkundige Bronne

Burchell, W.J.: Selections from Travels in the Interior of Southern Africa. London, 1935.

Campbell, J.: Travels in South Africa. London, 1915.

Lichtenstein, M.K.H.: Travels in South Africa I, II. Cape Town, 1928 and 1930.

Teenstra, M.D.: De Vruchten Mijner Werkzaamheden, Gedurende Mijne Reize, Over de Kaap de Goede Hoop, Naar Java, en Terug, Over St. Helena, Naar de Nederlanden. Kaapstad, 1943.

Vos, M.C.: Merkwaardig Verhaal, aangaande het leven en lotgevallen van Michiel Christiaan Vos, als predikant der Hervormde Christelijke Gemeente op onderscheidene plaatsen in Nederland, Afrika en Azië; van zijne Jeugd af tot den tijd van zijn Emeritusschap door hem zelve in den Jare 1819 briefsgewijze aan eenen vriend medegedeeld. Kaapstad, 1911.

III. Periodieke Publikasies

Die Burger, 15 Desember 1966.

De Zuid-Afrikaan, 23 Julie 1830.

IV. TYDSKRIFARTIKELS

Dreyer, A: Twee Predikante Ballot: Vader en Seun - Die Vader (Die Huisge-
noot, 15 Februarie 1924).

IV. Argivale Bronne

A. Gepubliseer

Bosman, D.B. en Thom, H.B. (Reds.): Daghregister gehouden by den Oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck II, 1656 - 1658. Kaapstad, 1955.

De Handelingen der Zeven Eerste Vergaderingen van de Algemene Synode der Nederduitsch Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika. Kaapstad, 1824 - 1836.

Dreyer, A.(Red.): Boustowwe vir die Geskiedenis van die Nederduits Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika III. Kaapstad, 1936.

Spoelstra, C. (Red.): Boustoffen voor de Geschiedenis der Nederduitsch-Gereformeerde kerken in Zuid-Afrika I, II. Amsterdam, 1906, 1907.

Theal, G.M. (Ed.): Records of the Cape Colony, February 1793 to December 1796. London, 1897.

B. Ongepubliseer

(a) Kaapse Staatsargiefbewaarplek, Kaapstad

1. Raad van Politie

C 35 Resolutiën, 8 Oktober 1743.

C 506 Uitgaande Brieven, 1699 - 1700

VC 15 Dagregister, 23 November 1699 - 31 Julie 1700

2. First British Occupation

B0 76 - 80 Letters from Churches, November 1795 - December 1802.

B0 97 Miscellaneous Documents: Church Matters, Missionaries and Mission Stations, October 1795 - June 1802.

3. Bataafse Republiek

BR 4, 43, 49, 52, 65, 98 Resolusies van die Politieke Raad, 1803 - 1805.

BR 407 - 411 Register op Resolusies van die Goewerneur en Politieke Raad, Maart 1803 - Desember 1805.

4. Government House

GH 1/94 General Dispatches, April 1833 - July 1833.

GH 6/15 Subject Index of Dispatches, 1806 - 1839.

5. Colonial Office

CO 1, 5, 10, 14, 21, 28, 32, 33, 37, 45, 55, 67, 74, 80, 90, 102, 115, 120, 137, 142, 163, 179, 184, 203, 208, 225, 230, 280, 283, 291, 303, 319, 323, 338, 360, 362, 369, 378, 381, 398, 411, 421, 433, 443, 454 Letters Received From Departments, Committees and Private Individuals, Foreign Governments, Agents and Missionaries, 1806 - 1836.

CO 4821 - 4829, 4831 - 4847, 4849 - 4851, 4853, 4854 Letters Despatched: General, 1806 - 1826.

CO 4860 - 4883 Index to Letters Despatched: General, 1806 - 1826.

CO 4886 - 4888 Letters Despatched: Country Districts, 1826 - 1828.

CO 4949, 4950 General Index to Letters Despatched: Ecclesiastical and Schools, 1828 - 1835.

CO 5100 Letters Despatched: Ecclesiastical and Schools, 1828 - 1835.

6. Stellenbosch-argief

Stb 10/164 Inkomende briewe van Veldwagmeesters en Private Persone, 1776 - 1798.

Stb 17/15 Dokumente in die saak van ds. M.C. Vos, 1800 - 1801.

7. Worcester-argief

WORC 15/140 Briewe en Kerkrekenings aan Landdros en Kommissaris Politiek, en Skoolkommissie, 1789, 1805 - 1826.

WORC 20/1 Inkomende Briewe, November 1822 - Oktober 1823.

WORC 20/2-4 Uitgaande Briewe, Februarie 1825 - Desember 1836.

8. Private Aanwinste

A 571 Die Meiring-dokumente, 1742 - 1785.

9. Mikrofilms

ZK 1/10 Resolutiën, 14 Februarie 1743.

ZK 1/61-67 Bijlagen tot de Resolutiën, 1792 - 1795.

ZK 1/146-163 Inkomende Brieven, 1742 - 1792.

(b) N.G. Kerk-Argiefbewaarplek, Kaapstad

1. Gekombineerde Kerkvergadering

S1A Acta, 1745 - 1754.

2. Sinode

S1/1-3 Acta Synodi, 1824 - 1829.

3. Kerkraad van Kaapstad

G1 5/2 Inkomende Briewe van die Goewerneur en Politieke Raad, Maart 1745 - Desember 1789.

G1 5/4,5 Inkomende Briewe van Binne- en Buitelandse Hervormde Kerke, Desember 1756 - Februarie 1796, Julie 1800 - Desember 1830.

4. Kerkraad van Drakenstein

G3 1/2 Notules, 1731 - 1784.

G3 2/2 Inkomende Briewe: Armsorg, 13 Februarie 1785, 3 Mei 1790.

G3 11/3 Kasboek, 1739 - 1849.

5. Kerkraad van Tulbagh

G4 1/1-4 Notules, 1743 - 1838.

G4 5/1 Inkomende Briewe.

G4 6/1 Uitgaande Briewe, Januarie 1769 - April 1810.

G4 7/1-3 Doopregister, 1743 - 1800.

G4 7/5 Doop-, Lidmaat- en Huweliksregister, 1743 - 1808.

G4 8/1 Lidmaatregister, 1809 - 1879.

G4 9/1 Huweliksregister, 1744 - 1836.

G4 11/1 Doodregister, 1744 - 1873.

G4 12/1 Diverse Stukke en Briewe.

G4 13A/1 Kerkrekeninge, 1765 - 1808.

G4 13/3 Diverse

6. Ring van Kaapstad

R1/3 Notules, 1826 - 1836.

7. Ring van Swellendam

R2/1 Notules, 1826 - 1836.

(c) Jagger Library, University of Cape Town

BC 104 Ballot Collection B1.1.

BC 132 E2 Dreyer Collection.
